

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hz. ALİ'NİN
Hz. OSMAN DEVRİ SİYASİ OLAYLARINA YÖNELİK
TUTUMU**

103916

103916

Fatih TOPALOĞLU

103916

Danışman
Prof. Dr. Avni İLHAN

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

17/08/2001

Fatih TOPALOĞLU

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 6.../7.../2001 tarih ve 13...sayılı toplantısında oluşturulan jüri tarafından, Lisans Üstü Öğretim Yönetmeliği'nin9...maddesine göre Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Fatih TOPALOĞLU' nun "Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu" konulu tezi incelenmiş ve aday 23.../8.../2001 tarihinde, saat 10.'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ...başarılı...olduğuna oy...birleşik...ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. A. İLHAN

ÜYE

Prof. Dr. Osman KARADENİZ

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. A. Akbulut Çelik

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No : Konu Kodu : Üniv. Kodu :

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez Yazanın
Soyadı : **TOPALOĞLU** Adı : **Fatih**

Tezin Türkçe Adı : **Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumu**

Tezin Yabancı Dildeki Adı : **Ali's Attitude towards the Political Incidents in Osman's Reign**

Tezin Yapıldığı
Üniversitesi : **Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü:Sosyal Bilimler Enst. Yıl :2001**

Diğer Kuruluşlar :

Tezin Türü :

Yüksek Lisans :

Dili : **Türkçe**

Doktora :

Sayfa Sayısı : **97+XII**

Tıpta Uzmanlık :

Referans Sayısı : **125**

Sanatta Yeterlilik :

Tez Danışmanlarının

Ünvanı : **Prof. Dr.** Adı : **Avni** Soyadı : **İLHAN**

Ünvanı : Adı : Soyadı :

Türkçe Anahtar Kelimeler :

- 1- **Ali b. Ebî Tâlib**
- 2- **Osman b. Affân**
- 3- **Fitne**
- 4- **Şura**
- 5- **Hilâfet**

İngilizce Anahtar Kelimeler :

- 1- **'Ali İbn Abu Talib**
- 2- **'Uthman İbn Affan**
- 3- **Fitnah**
- 4- **Shûrâ**
- 5- **Caliphate**

Tarih: **17.08.2001**

İmza:

ÖNSÖZ

İslâm Mezhepleri Târîhi kaynaklarında, itikâdî İslâm mezheplerinin ilk defa ortaya çıkışının Hz. Ali döneminde olduğu belirtilmektedir. Bu aynı zamanda târihî bir vâkıdır. Çünkü ilk itikâdî İslâm mezhebi kabul edilen Hâricilik, Hz. Ali'nin halifeliği devrinde cereyan eden Sıffin savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Fakat bu tür oluşumların birdenbire ortaya çıkmayacağını, öncesinde, insanları fırkalaşmaya götüren dînî, siyâsî, içtimâî, coğrâfî vb. birçok etkenin rol oynaması gerektiğini de kabul etmek zorundayız.

Son yıllarda Türkiye'de, İslâm Mezhepleri Târîhi alanında yapılan bazı çalışmalarda bu hususa dikkat çekilmekte; İtikâdî Mezheplerin oluşmasında sadece Hz. Ali dönemi ve sonrasında meydana gelen dînî-siyâsî birtakım olayların değil, Hz. Osman devrindeki siyâsî hadiselerinde rolü olduğu üzerinde durulmaktadır.

Biz de bu noktadan hareketle, İslâm Tarihinin en önde gelen şahsiyetlerinden ve hakkında belki de en fazla eser kaleme alınan biri olan “Hz. Ali'nin Hz. Osman Devri Siyasi Olaylarına Yönelik Tutumunu” incelemeye karar verdik. Çünkü Hz. Ali, ilk devir İslâm târihinin en kritik dönemlerinde, yaptıkları veya yapmadıklarıyla, birçok fırkanın düşünce sistemini doğrudan etkilemiş bir şahsiyettir ki, bunların başında Şîa gelmektedir. Şîa'nın düşünce sistemi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle meşrû halife olduğu temeli üzerine oturmaktadır. Dolayısıyla Şîa için, Hz. Ali'nin halifeliğe yaklaşımı, kendinden öncekilerin halifelere karşı tutumu, siyasî olaylar sırasındaki konumu gibi hususlar büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Girişte, Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm toplumunun içtimâî-siyasî durumunu kısaca tespit ettikten sonra, Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde; onların halife seçilişlerine karşı tavrını ve onlara hilafetleri döneminde yardımlarını ortaya koymaya çalıştık.

Birinci bölümde Şura'nın çalışmaları, Hz. Osman'ın halife seçilmesi, bu esnada Hz. Ali'nin tutumu ile Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk dönemleri üzerinde durduk ve bu konularda yapılan çeşitli değerlendirmeleri inceledik.

İkinci bölümde ise Hz. Osman devrinin en önemli siyasî gelişmelerinin meydana geldiği fitneyi ve bu sırada Hz. Ali'nin durumunu, halifeye karşı tavrını belirlemeye çalıştık. Hz. Osman'ın bazı sahabilere karşı davranışını ve Hz. Ali'nin buna yönelik tavrını tespitte gayret ettik

.Sonuç kısmında da Hz. Ali'nin Hz. Osman devrinde gerek halifeye tavrı gerekse dönemin siyasî gelişmelerindeki yaklaşımı hakkında kanaatimizi sunduk.

Araştırmamızı gerçekleştirirken başta İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Târihi'nin ana kaynaklarını kullandık. Bunun yanında konumuzla yakınlığı olan, ilk devir İslâm tarihi üzerine yapılmış çeşitli çalışmalardan da istifade ettik. Dipnotlarda, birkaçı hariç, müelliflerin yalnızca soyadları verilmiş, kaynaklar da mümkün olduğunca tam ismiyle yazılmıştır.

Bu vesileyle, araştırmamızın her safhasında gerekli yardımı yapan saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Avni İLHAN'a teşekkürü borç bilirim.

Fatih TOPALOĞLU
İzmir 2001

ÖZET

Bu çalışmada Hz. Ali'nin Hz. Osman devri siyasi olaylarına yönelik tutumu incelenmektedir.

Araştırma, giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş kısmında Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halife seçilmeleri sırasındaki durumu, onlara biatı; Halifelerin onunla istişare etmesi ve Hz. Ali'nin onlar hakkındaki düşünceleri ele alınmaktadır.

Birinci bölümde Şura'nın çalışmaları neticesinde Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve Hz. Ali'nin ona biatı işlenmekte; ayrıca Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk altı yılı değerlendirilmektedir.

İkinci bölümde ve son bölümde Fitne olayı sırasında Hz. Ali'nin tutumu üzerinde durulmuş, Hz. Osman'ın bazı sahabilere davranışı karşısında Hz. Ali'nin tutumu ortaya koyulmuştur.

Sonuç kısmında ise araştırmamızda vardığımız neticelere yer verilmiştir.

ABSTRACT

In this research, we tried to examine Ali's attitude towards the political incidents which took place during Osman's reign.

The thesis consists of an introduction, three chapters, and a conclusion.

In the introduction, we firstly evaluated the attitude and position Ali displayed in the selection of the first two caliphs, namely Abu Bakr, and Omar, and his pledging allegiance to them; and secondly, the khaliphs seeking of his advice, and Ali's thoughts about them.

In the first chapter, we dealt with Osman's qualification for the caliphate as a result of the Consultation Shûrâ, and Ali's pledging allegiance to him. Apart from that, we examined the first six years of Osman's caliphate.

In the second chapter. Ali's attitude was examined during the Fitnah incident and We looked upon Ali's attitude about Osman's behaviours toward some Companions.

In the conclusion, we summarized our conclusions which we arrived during our examinations.

Hz. ALİ'NİN Hz. OSMAN DEVRİ SİYASİ OLAYLARINA YÖNELİK TUTUMU

YEMİN	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K. DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
Hz. EBU BEKİR DÖNEMİNDE Hz. ALİ	2
Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesi	2
Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Biatı	5
Hz. Ebû Bekir Hakkındaki Düşünceleri	8
Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'yle İstişare Etmesi	10
Hz. ÖMER DÖNEMİNDE Hz. ALİ	12
Hz. Ömer'in Halife Seçilmesi	12
Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e Biatı	13
Hz. Ali'nin Hz. Ömer Hakkındaki Düşünceleri	14
Hz. Ömer'in Hz. Ali'yle İstişare Etmesi	16
a. İdarî Konularda	17
b. Malî Konularda	18
c. Askerî Konularda	29
d. Fikhî-Dinî Konularda	20
Hz. Ömer'in Hz. Ali Hakkındaki Düşünceleri	20
Hz. Ömer'in Şura'yı Oluşturması	20
Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in Öldürülmesine Tepkisi	24

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİNDE Hz. ALİ

1.1. ŞURA'NIN ÇALIŞMALARI VE Hz. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ	25
1.2. ŞURA SİSTEMİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER	29
1.3. Hz. ALİ'NİN Hz. OSMAN'A BİATI	31
1.4. Hz. ALİ'NİN HALİFE OLMAK KONUSUNDAKİ TUTUMU	32
1.5. Hz. OSMAN'IN HİLAFETİNİN İLK ALTI YILI	35
1.6. ASKERİ, İKTİSADİ VE İDARİ YAPIDA GELİŞMELER	36
1.7. Hz. ALİ'NİN Hz. OSMAN HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	38

İKİNCİ BÖLÜM

FİTNE OLAYI SIRASINDA Hz. ALİ'NİN TUTUMU

2.1. FİTNE	39
2.2. FİTNEİN SEBEPLERİ	39
2.2.1. Emevi-Haşimi Çekişmesi, Tarihî Kabilecilik Anlayışı	39
2.2.2. Artan Zenginlik ve Refah	41
2.2.3. Hz. Osman'ın İcraatları	42
2.2.4. Sahabenin Medine Dışına Çıkması	43
2.2.5. "Gizli El" ve Abdullah İbn Sebe'nin Faaliyetleri	44
2.3. VİLAYETLERDE HOŞNUTSUZLUK VE İLK HAREKETLER	45
2.3.1. Kûfe	45
2.3.2. Mısır	47
2.3.3. İlk Gruplar	50
2.4. FİTNE OLAYI SIRASINDA Hz. ALİ	50
2.5. Hz. OSMAN'IN BAZI SAHABİLERE DAVRANIŞI KARŞISINDA Hz. ALİ	53
2.5.1. Ubeydullah b. Ömer Meselesi	53

2.5.2. Ebû Zerr Olayı	54
2.5.3. Ammâr b. Yâsir Olayı	56
2.5.4. Abdullah b. Mes'ûd'un Dövülmesi	57
2.5.5. Velîd b. Ukbe Olayı	59
2.6. Hz. OSMAN'IN MUHASARASI VE ÖLDÜRÜLMESİ	60
2.6.1. Hz. Ali'nin İsyancılarla Konuşmakla Görevlendirilmesi	60
2.6.2. Mektup Olayı	61
2.6.3. Hz. Osman'ın Susuz Bırakılması	62
2.6.4. Hz. Osman'ı Koruyanlar	63
2.6.5. Hz. Osman'ın Yardım Çağrıları	65
2.6.6. Hz. Osman'ın Hz. Ali'yi Suçlaması	66
2.6.7. Hz. Osman'ın Öldürülmesi	67
2.6.8. Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın Öldürülmesine Tepkisi	68
2.7. Hz. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİNDE Hz. ALİ'NİN ROLÜ İDDİALARI	69
2.8. SAHABENİN VE MEDİNELİLERİN OLAYLAR SIRASINDAKİ TUTUMU	72
2.9. FİTNE OLAYI SIRASINDA Hz. ÂİŞE	75
2.10. FİTNE OLAYININ DEĞERLENDİRİLMESİ	78
2.11. Hz. OSMAN'A YÖNELTİLEN SUÇLAMALAR	79
2.11.1. Âsilerin Tenkitleri	80
2.11.2. Kur'ân Nüshalarını Yaktırması	80
2.11.3. Yöneticiliklere Akrabalarını Tayin Etmesi	81
2.11.4. Ashaba Muamelesi	83
2.11.5. Yakınlarına Malî Yardımda Bulunması	83
2.11.6. Değerlendirmeler	84
2.12. Hz. OSMAN DEVRİ OLAYLARININ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA TESİRLERİ	85
SONUÇ	87
BİBLİYOGRAFYA	90

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi
a.e.	: aynı eser
b.	: ibn, bint
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
D.İ.A.	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
krş.	: karşılaştırınız
mad.	: maddesi
M.E.B.	: Millî Eğitim Bakanlığı
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
sad.	: sadeleştiren
TDV	: Türkiye Diyânet Vakfı
thk.	: tahkik eden
terc.	: tercüme eden
trz.	: tarihsiz
tsh.	: tashih
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı
yay.	: yayınlayan
y.y.	: yeri yok

GİRİŞ

Hız. Peygamber vefat ettiğinde İslâm Devleti'nde, ilk müslüman topluluklar olan Muhacirler ve Ensar'ın yanı sıra, Bedeviler, içlerinde müellefe-i kulûb'un da bulunduğu yeni müslümanlar, fethedilen bölgelerde yeni müslüman olmuş topluluklarla, Yahudi ve Hristiyanlar da bulunuyordu. Bu karmaşık yapıda kabilelerin bir kısmı irtidâd etmiş¹ bir kısmı da zaman zaman farklı siyasi tavırlar sergiliyordu. Devletin yapısındaki bu türden siyasi sıkıntılar, genç İslâm Devleti'nin varlığını tehdit edici önemli unsurlar olarak ortada duruyordu. İktisadi açıdan bakıldığında ise, savaşlarda elde edilen ganimetler yoluyla veya ticaretle meşgul olarak zengin olan çok sayıda insan olmakla birlikte, ekonomik yönden zayıf bir sınıf hâlâ mevcuttu. Zengin sınıf içerisinde gerçek mümin olup İslâm adına yararlı işler yapanların yanında, müslüman gözükerek bunu bir menfaat elde etme aracı olarak kullanıp, yeri geldikçe İslâm'a ve müslümanlara zarar vermekten geri durmayan münafıklar da vardı. Ensar içinde Evs-Hazrec kabilelerinin çekişmesi en ufak bir surette kendini gösteriyor ve zaman zaman Ensar ile Muhacirler arasında da sıkıntılar yaşanıyor. "Kabilecilik" anlayışı Hz. Peygamber'in ve dinî nassın otoritesi altında ezilmiş görünmekle birlikte, her an küçük bir uyarılmayla tekrar ortaya çıkabileceğini hissettiriyordu. Bu da Arap toplumunda hâlâ "cahiliye asabiyet"nden kalıntılar bulunduğunun göstergesiydi².

İslâm Tarihi kaynaklarına genel olarak bakılacak olursa, Hz. Peygamber'in vefatından sonra müslümanların karşılaştıkları ilk ve en önemli sorunun "imamet"³ meselesi olduğu görülmektedir⁴. Kaynaklara göre imamet konusunun açık bir şekilde sorun olarak ortaya çıkışı Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerindedir. Ancak çok daha öncesine gidildiğinde, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi sırasındaki tartışmaların bu meselenin ileride sıkça gündeme geleceğinin bir işareti olduğu da kabul düşünülebilir.

¹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 14 vd..

² Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 259-260.

³ Müslümanların İmâmet konusundaki fikir ayrılıkları ve çeşitli mezheplerin İmâmetle ilgili görüşleri için bkz: Himyerî, *Hûru'l-Ayn*, s. 150 vd.; Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasî İtikâdî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 17-27, 31 vd..

⁴ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, s. 2; Eş'arî, *Makâlât*, s. 2; Himyerî, *Hûru'l-Ayn*, s. 212; Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 27.

Aralarında görüş farklılıkları olmakla birlikte⁵, bütün fırkalarıyla, Hz. Ali'nin Rasûlullâh'tan sonra imamete en lâyık olduğunda ittifak halinde olan Şîa⁶, imâmet meselesini çok daha gerilere, Veda Haccı'nın hemen sonrasına kadar götürmektedir⁷. Özellikle Şîa'nın imâmet meselesini bir inanç prensibi haline getirmesi, hilâfet konusundaki tartışmaların mezhepler arasında yüzyıllarca sürmesi ve günümüze kadar artarak devam etmesine sebep olmuştur. Halifeliğin, Şîa'nın ifadesiyle⁸ "imâme"nin bu derece önemli olmasında siyasi, dinî, sosyolojik vb. birçok sebep vardır. Bu itibarla, konumuz "halifelik" olmamakla birlikte, Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in halife seçilmeleri sırasındaki durumunu ve ilk iki halife ile münasebetini incelemekte yarar görüyoruz.

Hz. EBU BEKİR DÖNEMİNDE Hz. ALİ

Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçilmesi

Hz. Peygamber vefat edince, daha cenazesi kaldırılmadan Medine'deki müslümanlar arasında, din ve dünya işlerini düzenlemek, müslüman toplumuna liderlik etmek için onun yerine kimin geçeceği tartışılmaya başlanmıştı. Bu amaçla Medine'nin yerlisi olan Ensar, Sakîfetü Benî Sâide'de halifelik meselesini görüşmek üzere toplandı⁹. Durumu haber alan ve böyle bir toplantı yapılarak halife seçiminin gerçekleşmek üzere olmasını endişeyle karşılayan Hz. Ebû Bekir, yanına hemen Hz. Ömer'i de alarak toplantı yerine geldi. Yolda karşılaştıkları Ebû Ubeyde de onlara katıldı¹⁰.

⁵ Şîi fırkaların İmâmet hakkındaki görüşleri konusunda bkz: Himyerî, *Hûru'l-Ayn*, s. 154-157; Zahîr, *Şîa'nın Kur'ân İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, 11-67.

⁶ Himyerî, *Hûru'l-Ayn*, s. 154; Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî İtikâdî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 41.

⁷ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s. 24.

⁸ Nevin Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 169.

⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 12; Taberî'ye göre Sa'd b. Ubâde'ye halife olarak biat etmek üzere toplanmışlardı. Bkz: Taberî, *Târîh*, III, 201.

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 182, 616; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 13; Taberî, *Târîh*, III, 201, 219.

Bu sırada Sa'd b. Ubâde Ensar topluluğuna hitap ediyor; İslâmiyet'i ilk önce kâbul eden kavim olmakla fazilet kazandıklarını, kendi kabilesinden çok az kişi ona inandığı ve onu koruduğu halde, Hz. Peygamber'in on yıl aralarında bulunarak insanları Allah'a ibadete ve putları terk etmeye çağırdığını ve bu nedenlerle de emirliğin başkalarının değil, yalnız kendilerinin yani Ensar'ın hakkı olduğunu iddia ediyordu¹¹. Ensar'ın halifeliğe aday gösterdiği¹² Sa'd b. Ubâde'nin¹³ konuşmasından anlaşıldığı kadarıyla Medineliler, özellikle Evs ve Hazrec kabileleri, Hz. Peygamber'in vefatından önce de bu konuyu düşünüyorlar ve halifeliğin kendilerinde olmasını istiyorlardı. Çünkü Medine şehri onların ve bu nedenle halifeliğe sahip çıkmaya hakları bulunduğu inanıyorlardı¹⁴.

Hz. Ebû Bekir ise, Rasûlullâh'ın kavminden olan Muhacirlerin ona ilk iman edenler olduğunu, kendilerinin de Rasûlullah'la on seneden fazla beraber olduğunu, Hz. Peygamber'e maddi ve manevi yardımlarda bulduklarını, onunla beraber kavminin şiddetli eziyetlerine katlandıklarını, düşmanları sayıca çok kendileri az olduğu zamanda bile korkmayıp baskılara direndiklerini ve Hz. Peygamber'i koruduklarını, onun dostları ve kavmi olduklarını, bu nedenle emirliğin en çok kendilerinin hakkı olduğunu söyledi. Bununla birlikte, Hz. Ebû Bekir, Ensâr'ın faziletini inkar etmemiş, onların Muhâcirlerden sonra son derece şeref sahibi olduklarını vurgulamış, Muhacirler emirler ise Ensar'ın da dinde onların ve Rasûlullah'ın vezirleri olduğunu söylemişti¹⁵.

Hz. Ebû Bekir'in bu itirazı ve halifeliğin kendilerinin hakkı olduğu şeklindeki sözleri ve uzun süren tartışmalardan¹⁶ sonra, orada bulunan topluluk Hz. Ebû Bekir'e biat etti¹⁷. Böylece Hz. Ebû Bekir İslâm ümmetinin ilk halifesi

¹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 12-13; Taberî, *Târîh*, III, 218.

¹² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 13.

¹³ Sa'd b. Ubâde o sırada çok hasta olduğu için konuşmalarını oğlu Kays b. Sa'd'a söylüyor, o da yüksek sesle topluluğa iletiyordu. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 12; Taberî, *Târîh*, III, 218.

¹⁴ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 30.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 616; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 13-15; Taberî, *Târîh*, III, 203, 219-220.

¹⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 11-12, 15-16; Taberî, *Târîh*, III, 220 vd.

¹⁷ Himyerî'ye göre, Ensâr, daha Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer toplantı yerine gelmeden önce Sa'd b. Ubâde'ye biat etmişti, fakat Hz. Ebû Bekir'in adaylığı söz konusu olup,

seçilmiş oldu¹⁸. Taberî'deki bir rivayetteyse Ensâr'dan bazılarının “*Biz Ancak Ali'ye biat ederiz.*” diyerek Hz. Ebû Bekir'e biat etmedikleri nakledilmektedir¹⁹.

Müellifler genellikle, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesini doğal olarak karşılamakta ve dönemin şartları içerisinde olabilecek en iyi seçim olduğunu söylemektedirler. Çünkü Hz. Peygamber'e halifelik yapacak kişinin belirlenmesi gibi önemli bir siyasi olayda, sadece insanların istek ve arzularının değil aynı zamanda olayı çevreleyen şartlar, seçimin türü gibi etkenlerin de belirleyici unsurlar arasında yer alacağı aşikardır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in vefatında İslâm Devleti'nin henüz yeni bir devlet olması göz önüne alınarak, yapılan tercihin uygun olduğu düşünülmektedir²⁰. Bununla birlikte, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi sırasında cereyan eden tartışmalarda, kabile unsurunun, Hz. Peygamber'in halifesini seçmede belirleyici bir rol oynadığı da gözden uzak tutulmamalıdır²¹.

Böylece, Hz. Peygamber'in vefatıyla ortaya çıkan hilâfet meselesi, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle halledilmiş gözükmeyle birlikte, ileriki dönemlerde de dinî ve siyasî bir istismar konusu olmaya devam edecek, birçok fırkanın oluşmasında etkili olarak, müslüman toplumunun çeşitli kesimlere bölünüp parçalanmasına varan neticeler doğuracaktır²². Çünkü daha Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinde ayrılıklar başlamış sayılır. Ensâr'ın adayı Sa'd b. Ubâde, kendisi yerine Hz. Ebû Bekir seçilince, kabilesi tarafından bile yalnız bırakılarak halifeye biat etmeden toplantı yerinden ayrılmıştı. Hz. Ömer ve Beşir b. Sa'd'ın tavsiyesiyle kendi haline bırakılarak, biat etmesi için üzerine gidilmedi. Fakat Sa'd, Hz. Ebû Bekir vefat edene kadar da ona biat etmedi.

Sa'd'ın amca oğlu Beşir de Hz. Ebû Bekir'e biat eden ilk kişi olunca önceki kararlarından vazgeçip Hz. Ebû Bekir'e biat ettiler. Bkz. Himyerî, *Hûru'l-Ayn*, s. 212-213.

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 186; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 16-17; Taberî, *Târîh*, III, 210, 221-222; Sakîfetü Benî Sâide'de olanlar ve Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 3-14.

¹⁹ Taberî, *Târîh*, III, 202.

²⁰ Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 259.

²¹ Hatiboğlu, “*Hilâfetin Kureyşliliği*”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, XXIII, s. 121-213; Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 280; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 31.

²² Ahmed Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 252 vd.; Hizmetli, *İçtimaî Hadiselerin...*, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, XXVI, s. 655.

Daha sonra Şam'a gitti ve Hz. Ömer'in halife seçilmesinden iki buçuk sene sonra Havrân'da öldü²³.

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Biatı

Kaynaklarda Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatı ile ilgili verilen bilgiler incelendiğinde genel olarak birbiriyle çelişkili oldukları görülmektedir. Bunların bir kısmı Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e, onun halife seçilmesinden hemen sonra²⁴ veya aynı gün içerisinde; bir kısmı da daha sonraki günlerde hatta aylar sonra biat ettiğini, bu süre içerisinde de halifeye muhalif bir tavır takındığını söylemektedir²⁵. Bu haber çeşitliliği içinde hangi görüşün kesin doğru olduğunu belirlemek imkansız gibidir.

Bazı araştırmacılara göre, Muhâcir ve Ensâr'dan diğer insanların Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini kabul ettiklerini gören Hz. Ali ile Hz. Fâtıma birlikte ve aynı günde biat etmişlerdi²⁶. İbn Kesîr de, Hz. Ali'nin halifeye daha ilk gün veya Peygamber'in vefatının ikinci günü biat ettiğini, bu konuda gerçek olan ve kabul edilmesi gereken görüşün bu olduğunu söylemektedir²⁷.

Konuyla ilgili bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in, hastalanmadan önce Medine dışına vergi toplamak üzere gönderdiği Ebû Süfyân, geri döndüğünde Hz. Ebû Bekir'in halife seçildiğini öğrenince, Hz. Ali'ye: "*Nasıl oldu da halifelik Kureyş'in bu en güçsüz kabilesinin eline geçti? Allah'a yemin olsun ki, eğer isterseniz Medine'yi sizi destekleyen ordu ile doldurayım.*" dedi. Hz. Ali bu sözlere sert bir şekilde karşı çıkarak "*Ey Ebû Süfyân! İslâm'a ve müslümanlara karşı hep geri durdun, bir zarar veremedin, biz Ebû Bekir'i bu işe ehil gördük.*"²⁸ şeklinde cevap verdi. Benzer bir haberde de, Ebû Süfyân'ın Hz.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 617; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 17; Taberî, *Târîh*, III, 222-223. Nevbahtî, Sa'd b. Ubâde'nin Şam'da, öldürüldüğünü söylemektedir. Nevbahtî, *Fırakuş-Şîa*, s. 4-5.

²⁴ Reyyis, *Nazariyyât*, s. 176-179, müellif konuyu delilleriyle izah etmektedir.

²⁵ Reyyis, *Nazariyyât*, s. 178.

²⁶ Mûsâ, *Nizâmu'l-Hukm*, s. 98.

²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 301-302.

²⁸ Taberî, *Târîh*, III, 209; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 67; Tantâvî, *Ebû Bekri's-Sıddîk*, s. 164-165; Fıçlalı, *İbâdiye'nin Doğu ve Görüşleri*, s. 32.

Ali'ye gelerek, "Uzat elini sana biat edeyim." dediği, Hz Ali'nin de bunun üzerine "Allah'a yemin olsun ki bu hareketinle sen fitne çıkarmak istiyorsun. Zaten İslâm'a kötülük yaptın, senin nasihatine ihtiyacımız yoktur." diyerek onu terslediği rivayet edilmektedir²⁹. Yine Hz. Ebû Bekir'e biat sırasında Medine dışında bulunan Hâlid b. Saîd de dönüşünde Hz. Ali'ye biat etmek isteyince, Hz. Ali onu da reddetmişti³⁰. Bu ve benzeri rivayetlerden çıkan sonuç Hz. Ali'nin hilâfette hak iddia etmesi yolundaki telkinlere uymadığı, Hz. Ebû Bekir'e biattan kaçınmadığı ve Hz.Ebû Bekir'e ilk gün/günlerde biat etmiş olabileceğidir³¹.

Fakat bazı kaynaklarda yer alan diğer rivayetler ise öncekilerin aksi istikamettedir ve Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e hemen biat etmediği, günlerce bundan geri durduğu hatta Hz. Fâtîma'nın vefatından sonra halifeye biat ettiği³² şeklindedir. Bu görüşün kuvvet kazanmasında etkili olan haberlerden bazıları şöyledir:

İbn Kuteybe'de nakledildiğine göre Hz. Ali, Abbas ve Zübeyr b. Avvâm, Sakîfe'den Hz. Ebû Bekir'e biat etmeden ayrılmışlardı. Daha sonra Hz. Ömer, Hz. Ali'den, Hz. Ebû Bekir'e biatını istemek üzere Ensâr ve Muhâcirlerden bir toplulukla Hz. Ali'nin evine gitti. Hz. Ömer içeridekilere seslenerek, dışarı çıkmalarını istedi. Eğer çıkmazlarsa evi ateşe vereceğine yemin etti. Bunun üzerine dışarı çıktılar, Hz. Ali dışında evde bulunan herkes biat etti. Hz. Ali'den de Halifeye biat etmesi istenince, Hz. Ebû Bekir'e giderek ona: "Ben bu işe sizden daha lâyiğim, Allah'ın kulu ve Rasûlullâh'ın kardeşiyim, size biat etmem, asıl sizin bana biat etmeniz gerekir. Siz Rasûlullâh'a yakınlığınızı öne sürerek bu işi Ensâr'dan aldınız, biz ehli beytten³³ de gasp

²⁹ Taberî, *Târîh*, III, 209; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 67.

³⁰ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 126.

³¹ Hz. Ali'nin Ebû Bekir'e biatı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 19-22; Taberî, *Riyâdu'n-Nadîra*, II, 202 vd.; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 61-64.

³² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 20-22; Taberî, *Târîh*, III, 208.

³³ Sönmez Kutlu, "Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e ve diğer halifelere karşı, kendisinin Ehli Beyt'ten olduğu ve Hz. Peygamber'in dini, hukuki ve Siyâsî mirasçısı olduğu şeklinde bir gerekçe ileri sürerek biat etmekten kaçındığına dair bir kayda rastlamıyoruz" demektedir. Bkz: Kutlu, "Ehli Beyt Sembolik Kapitalinin...", s. 109. Oysa bu rivayet Hz. Ali'nin kendisinin Ehli-i Beyt'ten olduğunu Hz. Ebû Bekir'e karşı dile getirdiğini ve ona hemen biat etmekten kaçındığını göstermektedir. Peygamber'in vasisi olduğunu iddia etmese de, Hz. Ali'nin ona olan yakınlığını bir üstünlük olarak kullanmak istediği aşikardır.

ediyorsunuz... Sizin Ensâr'a karşı getirdiğiniz delillerle ben de diyorum ki, Rasûlullâh'ın sağlığında da, o öldükten sonra da biz bu işe daha evlâyız. İman ediyorsanız hakkımızı bize teslim ediniz..." dedi. Hz. Ömer biat etmesinde ısrar edince bu sefer Hz. Ömer'e: "...Ey Ömer! Allah'a yemin olsun ki sözünü dinlemeyeceğim, ona biat etmeyeceğim." dedi. Hz. Ebû Bekir'in "Biat etmezsen seni zorlamayacağım." şeklindeki sözleri üzerine Hz. Ali'yi ikna etmek isteyen Ubeyde b. el-Cerrâh: "Ey Amca oğlu! Sen daha yaşça gençsin. Buradakiler kavmin yaşlılarıdır. Senin onlar kadar tecrüben, işler konusunda bilgin yoktur. Ebû Bekir'i bu iş için senden daha dayanıklı görüyorum... Bu nedenle bu işi ona teslim et. Çünkü sen yaşarsan, bu işe ilmin, faziletin, dindeki anlayışın, soyun ve yakınlığınla elbette daha lâyıksın." dedi. Bu karşılıklı sözler üzerine Hz. Ali de, Hz. Peygamber'e yakınlığını, Ehl-i Beyt'ten olmasını, ilmini, İslâm'ı yüceltmek adına güçlülere nasıl göğüs gerdiğini anlatarak bu işe daha lâyıık olduğunu tekrarladı ve haklı olduğunu söyleyerek biat etmeden oradan ayrıldı³⁴.

Yine diğer bazı rivayetler de Hz. Ali'nin ilk günlerde biat etmediği ve uzun zaman bundan kaçındığı görüşünü destekler mahiyettedir. Mesela Hz. Ali'nin konuşmasından etkilenen Beşîr b. Sa'd "Ey Ali! Ensâr bu sözlerini duysaydı Ebû Bekir'den vazgeçip sana biat ederdi..." demişti. Daha sonraları Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın halifelik için Ensâr'dan destek istediği, onların ise biat sırasında Sakîfe'de olsaydı ona biat edebileceklerini, ancak artık Hz. Ebû Bekir'e biatlerinden vazgeçemeyeceklerini söyledikleri de İbn Kuteybe tarafından nakledilmektedir³⁵. Hz. Ebû Bekir'in, ölüm döşeğindeyken söylediği rivayet edilen "Keşke bana savaş açsa bile Ali'nin evini bıraksaydım."³⁶ şeklindeki; Hz. Ali'den kendisine biat almak için ısrarcı davrandığına pişman olduğunu gösteren sözleri ve Hz. Ali kendisine biat etmeyince Hz. Peygamber'in kabri başında ağladığını ifade eden³⁷ rivayetten de Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatten kaçındığı ortaya koymaktadır. Bu da Hz. Ali'nin Hz. Ebû

³⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 18-19, Hz. Ömer ve beraberindekilerin Hz. Ali'yi ölümle tehdit ettikleri rivayeti de vardır. Bkz: a.e., I, 20.

³⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 19.

³⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 24.

³⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 20.

Bekir'e hemen biat etmeyip, bunun daha sonraki zamanlarda gerçekleştiği yönündeki tezi kuvvetlendiren bir diğer haberdir³⁸.

Bu ikinci grup rivayetler açısından konuyu değerlendirenler genellikle Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma'nın vefatına kadar³⁹ Hz. Ebû Bekir'e biat etmediğini, ona muhalif bir tavır takındığını ve halifeliğine itiraz ederek biatı geciktirdiğini iddia etmektedirler⁴⁰.

Bazıları da Hz. Ali'nin geç biat etmesine sebep olarak Hz. Fatıma ile Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in mirası nedeniyle kırgınlıklarını göstermektedir. Fakat gerekçe olarak bunu göstermek pek de doğru olmasa gerekir. Çünkü rivayetlere baktığımızda Hz. Ali, hilâfetin Hâşimîler'in ve dolayısıyla kendisinin olduğunu düşünmekte ve bunu Hz. Ebû Bekir'e açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla Hz. Fâtıma'nın kırgınlığı gibi bir mazeret ardına sığınmaya zaten ihtiyacı yoktur. Zira Hz. Fatıma'nın Halifeden Hz. Peygamber'in mirasını istemesi de onların, bir anlamda, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğini zaten kabul ettiklerini göstermektedir⁴¹.

Hız. Ebû Bekir Hakkındaki Düşünceleri

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi ve sonrasında, Hz. Ali ile Halife arasında bazı görüş farklılıkları olmuş, Hz. Peygamber'in iki güzîde arkadaşı arasında problemler yaşanmıştır. Vereceğimiz bilgilerle de görüleceği gibi, bunlar Hz. Ali'nin biatıyla son bulmuş, bu büyük sahabîler arasındaki karşılıklı sevgi ve saygı Hz. Peygamber dönemindeki düzeyine tekrar ulaşmıştır⁴².

Hız. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e olan sevgi ve saygısını gösteren haberler kaynaklarda epeyce mevcuttur. Özellikle Suyûtî'nin *Tarîhu'l-Hulefâ*'sında bu

³⁸ Câbirî, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 280.

³⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 20-22; Taberî, *Târîh*, III, 208.

⁴⁰ Günal, *Hız. Ali Dönemi ve İç Siyâset*, s. 22; Câbirî, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 278-279, Ayrıca müellifin, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatı ile ilgili rivayetlerin geneli hakkındaki değerlendirmesi için bkz. *a.e.*, s. 262.

⁴¹ Akbulut, *Sahâbe Devri Siyâsî Hadiselerinin...*, s. 70.

⁴² Bakır, *Halîfeliğine Kadar Hız. Ali*, s. 62.

neviden rivayetler sıkça yer alır. Kaynaklarda Ashap ve özellikle Dört Halifeyle ilgili övgü haberlerinin çeşitli nedenlerde sonraki devirlerde yer almaya başladığı düşünülürse bu türden rivayetlere ihtiyatlı yaklaşmak gerekecektir⁴³. Bu hususu göz ardı etmemek kaydıyla, bazılarını naklederek geçeceğiz.

Hiz. Ebû Bekir, yaklaşık iki yıllık halifeliğinin ardından 13/634 yılı Cemâziyelâhir ayında 63 yaşında vefat etmişti⁴⁴. Hiz. Ebû Bekir'in öldüğünü öğrenen Hiz. Ali ağlayarak onun evine gelmiş ve kapısı önünde şu sözleri söylemişti: *"Ey Ebû Bekir! Allah sana rahmet etsin, sen milletin ilk müslümanı, imanca en sâdığı, en inançlısı, zenginlik bakımından en ulusu, Rasûlullâh'ın en iyi koruyucusu idin..."*⁴⁵.

Suyûtî'nin naklettiğine göre, Hiz. Ali: *"Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yemin olsun ki ne zaman hayırda bir rekabete kalkışsak Ebû Bekir hepimizi geride bırakırdı."* demiştir⁴⁶. Ayrıca Hiz. Ali'nin zaman zaman minberde Hiz. Ebû Bekir hakkında *"Allah Teâlâ Peygamber'inin diliyle ona 'sıddîk' adını verdi."* dediğı de rivayet edilmektedir⁴⁷. Bir başka rivayette Nezzâl b. Sibre, Hiz. Ali'ye *"Ey Mü'minlerin Emîri! Bize Ebû Bekir hakkında bilgi verir misin?"* diye sorduklarını onun da *"O öyle bir kimsedir ki, Allah ona Cibrîl ve Muhammed'in diliyle 'sıddîk' ismini verdi; o, namaz kıldırmada Hiz. Rasûlullâh'ın vekili olmuş, dini işler ona tevdi edilmişti. Biz de dünya işlerimizde onu başa geçirdik."* şeklinde cevap verdiğini anlatmaktadır⁴⁸.

Rivayetlerden çok açık olarak anlaşılmaktadır ki, Hiz. Ali'nin Hiz. Ebû Bekir'e karşı büyük bir sevgi ve saygısı vardır. Onun kişiliğı, karakteri ya da fazileti konusunda en ufak olumsuz bir düşüncesi yoktur⁴⁹. Zira bu konuda bütün müslümanlar hemen hemen ittifak halindedir. Onu halifeliğe de lâyıık görmektedir. Ancak daha önce naklettiğimiz rivayetlerle çelişir görünen bazı noktaları sanırız yorumlamak gerekmektedir. Hiz. Ali'nin başlangıçta Hiz. Ebû Bekir'e halifelik konusunda yaptığı itiraz onun şahsı ile ilgili değildir. Başka

⁴³ Kâşif, *İslâm Târihinin Kaynakları...*, s. 69.

⁴⁴ Taberî, *Târîh*, III, 420.

⁴⁵ İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 265; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 33, 38.

⁴⁶ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 59.

⁴⁷ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 30.

⁴⁸ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 30.

⁴⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 21.

rivayetler bu konuyu zaten açığa kavuşturmuştur. Onun söz konusu itirazı kendisinin de halifelğe lâıyk olduğunu düşünmesinden ve belki de bu işi Hz. Ebû Bekir'den daha iyi yapabileceğine inanmasındandır⁵⁰.

Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ali'yle İstişare Etmesi

Hz. Ali ilk üç halife zamanında savaşlara katılmamakla ve resmi bir görev almamakla birlikte Ashâptan, halifelerin kendisine sık sık danıştığı ve istişârede bulunduğu bir kimse olarak görölmektedir. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde, diğer bazı sahabilerden olduğu gibi kendisinden zaman zaman dini konularda fetva vermesi isteniyordu. Zira Hz. Ali, Hz. Peygamber devrinde de, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'le birlikte, müslümanlara dini meselelerde fetva veren muhacirlerdendi⁵¹.

Hz. Ebû Bekir halifeliği sırasında istişâreye büyük önem verirdi. Resmen tayin ettiği bir veziri yoktu. Bu nedenle gerekli gördüğu hususlarda özellikle önde gelen sahâbilerle konuşur, onların görüşlerinden yararlanmayı düşünürdü. Muhâcirler, Ensâr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahmân b. Avf, Muâz b. Cebel ve Zeyd b. Sâbit gibi sahâbiler onun önde gelen danışmanlarıydı⁵². Bu itibarla Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir döneminde birçok konuda halifeye yardımcı olmuştur⁵³.

Hz. Ebû Bekir devri, daha çok fetihler ve iç karışıklıkların bastırıldığı bir dönem olarak kaynaklarda yer alır. Bu nedenle Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e yardımları da genellikle askeri konularda halifenin onunla yaptığı istişarelerden oluşmaktadır. Sınırlarımızı aşmamak gayesiyle birkaç misalle yetinmek istiyoruz.

Hz. Ebû Bekir Şam'ı fethetmek istediğinde Aşere-i Mübeşşere, Muhâcirler ve Ensâr'dan Bedir Savaşı'na katılanlar ile diğer bazı sahabileri

⁵⁰ Taberî, *Târîh*, III, 208.

⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 350; Taberî, *Riyâdu'n-Nadıra*, II, 195 vd.; Gölpinarlı, *Hz. Ali*, s. 58; Fığlalı, *İmâm Ali*, s. 56.

⁵² Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, s. 65-66.

⁵³ Reyyis, *Nazariyyât*, s. 179; Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 92.

toplayarak görüşlerini sormak istedi. Bu sırada Hz Ali'ye de danıştı. O da "Kendinin veya bir başkasının kumandasında bir ordu ile inşallah muzaffer olursun." diyerek sefer hakkında olumlu görüş bildirince Hz. Ebû Bekir de ona "Beni sevindirdin, Allah da dünya ve ahirette seni sevindirsin." demiş ve Hz. Ali'nin cevabından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir⁵⁴.

Yine Hz. Ebû Bekir mürtedlerle mücadelede ordunun başında olmak istemişti. Zül'l-Kassa'da Halife Ebû Bekir'in yanında bulunan Hz. Ömer ve Ali başta olmak üzere orada bulunan Sahâbîler, halifenin mürtedlerle savaşa kendisinin gitmesini uygun görmemişler, o da Hâlid b. Velîd'i ordu komutanlığıyla görevlendirerek yalancı peygamberlerden Tuleyha b. Huveylid üzerine göndermiştir⁵⁵.

Hz. Ebû Bekir'in halifeliği dönemi genellikle başarılı idari bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Muhtemelen bunda en büyük etken, Hz. Ebû Bekir'in etrafında bulunan güzîde sahâbî topluluğunun ona her konuda yardımcı olması ve gerektiğinde görev alarak yönetime katkıda bulunmasıydı. Bunu Hz. Ali'nin beyanından da anlamak mümkündür. Hz. Ali'ye halifeliği zamanındaki karışıklıkların nedeni sorulduğunda, Hz. Ebû Bekir ve Ömer dönemlerinde halifelerin yanında kendisi gibi yardımcıları, danışmanları bulunduğunu oysaki onun döneminde böyle bir yardımdan yoksun olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla buradan Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in hep yanında olduğu ve ona devlet işlerinde danışmanlık yaptığı da anlaşılmaktadır⁵⁶.

Kaynaklarda Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i tayin etmeden önce sahabe ile yaptığı istişarelerde Hz. Ali'nin adının geçmemesinden yola çıkılarak, bunun Hz. Ebû Bekir'in, kendisine biat sırasındaki tavrından dolayı Hz. Ali'ye karşı bir tepkisi olduğu şeklinde görüşler ortaya atılmıştır⁵⁷. Fakat Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ*'da naklettiği bir rivayete göre Hz. Ebû Bekir, içlerinde Hz. Ali'nin de bulunduğu bir topluluğa Hz. Ömer'i tayin konusunda görüşlerini sormuş, Hz. Ali de Hz. Ömer'in tayinine razı olduğunu belirtmiştir⁵⁸. Hz. Ali'nin adının bu

⁵⁴ Ezdî, *Târîhu Fütûhi's-Şâm*, s. 4; krş: Ya'kûbî, *Târîh*, II, 132-133.

⁵⁵ Sarıçam, *Hz. Ebû Bekir*, s. 47.

⁵⁶ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 92.

⁵⁷ Cabiri, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 285.

⁵⁸ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 83.

konudaki istişarelerde geçmiyor olması muhtemelen Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'in tayini konusunda birebir görüşmeler yapmamış ya da az yapmış olmasındandır. Sonuç olarak, yine kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'in hemen her konuda danışmada bulunduğu sahabiler arasında Hz. Ali'nin en başta gelmesi, bizde bu konudaki görüşlerin abartılı yorumlar olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Hz. ÖMER DÖNEMİNDE Hz. ALİ

Hz. Ömer'in Halife Seçilmesi

İlk devir İslâm siyasi tarihinin ikinci önemli durak noktası Hz. Ömer'in halife seçilmesidir. Çünkü Hz. Ömer ilk halife Hz. Ebû Bekir gibi seçimle değil tayinle işbaşına gelmiştir. Her ne kadar kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i tayin etmeden önce sahabe ve halkla istişare ettiği, bu şekilde bir nevi kamu oyu yoklaması yaparak zaten halkın razı olacağı bir kişiyi halife olarak atadığı yer alıyorsa da, Hz. Ömer'in halife seçilişi de tartışmalardan hâlî kalmamıştır. Kaynaklar Hz. Ömer'in halife tayin edilmesini özetle şu şekilde anlatmaktadır:

Rahatsızlığı artınca, artık ömrünün sonlarına yaklaştığını anlayan Hz. Ebû Bekir, İslâm ümmetini başsız bırakmamak ve irtihalinin ardından ümmetin halifelik konusunda ihtilafa düşmemesi için kendisinden sonra bir halife belirlemesinin iyi olacağını düşünüyordu. Bu kanaatle bir gün çevresindekilere şöyle hitap etti: *"Ey İnsanlar! Başıma gelen takdîr-i ilâhîyi görüyorsunuz. İşlerinizi yürüten, sizlere namaz kıldıran, düşmanınızla savaşan ve size buyuran birinin bulunması zorunludur. Eğer isterseniz sizin için kendi görüşümle karar veririm..."* dedi. Bunun üzerine orada bulunanlar *"Sen en iyimizsin, en iyi bilenimizsin. Bizim adımıza sen seç."* dediler. Hz. Ebû Bekir de *"Sizin için kendi görüşümle içtihat edeceğim ve inşallah en hayrınızı seçeceğim."* dedi. Daha sonra Hz. Ömer'e haber göndererek halifelik teklifini ilettili. Ancak ilk başta Hz. Ömer *"Benim ona ihtiyacım yok."* sözleriyle görevi kabul etmek istemediyse de, Hz. Ebû Bekir'in *"Senin ona değil ama onun sana ihtiyacı var."* şeklindeki sözleri üzerine halifeliği kabul etti. Hz. Ebû Bekir, Hz.

Osman'a yazdırdığı tayin yazısını⁵⁹ Hz. Ömer'e vererek: "*İnsanlara çık, ahdimi açıkla.*" dedi. Hz. Ömer dışarıdaki topluluğa bunu ilan edince, onlar da rıza göstererek "*Dinleriz ve itaat ederiz.*" dediler⁶⁰. Böylece Hz. Ömer İslâm Devleti'nin ikinci halifesi oldu. Hz. Ömer Hz. Peygamber'in vefatından 2 sene, 3 ay, 20 gün sonra halife olmuştur⁶¹.

Hz. Ali'nin Hz. Ömer'e Biatı

İlk bakışta, Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine başlangıçta karşı çıkan Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in halifeliğine de itiraz etmesi beklenebilir. Ancak tam aksine Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in halife tayin edilmesine herhangi bir siyasi tepkisi görülmemektedir. Bilâkis iki sahâbi arasında sağlam ve güçlü ilişkiler olduğu, karşılıklı sevgi saygı bağının bulunduğu gözlenmektedir. Zira kaynaklarda da Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat etmediğine ya da bundan kaçındığına dair bir rivayet yoktur. Eğer aksi olsaydı, muhakkak ki bu durum müelliflerin dikkatini çeker ve Hz. Ebû Bekir'e biatı meselesinde olduğu gibi kaynaklarda epeyce tartışılması gerekirdi. Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in halifeliğini desteklediğini ortaya koyan rivayete göre, Hz. Ebû Bekir, hastalığı ağırlaşınca kendisini bekleyen cemaate Hz. Ömer'i tayin ettiği ahitnameden memnun olup olmadıklarını sordu. Cemaat razı olduklarını söyledi. Bu arada Hz. Ali, daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Ömer'i tayin etmesinin doğru bir karar olduğunu ifade etmek için "*Ey Rasûlullâh'ın halifesi! Ancak Ömer'e razı oluruz.*" demiştir⁶².

Fakat burada dikkatimizi çeken nokta, yukarıda bir nebze işaret ettiğimiz üzere, Hz. Ebû Bekir'in seçilmesi sırasında kendisinin halifelğe daha lâyık olduğunu iddia eden Hz. Ali'nin acaba neden Hz. Ömer'in halife seçilişi

⁵⁹ Tayin metni şöyledir: "*Esirgeyen bağışlayan Allah'ın adıyla! Bu, Ebû Bekir b. Kuhâfe'nin dünyadan geçerken yaptığı son, ahirete girerken yaptığı ilk sözleşmedir. Ömer b. Hattâb'ı sizin üzerinize halife atadım... Size adaletli davrandığını görürseniz, bu benim ona beslediğim iyi zandır ve ondaki ümidimdir. Değiştirirse, ben iyiliği istedim, gaybı bilemem. Zulmedenler hangi sona ulaşacaklarını bilir.*" İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 24; krş: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 200; Taberî, *Târîh*, III, 429.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 25; krş: Taberî, *Târîh*, III, 428, 429; İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 121-123.

⁶¹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 123.

⁶² Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 83.

sırasında kendisini aday olarak göstermemesi ve onun halifeliğine itiraz etmemesidir. Görebildiğimiz birkaç rivayetle konuyu açıklamak mümkün olmayacağından, bu sorunun cevabını verebilmek için daha geniş bir araştırmaya ve incelemeye gerek olduğu açıktır. Ancak bazı araştırmacılar Hz. Ömer'in halifeliğinin kabul görmesini ve dolayısıyla Hz. Ali'nin de buna herhangi bir siyasi tepkisinin olmayışını başka nedenlere dayandırmaktadırlar. Bu görüşe göre, Hz. Ebû Bekir'in halife seçiminde devreden çıkan Ensâr'ın Ömer'in tayini sırasında artık bir etkinliği kalmamıştı. Ridde hareketlerinin sona erdirilmesi, Irak ve Suriye fetihleri ile Kureyş iktidarı otoritesini güçlendirmişti. İnsanlar Hz. Ebû Bekir'e büyük bir güven duyuyordu. Dolayısıyla kendisinden sonraki halifeyi seçmesinde de hata etmeyeceğine inanıyorlardı. Ayrıca Hz. Ömer'in otoriter, sert ve karizmatik kişiliği de insanları etkiliyor, biraz da korkutuyordu. Bu şartlar altında Hz. Ömer'in halifeliği zorunlu biçimde kabul görüyordu⁶³. Muhtemelen bu görüşün ortaya çıkmasında, Şîâ'nın, Hz. Ali'nin halifeliğinin Hz. Ebû Bekir ve Ömer tarafından engellendiği, onlara biatının zoraki olduğu düşüncesi de etkilidir.

Hız. Ali'nin Hz. Ömer Hakkındaki Düşünceleri

Hız. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e olduğu gibi Hz. Ömer'e karşı da sevgi ve saygısı vardı. Halife ile daima iyi ilişkiler içinde olmuştu. Bundan dolayı, Hz. Ali Hz. Ömer'den yardım istediğinde halife gerekli alakayı gösterir, Hz. Ali'nin aleyhinde tutum ve davranışları hoş karşılamazdı⁶⁴.

Hız. Ali hakkında rivayet edilen hemen bütün haberlerde gerek Hz. Ebû Bekir gerekse Hz. Ömer hakkında hep hayırlı ifadeler kullandığı göze çarpmaktadır⁶⁵. Ayrıca Hz. Ali halifeliği zamanında, kendisini Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ömer'den üstün görenleri hoş karşılamamış ve böyle iddia edenleri cezalandıracağını söylemişti⁶⁶.

⁶³ Câbirî, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 284-285.

⁶⁴ Yahyâ b. Âdem, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 77-78.

⁶⁵ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 45.

⁶⁶ Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 46.

Hiz. Ali Hiz. Ömer'in dürüslüğünü daima takdir ederdi. Bişir b. Hasâsiyye feyin beşte birini Medine'ye getirince, Hiz. Ömer getirilen kıymetli malları gördüğünde, malların çokluğundan dolayı "*Bunlar ne kadar da dürüst insanlar!*" demekten kendini alamamıştı. Bunu duyan Hiz. Ali de "*Sen dürüst idin râiyen de dürüst oldu. Eğer lüks içinde yaşasaydın râiyen de lüks ve israf içinde yaşayacaktı.*" demiştir⁶⁷.

Hiz Ömer'in halifeliği sırasında bazı müslümanlar, muhtemelen hiddetinden çekinerek veya yanlış yaptığını düşündüklerinden, uygulamaları ile ilgili bazı konularda Hiz. Ali'ye danışmak, onun bu konularda farklı düşünüp düşünmediğini öğrenmek isterlerdi. O ise bu sebeple kendisine gelenlere "*Ömer işini bilendir, ona muhalefeti iyi bulmuyorum.*" diye cevap verirdi⁶⁸. Hiz. Ali bu yaklaşımı ile hem Hiz. Ömer'in devlet yönetimini beğendiğini ima etmekte hem de gereksiz yere ona muhalefet ederek çıkması muhtemel bir fitneyi önlemektedir. Çünkü Hiz. Ali'nin Hiz. Ömer'e karşı söyleyebileceği karşıt bir söz veya eleştiri ifadesi onun taraftarları veya Hiz. Ömer karşıtları tarafından fırsat bilinerek müslümanların arasının açılmasına götürecektir olumsuz neticeler doğurabilecektir.

İbn Kuteybe'deki bir rivayete göre, Hiz. Ömer, Ebû Lü'lüe tarafından yaralandığında evinde yatarken, kendisini ziyarete gelen Hiz. Ali'ye, suikaste uğramasını kastederek "*Ey Ali, sizden bu işe rıza gösteren bir topluluk var mı?*" diye sordu. Hiz. Ali de ona "*Bizden bu işe rıza gösteren hiçbir kimse yoktur. Biz Allah'tan sana uzun ömürler vermesini temenni ediyoruz.*"⁶⁹ şeklinde cevap verdi.

Hiz. Ali'nin Hiz. Ömer'e olan hüsnü zannını kabul etmemizi gerektiren başka deliller de vardır. Hiz. Ali'nin Hiz. Fatıma'dan olan kızı Ümmü Gülsüm'ü Hiz. Ömer ile evlendirmesi⁷⁰ ve bir oğluna da Ömer adını koyması⁷¹, onun Hiz. Ömer'e olan sevgi, saygı ve iyi niyetinin göstergesi sayılmalıdır.

⁶⁷ Tammâvî, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 87.

⁶⁸ Tantâvî, *Ahbârü Ömer*, s. 166-167.

⁶⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 27.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 537.

⁷¹ Câhız, *Osmâniyye*, s. 237. Hiz. Ali'nin erkek-kız toplam otuz üç çocuğu olmuştur. Oğullarından Hiz. Hasan ve Hüseyin'le, doğmadan düşen ve adı Hiz. Peygamber' tarafından konan Muhsin, kızlarından Zeynep ve Ümmü Gülsüm Hiz. Fatıma'dan olan

Hiz. Ali Hiz. Ömer hakkındaki iyi niyetini onun ölümünden sonra da devam ettirmiştir. Hiz. Ömer vefat edince onun tekfin işlerinde bulunmuş, daha sonra da insanların huzurunda şahsi hususiyetlerini, idareci olarak faziletlerini, fakir ve yoksullar ile yetimleri korumadaki gayretlerini anlatmış, müslümanların dostu, düşmanlarının da korktuğu bir kimse olduğunu belirterek onu övücü sözler söylemişti⁷².

Hiz. Ali'nin, Hiz. Ömer hakkındaki düşüncelerini öğrenmek üzere naklettiğimiz rivayetlerin kaynakları, her nedense Hiz. Ömer'le ilgili hemen hiçbir olumsuz kanaatine yer vermemektedirler. Oysa ki, Hiz. Ali'nin Hiz. Ömer hakkında olumsuz kanaatlere sahip olduğunu iddia eden rivayetler de vardır. Hiz. Ali'nin, *Nehcü'l-Belâğâ*'da yer alan "Şıkşikiyye" adı ile nakledilen konuşmasında Hiz. Ömer hakkında söylediklerine yer verilmekte; onu kaba ve geçimsiz bir insan olarak vasıflandırdığı iddia edilmektedir⁷³. Sanırız karşılaştırmalı olarak yapılacak bir çalışma bu farklı rivayetleri değerlendirerek, konuyu açığa kavuşturabilir. Fakat konumuzla doğrudan alakalı olmadığından bu kadarını söylemekle yetinmek istiyoruz.

Hiz. Ömer'in Hiz. Ali'yle İstişare Etmesi

Hiz. Ömer halifeliği sırasında ashâbın önde gelenlerinden oluşan kimseleri etrafında toplayarak, gerek dini gerekse idari-mali konularda kendilerinden istifade etmiştir⁷⁴. Dolayısıyla Hiz. Ali, Hiz. Ömer döneminde de, Hiz. Ebû Bekir zamanında olduğu gibi halifenin mutlaka istişarede bulunduğu önde gelen sahabilerdendi. Gerektiğinde ondan fetvalar alıyordu⁷⁵. Hiz. Ali yine onun döneminde de, valilik veya kumandanlık gibi üst düzey, resmi herhangi bir

çocuklarıdır. Hiz. Peygamber'in soyu, torunları Hiz. Hasan ve Hiz. Hüseyin'le; Hiz. Ali'nin diğer hanımlarından doğan Muhammed b. el-Hanefiyye, Ebu'l-Fazl Abbas ve Ömeru'l-Atarâftan devam etmiştir ki söz konusu edilen bu evlâdıdır. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 19-20; Gölpınarlı, *Oniki İmâm*, s. 21.

⁷² İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 330.

⁷³ Abduh, *Şerhu Nehcü'l-Belâğâ*, I, 35.

⁷⁴ Tammâvî, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 161.

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 350; Taberî, *Riyâdu'n-Nadıra*, II, 195 vd.; Gölpınarlı, *Hiz. Ali*, s. 58; Fıçlalı, *İmâm Ali*, s. 56; Günel, *Hiz. Ali Dönemi ve İç Siyâset*, s. 24.

görev almamış⁷⁶, devlet idaresi ile ilgili meselelerin çözümünde, fıkhi konulardaki fetvalarıyla ve önemli konulardaki tavsiyeleriyle Hz. Ömer'e devlet yönetiminde katkıları olmuştur⁷⁷. Şimdi, Hz. Ali'nin bazı konularda Hz. Ömer'e yardımlarına ve tavsiyelerine misaller vererek geçmek istiyoruz.

a. İdarî Konularda

Hz. Ömer halife olarak göreve yeni başladığı sıralarda Hz. Ali ona kılık-kıyafette aşırı gitmemesi, dünyaya karşı ilgisinde dikkatli olması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmuştu⁷⁸.

Hz. Ali, Hz. Ömer'e bir defasında, devlet idaresi, fethedilen yerlerdeki halklarla ilişkiler ve devlet yönetiminde vereceği kararlarda dikkat etmesi gereken hususlarla ilgili tavsiyelerde bulunmuş, onu teşvik edici güzel sözler söylemişti⁷⁹.

Yine bir keresinde Ömer'e, Basra ve Kûfe'de yapılması gereken bazı idari ve mali işlerle ilgili bir tavsiyede bulunmuş, Hz. Ömer de onun fikirlerini münasip bularak "Hz. Ali'nin görüşü, benim görüşümdür." demiş ve bu doğrultuda hareket etmişti⁸⁰.

Hz. Ömer Yemen'e göndereceği bir memurundan takvim tutmasını isteyince, hangi methodla bunun uygulanacağı ve hangi takvimin esas alınacağı meselesi ortaya çıkmıştı. Hz. Ali "Rasûlullâh'ın şirk topraklarını terk ettiği, hicret tarihinden itibaren olsun." diye görüş beyan etti. Halife Ömer de bu fikri uygun bularak uygulamaya koydu⁸¹. Ayrıca resmi yazışmalara tarih konulması fikri de Hz. Ali'ye aitti⁸².

⁷⁶ Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, s. 24.

⁷⁷ Bakır, *Halifeliğine Kadar Hz. Ali*, s. 67.

⁷⁸ Rahbî, *Fıkhi'l-Mülûk*, I, 128-129.

⁷⁹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 291-292.

⁸⁰ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 292 vd.; Krş: Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, s. 342.

⁸¹ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 145; Tammâvî, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 209; Tantâvî, *Ahbâru Ömer*, s. 204.

⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 526.

Hız. Ömer zamanında Suriye bölgesinde Tâûn hastalığı baş göstermişti. Bölgedeki Emirler halifeye mektup yazarak durumu bildirdiler. Sahabilerle istişarede bulunan Hz. Ömer, Hz. Ali'nin Suriye'nin önemini vurgulayan ve durumu yerinde görmesinin iyi olacağı yolundaki sözleri üzerine Suriye'ye gitmiş ve yerine Hz. Ali'yi vekil bırakmıştı⁸³. Başka bir rivayete göre ise Hz. Ömer bu sıralarda Suriye'ye iki defa gitmiş ve her ikisinde de Hz. Ali ona vekalet etmişti⁸⁴. Fığlalı bunların , idarî değil, askerî vekillik olduğunu söylemektedir⁸⁵.

b. Malî Konularda

Irak fetihlerinden elde edilen toprakların müslümanlar arasında taksimi konusunda da Hz. Ali'nin görüşü benimsenmişti. O halifeye toprakları dağıtmayarak orada yaşayan halka bırakmasını tavsiye etti⁸⁶.

Zekat mallarının Hz. Ömer tarafından sayıldığı bir günde Hz. Ali, aşırı sıcak altında, sayılan malların kaydını tutmak suretiyle halifeye yardım etmişti⁸⁷.

Hız. Ömer halife olunca halkı toplayıp kendi maaşı konusunu müzakere ediyordu. Hz. Osman giyecek ve yiyecek ihtiyacını karşılamasının kendisine maaş olarak yeterli olması gerektiğini söyledi. Hz. Ali de “*Sana ve ailene yetecek kadar olanını al.*” şeklinde görüşünü açıkladı. Halk da bu iki görüşü tasvip edince Hz. Ömer maaş olarak geçimini temin edecek ihtiyaçları bu şekilde karşılamıştır⁸⁸. Yine bir rivayete göre Hz. Ömer, bir müddet günlük yemek ihtiyacının beytulmâlden karşılanması konusunda sahabe ile istişare etmiş, Hz. Ali, öğte ve akşamları yemesinin uygun olacağını söylemişti⁸⁹.

⁸³ Ibnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 561.

⁸⁴ Ibn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 55.

⁸⁵ Fığlalı, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, 372.

⁸⁶ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 26-28; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, s. 61; Tammâvî, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 113.

⁸⁷ Ibnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 55-56.

⁸⁸ Ibnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 502-504; Tantâvî, *Ahbâru Ömer*, s. 324-325.

⁸⁹ Ibn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 307.

Hiz. Ömer, Hiz. Ali ve Osman'la zaferlerde kazanılan ganimetlerin nasıl dağıtılacağı ya da kullanılacağı konusunda istişare yaptı, fikirlerini aldı. Son olarak aynı toplantıda bulunan Velîd b. Hişâm'ın da görüş bildirmesiyle ilk kez "dîvân"ın oluşturulmasına karar verildi⁹⁰.

c. Askerî Konularda

Hiz. Ömer Irak bölgesine yapılacak seferle ilgili Hiz. Ali'ye kendisinin gitmesinin mi yoksa bir başkasını komutan olarak göndermesinin mi daha doğru olacağını sormuş, o da kendisinin orduya komuta etmesinin düşman üzerinde daha etkili olacağı tavsiyesinde bulunmuştu. Bu sırada Hiz. Ömer Hiz. Ali'yi yerine vekil bırakmayı düşünüyordu. Ancak, yine içlerinde Hiz. Ali'nin de bulunduğu sahabilerle yapılan istişareden sonra Hiz. Ömer'in yerine Ashaptan birinin gönderilmesine karar verilmişti⁹¹.

Yine bir defasında Hiz. Ömer doğuya yapacağı bir sefere kendisi komuta etmek istiyordu. Hiz. Ali ise bu konuda olumsuz görüş bildirmiş, Halifeyi uyarıyordu. Hiz. Peygamber'in hemen bütün savaşıara katıldığını, orduya bizzat komuta ettiğini biliyordu. Fakat o zamanın şartları ile Hiz. Ömer döneminin şartları biraz farklılık gösteriyordu. Hiz. Peygamber döneminde sınırlar çok fazla geniş değildi. Merkez yakındı ve herhangi bir kabilevi ayrılık olsa bile kısa sürede geri dönüp müdahale imkanı vardı. Oysa Hiz. Ömer zamanında sınırlar çok genişlemişti ve merkezde/yakın çevrede boy rekabetine dayalı olarak çıkabilecek, büyüyerek daha önemli sıkıntılara yol açabilecek bir durumda halifenin merkeze dönerek olaya müdahale edebilme imkanı daha zordu. İşte Hiz. Ali, İslâm Devleti'nin birliği ve bütünlüğünün tehlikeye düşmesi ihtimalini ortadan kaldırmak için Hiz. Ömer'in İran'a gitmemesini daha uygun görmüştü⁹².

⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 295; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 502; Tammâvî, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 137.

⁹¹ Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 317-318; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 450; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 35.

⁹² Gölpınarlı, *Hiz. Ali*, s. 59.

d. Fıkhî-Dînî Konularda

İçki içenin cezası ile ilgili Kur'an'da kesin bir hüküm bulunmayışını fırsat bilerek Araplardan bazıları açıktan içki içmeye başlamışlardı. Hz. Ömer bu konuda Hz. Ali'nin fetvasını uygulamış ve içki içene kazif cezasının verilmesini emretmiştir⁹³.

HZ. ÖMER'İN HZ. ALİ HAKKINDA DÜŞÜNCELERİ

Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Amr. B. el-Âs, Hâlid b. Velîd, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh gibi sahabileri hep yanında olmaları ve kendisine devlet işlerindeki önemli yardımlarından dolayı her birinin bin kişiye bedel olduğunu söylerdi⁹⁴. Hatta Hz. Ömer, Hz. Ali hakkında "*Ali olmasaydı Ömer helâk olurdu.*" demiştir⁹⁵.

Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin görüşünü uygun görmeyip onun tavsiyesini dikkate almadığı zamanlar da olmuştur. Mesela Hz. Ömer halife olunca şehitlerin ailelerine tahsis edilen paraya el koyarak, verese olarak (miras yoluyla) başkalarının almasını da önledi. Bu arada Zeyd b. Harise ile Ca'fer b. Ebî Tâlib'in de payına el koydu. Hz. Ali payları almak için Hz. Ömer'le konuştuysa da o bu teklifi kabul etmedi⁹⁶.

HZ. ÖMER'İN ŞURA'YI OLUŞTURMASI

Halife Ömer yaralanınca, durumunun ümitsiz olduğunu gören sahabe kendisinden sonra kimi halife tayin edeceğini sordular. Hz. Ömer de cevaben

⁹³ Tammâvî, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 196-197. Fıkhî konulardaki başka fetvaları ve tavsiyeleri için bkz: a.e., 198, 201, 205.

⁹⁴ Tammâvî, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 499.

⁹⁵ İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 194; Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 92.

⁹⁶ Vâkıdî, *Meğâzî*, II, 697-698.

"Eğer Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh yaşıyor olsaydı onu tayin ederdim. Çünkü Rabbim bana sorarsa Hz. Peygamber'in onun hakkında 'O bu ümmetin emindir' dediğini söyledim. Bir de eğer Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim hayatta olsaydı onu tayin ederdim. Çünkü Hz. Muhammed'in onun hakkında da 'Sâlim Allah'ı en çok severdir' dediğini biliyorum." dedi⁹⁷.

Hiz. Ömer, Şura uygulamasının Hiz. Peygamber'in sünnetine uygun olduğunu düşünüyor⁹⁸ kendisinden sonra halife olacak kişinin, vefatında Hiz. Peygamber'in kendilerinden razı olduğu, sahabilerden olmasını istiyordu. Şura'yı Hiz. Ali, Hiz. Osman, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahmân b. Avf'tan oluşturdu⁹⁹ Şura çalışmalarında, altı kişilik halife adaylarının yanında, gözlemci ve eşitlik olması durumunda belirleyici rol oynaması için Abdullah b. Ömer'e, Şurayı toplaması için Mikdâd b. Esved'e, seçim çalışmalarının emniyetini sağlaması için de Ebû Talha'ya görev verilmişti. Bu sırada Süheyb er-Rûmî de vekaleten üç gün süreyle namaz kılmakla vazifeliydi¹⁰⁰. Hiz. Ömer ayrıca, bir veya iki halife adayının, çoğunluğun kararına uymayıp muhalefet etmeleri halinde boyunlarının vurulmasını emretmişti¹⁰¹ Şura'yı oluşturacak isimleri belirledikten sonra, onları toplaması için Abdurrahmân b. Avf'ı çağırttı. Konuşurlarken bir ara Hiz. Ömer'in sözlerinden kendisini halife tayin edeceğini sanan Abdurrahmân, "Bu işi asla kabul etmeyeceğim." diyerek, daha Şura çalışmaları başlamadan halifeliği istemediğini belirtmişti¹⁰².

Hiz. Ömer Şura üyelerinden Hiz. Ali'ye şöyle demişti: "Hilâfeti çok arzu etmen seni halife seçmeme mani oluyor... Bu kavim senin hakkını, Rasûlullâh'a olan yakınlığını ve Allah'ın sana vermiş olduğu ilmi, fıkhı, dindarlığı elbette ki bilmektedir ve seni seçebilirler. Eğer şura halife olarak seni seçerse hak ve doğruluk açısından kavminin en iyisisin. Ey Ali! Eğer halife olursan Allah'tan

⁹⁷ Taberî, *Târîh*, IV, 227. İbn Kuteybe'de ise Sâlim yerine Muaz b. Cebel ve Hâlid b. Velîd'in adları geçmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 28; krş: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 343.

⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 342.

⁹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 61, 338, 343; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 28; Belâzurî, *Ensâb*, V, 16, 18.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 61, 344; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 28; Taberî, *Târîh*, IV, 192.

¹⁰¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 29; Belâzurî, *Ensâb*, V, 18.

¹⁰² Taberî, *Târîh*, IV, 191.

sakın ve Benî Hâşim'e mensup hiçbir kimseyi insanların üzerine musallat etme.”¹⁰³ Taberî'de geçen başka bir rivayete göreyse, Hz. Ömer Şura'yı belirlemesinden sonra Hz Ali, Hz. Osman ve Sa'd'ı yanına çağırarak onlara:”Ey Ali! Allah adına sana yalvarıyorum ki, hilâfete gelersen ailen Hâşimoğulları'nı insanların başına sorumlu olarak getirme¹⁰⁴. Sana da Osman, Allah adına yalvarıyorum ki, hilâfete seçilersen Ebû Muaytoğulları'nı milletin başına musallat etme, ve senden de Allah adına rica ediyorum ki Ey Sa'd! Hilâfete seçilersen akrabalarını milletin başına getirme. Böylece gidin aranızda müşavere edin ve bu meseleyi halledin.”¹⁰⁵ dedi. Anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ömer, gerek Hz. Ali gerekse Hz. Osman ve Sa'd gibi her biri büyük ailelerden gelen halife adaylarının başa geçmesi durumunda hilâfetin bir aile-akraba hilâfetine dönüşmesinden endişe ediyordu¹⁰⁶. Başka bir rivayete göreyse Hz. Ömer, yaralı olarak yattığı sırada kendisine gelenlere Hz. Osman veya Hz. Ali'nin halife seçileceğini tahmin ettiğini söylüyor; “Eğer Osman'ı halife seçerlerse, o yumuşak huylu bir adamdır, eğer Ali'yi seçilirse, o şakacı biridir, savaşçılığı ise insanları hak yola götürür.” diyerek iki halife adayı hakkındaki görüşünü belirtiyordu¹⁰⁷. Belâzurî'de nakledilen benzer bir rivayetteyse Hz. Ömer, Hz. Ali'nin Rasûlullâh'a olan yakınlığını, dindeki kademini ve kahramanlığını övmesine rağmen onu tembel ve şakacı biri olarak nitelemekte; Hz. Osman'ın da Ebû Muaytoğullarını insanların üzerine musallat etmesi ihtimalinden

¹⁰³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 29; Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 341,343; Belâzurî, *Ensâb*, V, 16-17; Ebu'n-Nasr, *Ömer b. el-Hattâb*, s. 224-225.

¹⁰⁴ Bazı araştırmacılar Hz. Ali'nin halife olması konusunda Hz. Ömer'in tereddütlerini, ondaki halife seçilme tutkusundan ve siyâsî hırsından endişe etmesine bağlamaktadır. Mesela Bkz: Bakır, *Halifeliğine Kadar Hz. Ali*, s. 69-70. Kanaatimizce bu sağlıklı bir yorum olarak gözükmemektedir. Her ne kadar Hz. Ömer'in böyle ifadeleri varsa da, târihî rivayetler dikkatle değerlendirildiğinde, Hz. Ali'nin o zamana gelinceye kadar halife seçilmek için aşırı bir hırsı ve tutkusu olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Ömer benzer kaygıları, Hz. Osman ve Abdurrahmân ve Şura'nın diğer üyeleri için de taşımaktadır. Bkz. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 29. Onun endişesinin, Şura üyelerinin şahsiyetlerinden çok, Arap kavmiyetçiliğinin seçilen halifenin iyi idare gösterememesine sebep olacağı konusundaki korkusuna bağlı olduğunu düşünmek daha uygun olur kanaatindeyiz.

¹⁰⁵ Taberî, *Târîh*, IV,192; Ayrıca bkz: İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 29; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 344.

¹⁰⁶ Sırma, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, s. 102.

¹⁰⁷ Taberî, *Târîh*, IV, 229.

bahsetmektedir¹⁰⁸. Fakat manevi mesuliyetten çekindiği için kesin şekilde halife tayinine yanaşmamıştı¹⁰⁹.

Ayrıca Hz. Ömer Şura üyelerine, kendisinden sonra halife olacak kişinin Ensâr'a iyi muamele etmesini, onların kötülüklerini bağışlamasını, sadakaları hakkıyla alıp fakirlere dağıtmasını ve Hz. Peygamber'in yolundan ayrılmamasını tavsiye ettikten sonra "Yâ Rabbî! Tebliğ ettim mi?"¹¹⁰ diyerek Allah'a yönelmişti.

Daha sonra Ensâr'dan Ebû Talha'yı çağıran Hz. Ömer Şura heyetini bir eve kapatmasını ve yanlarına birilerinin girmesine izin vermemesini emretti. Bu iş için kendisine elli de asker verildi¹¹¹.

Hz. Ömer, oğlu Abdullah b. Ömer'i çağırarak, kendisinin Hz. Peygamber'in yanına defnedilmesi için Hz. Âişe'den izin istemesini söyledi. Ayrıca, Şura üyelerinin kendi aralarında ihtilafa düşmeleri ve müslümanların da fırkalara bölünmesinden korkan Hz. Ömer¹¹² "Eğer Şûrâ kendi arasında ihtilaf ederse sen ekseriyetten tarafta ol, eğer üçe üç olurlarsa Abdurrahmân b. Avf'ın tarafında ol." diyerek ona, Şura'nın bir sonuca gidememesi ihtimalini göz önüne alarak halife seçiminde oy hakkı vermiştir¹¹³.

Şura modelini, Hz Ömer'in kendisinden sonra yerine, insanların ihtilafa düşmeleri ve tayin ettiği kimsenin başarılı olamaması durumunda sorumluluğunun ağır olacağı endişesiyle halife tayin etmeyerek orta bir yol izlemek istediği şekilde yorumlamak mümkündür¹¹⁴.

¹⁰⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 17.

¹⁰⁹ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 82.

¹¹⁰ Taberî, *Târîh*, IV, 192.

¹¹¹ Taberî, *Târîh*, IV, 192; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 145.

¹¹² Taberî, *Târîh*, IV, 228; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 28.

¹¹³ Taberî, *Târîh*, IV, 192. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 339; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 29.

¹¹⁴ Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, s. 54.

Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in Öldürülmesine Tepkisi

Hz. Ömer, Muğire b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lüe tarafından 23/643 senesi Zilhicce ayının bitimine dört gün kala Çarşamba günü suikaste uğradı ve takip eden Pazar, 24/644'te Muharrem'in ilk gününde defnedildi¹¹⁵.

Hz. Ömer öldürüldüğünde Hz. Ali buna çok üzülmüş ve onun hakkında şöyle demişti: *"Allah'a kavuştuğumda, yaptıklarını takdir ettiğim senden başka diğer bir şahıs olmayacak. Allah seni iki arkadaşınla beraber kılar diye hep düşünürdüm. Çünkü Rasûlullâh'ın 'Ebû Bekir ve Ömer'le geldim, Ebû Bekir ve Ömer'le girdim' dediğini çok duyardım. İsterim ki Allah seni onlara kavuştursun"*¹¹⁶.

İbn Sa'd'da geçen bir rivayetteyse, Hz. Ali'nin, Hz. Ömer kefenlenmişken onun evine geldiği ve orada bulunanlara *"Benim için yeryüzünde... aranızda kefenli olarak yatan bu kişiden daha sevgili hiçbir kimse yoktur"* dediği anlatılmaktadır¹¹⁷.

¹¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 350, 352, 365; Taberî, *Târîh*, IV, 193-194.

¹¹⁶ Müslim, IV, 1858-1859; Bkz: İbn Mâce, I, 37-38; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 9-10; Fesevî, *Kitâbu'l-Ma'rife*, II, 745; Zehebî, *Târîh*, II, 65.

¹¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 369-371.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİNDE Hz. ALİ

Hiz. Osman döneminde, o zamana kadar yapılan fetihlerle İslam Devleti'nin sınırları bir taraftan Endülüs'e diğler taraftan Maveraünnehir'e kadar dayanmıştı. Sınırlar genişledikçe Devletin çatısı altına binlerce, yüz binlerce yeni müslüman katılıyordu. Dolayısıyla bu yeni müslümanların önceki gelenek ve inançlarını yeni din ile bağdaştırma gayretleri gerek itikadi gerekse içtimai yönden beklenmeyen meseleleri ortaya çıkarıyordu¹¹⁸. Bu sebeplerle Hz. Osman dönemini ileride ortaya çıkabilecek dini, siyâsî-içtimâî, itikâdî birçok olayın tohumlarının atıldığı bir devir olarak düşünebiliriz. Şimdi mümkün olduğunca kronolojiyi de göz önünde bulundurarak Hz. Osman devrinde cereyan eden bazı olayları ve bu olaylar sırasında Hz. Ali'nin takındığı tavrı incelemek istiyoruz.

1.1. ŞURA'NIN ÇALIŞMALARI VE Hz. OSMAN'IN HALİFE SEÇİLMESİ

Şura'nın Hz. Osman'ı halife seçmesi, dönemin siyâsî olayları içerisinde en önde gelen ve İslâm Târîhi kaynaklarında en fazla işlenen konulardan biridir. Hz. Ömer tarafından Şura'nın teşkiliyle ilgili gelişmeleri daha önce nakletmiştik. Şimdi Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve Şura'nın çalışmaları sırasında Hz. Ali'nin durumunu ele almak istiyoruz.

Şura toplandıktan sonra üç gün geçmesine rağmen henüz halife seçilememişti. Ancak Hz. Ali ile Hz. Osman'ın halife olma ihtimalleri ağırlık kazanmıştı¹¹⁹. Çünkü Halifelikten feragat ederek seçim sırasında başkan rolünü

¹¹⁸ Hizmetli, "Târîhi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", s. 162.

¹¹⁹ Ya'kûbî, Târîh, II, 162.

üstlenmesi Şura üyelerince tasvip gören¹²⁰ Abdurrahmân b. Avf üç gün boyunca gerek sahabe gerekse Medine'deki müslümanlarla yeni halifenin kim olması gerektiği konusunda istişarelerde bulundu. Bunların sonunda Hz. Ali veya Hz. Osman'ın halife olmasının müslümanlar arasında daha çok memnuniyet vereceğini gördü. Yaptığı müzakerelerden sonra Mescid'e gelen Abdurrahmân b. Avf, artık herkesin yeni halifenin kim olduğunu öğrenmek istediğini, müslümanların seçim sonucunu alıp işlerine, şehir dışından gelenlerin de memleketlerine dönmek istediğini¹²¹ söyleyince Hz. Ali'yi destekleyenlerle, Hz. Osman tarafını tutan müslümanlar arasında sert tartışmalar oldu¹²².

Hz. Ali, Abdurrahmân b. Avf'ın, kendisi olmazsa kimi halifelik için uygun gördüğü şeklindeki soruya, önce Osman o olmazsa Sa'd diye cevaplamış; Hz. Osman da aynı soruya önce Hz. Ali, o olmazsa Zübeyr diye karşılık vermişti¹²³. Abdurrahmân b. Avf, önce Hz. Ali sonra Hz. Osman'dan, Allah'ın Kitabına, Rasûlullâh'ın sünnetine uyacaklarına ve Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in yolundan gideceklerine dair söz istediğinde¹²⁴ Hz. Ali'nin "*Gücümün ve bilgimin yettiği kadar yapmaya çalışırım*" şeklindeki tevazu ve ihtiyat içerikli cevabı, halifelikten feragat ettiği şeklinde anlaşıldı. Hz. Osman tereddüt etmeden "*Evel*" deyince Abdurrahmân b. Avf Hz. Osman'a halife olarak biat etti¹²⁵.

Fakat daha ilk başta Hz. Osman'ın halife seçilmesine karşı tepkiler vardı¹²⁶. Kureyş'in çoğunluğu da Hz. Ali'yi destekliyor gözükmekteydi. Bir görüşe göre bu tepkinin nedeni şuydu: Hz. Ömer, İslâm Devleti'nin büyümesi ve zenginleşmesiyle, artan servet sahiplerini ve lüks hayat tarzının yaygınlaşmasını fark ederek bazı tedbirler almıştı. Bu tedbirler özellikle zengin kesim ile lüks içinde yaşayanlarca baskı şeklinde algılanmış ve muhtemelen Hz. Ömer'e karşı gizli bir tepki oluşmuştu. Bu nedenle Hz. Osman'ın seçiminde

¹²⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 30. Taberî'de ise Hz. Ali'nin bu konuda görüşünü belirtmeyerek sustuğu kaydedilmektedir. Bkz: Taberî, *Târîh*, IV, 231.

¹²¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 21.

¹²² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 70-71.

¹²³ Taberî, *Târîh*, IV, 231.

¹²⁴ Ya'kûbî, *Târîh*, II, 162.

¹²⁵ Taberî, *Târîh*, IV, 233.

¹²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 31.

Kureyş'in çoğunluğunun Hz. Ali'ye karşı Hz. Osman'ı desteklemesi bu tepkinin demokratik bir ifadesi olarak görülebilir¹²⁷.

Ayrıca Hz. Ali'nin seçilememesinin nedenlerinden biri olarak, güçlü halife adaylarından Hz. Osman'a göre bazı dezavantajları bulunması da gösterilmektedir. Meselâ Hz. Ali, müslümanlardan birçoğunun, önde gelen müşrik akrabalarını savaşlarda öldürmüştü. Bu nedenle Şura'nın, halkın içinde olabilecek kin duygusunu uyandırmamak ve halifeye karşı olası bir hoşnutsuzluğa meydan vermemek gayesiyle Hz. Osman'dan yana tercih kullanmış olması muhtemeldir. Dahası Hz. Osman, Hz. Peygamber'in damadıdır ve bunun da Şura'nın kararında etkili olması muhtemeldir¹²⁸. Ayrıca Arap siyasi geleneğinin, devlet yönetiminde tecrübeye verdiği önem düşünülürse, Hz. Osman'a göre çok daha genç olan Hz. Ali'nin lehine teveccüh etmemiş olması doğal karşılanmalıydı¹²⁹.

Fığlalı'ya göre eldeki vesikalar Şura üyelerinin birbirleriyle olan akrabalık münasebetlerini teyid etmektedir. Ancak bu soy yakınlığının Şura'nın kararında ne ölçüde etkili olduğu noktası tam olarak açık değildir¹³⁰. Hz. Ali ile amcası Abbas arasında geçen konuşmalara bakılırsa Şura'nın halife seçimi sırasında akrabalık ilişkilerinin, Arap kabilecilik geleneği de göz önünde bulundurulursa, etkili olduğu görülmektedir. Hatta bazı araştırmacılara göre soy-boy yakınlığı ile hırs ve istek gibi duygular belirleyici unsur olarak göze çarpmaktadır¹³¹. Zira Hz. Ali, Abbas'a, Hz. Osman daha halife seçilmeden önce, halifeliğin kendisinden ziyade Hz. Osman'a daha yakın olduğunu, çünkü Sa'd'ın, amcasının oğlu olması nedeniyle Abdurrahmân b. Avf'a muhalefet etmeyeceğini, Abdurrahmân'ın da tercihinin büyük ölçüde Hz. Osman'dan yana olduğunu söylemişti. Hz. Ali'ye göre bu durumda, ya Abdurrahmân b. Avf'ın Hz. Osman'ı ya da Hz. Osman'ın Abdurrahmân b. Avf'ı desteklemesi söz konusu idi ki, diğer iki üye kendisinden yana olsa bile bu halife seçilmesi için yeterli

¹²⁷ Câbirî, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 361.

¹²⁸ Della Vida, *İslâm Ansiklopedisi*, IX, 438.

¹²⁹ İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 303; Durî, *İlk Dönem İslâm Târîhi*, s. 94; Fığlalı, *İmâm Ali*, s. 57; *Türkiye'de Alevîlik-Bektâşîlik*, s. 40-41.

¹³⁰ Fığlalı, *İmâm Ali*, s. 58.

¹³¹ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 84-85; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîlik*, s. 58, 75.

olmayacaktı¹³². Hz. Ali Sa'd'a da "...Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten sakının..."¹³³ ayetini okuyarak "Senden oğlumun Rasûlullâh'a olan akrabalığını dikkate almanı, amcam Hamza'nın seninle akrabalığına riayet etmeni ve Abdurrahmân b. Avf'la birlikte benim aleyhime olmak üzere Osman lehine hareket etmemeni istiyorum. Osman benim getirdiğim delilleri sana sunamaz." demiş ve seçimde kendisinden yana olmasını istemişti¹³⁴. Bunlar gösteriyor ki, kabul etsek de etmesek de, Arapların kabile asabiyetleri de göz önüne alınırsa, Hz. Osman'ın halife seçilmesinde akrabalık ilişkilerinin az veya çok payı olmuştur. En azından Hz. Ali cephesi böyle düşünmektedir.

Wellhausen'a göre ise Hz. Osman'ın tercih edilmesinin en önemli sebeplerinden biri, onun yumuşak huylu bir kişilik özelliğine sahip olmasıdır. O bu konuda: "Üyeler Ali'nin üstünlüğünü tanımak istemedikleri için Ali'yi atladılar ve Ümeyyeoğulları'ndan çok yaşlı bir zat olan Osman b. Affân'ı seçtiler. Bu zat aralarında en gevşek ve en ehemmiyetsiz olanı idi ve işte bu vasıfları ile onların hoşuna gidiyordu. İşe bîgâne birisini getirmek istiyor; başlarına yeni bir Ömer geçirmek istemiyorlardı. Fakat netice onları aldatıyordu. Çünkü Osman'ın zaafı onların değil, ailesinin işine yaradı"¹³⁵ yorumunu yapmaktadır.

Bu hususta oldukça iyimser değerlendirmelerde bulunan araştırmacılar da vardır. Buna göre Hz. Osman, ümmet içerisinde herhangi bir siyasi bölünme ve çatışma olmadan, Hâşimîler, Emevîler ile Muhâcirler ve Ensâr'ın ittifakı ile halife seçildi ve on iki yıl gibi uzun bir süre iktidarda kaldı. Hilâfeti döneminin askeri ve siyasi en önemli iki olayı, fetih hareketleri ile iç karışıklıklar ve Fitne Olayı oldu¹³⁶. Zahiri olarak bakıldığında durum böyle görülmektedir. Fakat ilerleyen dönemlerde aslında Hz. Osman'ın halife seçilmesinin pek o kadar memnuniyet uyandırmadığı anlaşılacaktır.

Konuyla ilgili bir başka görüşe göre ise, "Muhammedî davet Mekke'nin fethiyle tam anlamıyla bir devlet statüsü kazanmıştı. Çünkü başından beri

¹³² Belâzurî, *Ensâb*, V, 19; Taberî, *Târîh*, IV, 229-230; İbn Kesîr, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, I, 165.

¹³³ Nisâ 1.

¹³⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 20; Taberî, *Târîh*, IV, 231.

¹³⁵ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 19.

¹³⁶ Hizmetli, *İslâm Târîhi*, s. 208.

Kureyş'in önde gelen aileleri olan Ümeyyeoğulları ve Mahzumoğulları'nın Mekke'nin fethinden sonra, İslâm Devleti'ni Kureyş devletine dönüştürdükleri görülmektedir. Ebû Süfyân'ın itibarı korunmuştu ve hatta Mekke'de idari-mali otoriteyi ellerinde tutmayı başarmışlardı. Hz. Ebû Bekir zamanındaki Ridde savaşlarında da Ümeyye ailesinden komutanların önemli ordulara komuta etmesi ve zaferler kazandırması da onlara itibar kazandırmıştı. Bütün bunlar göz önüne alınınca Şura'da halifeliği almak için Ümeyyeoğulları'nın ağır basması ve halifeliği alma teşebbüsleri normal karşılanmalıdır. Zira Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de Hâşimoğulları pek hatırı sayılır görevler alamamışlardı¹³⁷.

Her ne şekilde olursa olsun Hz. Osman Şura çalışmaları neticesinde halife seçilmişti ve kendisine 23/643 senesinde Zilhicce ayının son pazartesi günü akşamı biat edildi¹³⁸.

1.2. ŞURA SİSTEMİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Şura'nın seçim yöntemi genellikle demokratik bir seçim şeklini çağrıştırmaya karşın bazı araştırmacılardan eleştiri almaktan kurtulamamıştır. Akbulut'a göre "Ensâr'ı kendi yurdunda değil halife, halifeyi seçme hakkından da mahrum eden bir uygulamanın müşavere ile ilgisi olduğunu ortaya koymak, çok zor olsa gerektir. Hepsi de Kureyş'ten olan altı kişiye Şura ünvanını vermek bu komiteyi Şura yapmaya yetmemektedir. Fitne çıkmaması için düşünüldüğü sanılan çare muhtemelen fitnenin sebeplerinden biri olmuştur"¹³⁹.

Fakat genellikle kabul edilen görüş bu seçim sisteminin meşru olduğu şeklindedir. Hatta Nevin Mustafa'ya göre sadece Hz. Osman'ın halife seçilmesi değil, Hulefâ-i Raşidîn'den her birinin hilâfeti müslümanların çoğunluğunun rızasına dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle meşrudur¹⁴⁰. Özellikle ilk üç

¹³⁷ Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 296 vd.

¹³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 63; Belâzurî, *Ensâb*, V, 23; Taberî, *Târîh*, IV, 233; İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 27.

¹³⁹ Akbulut, *Sahâbe Devri Siyasî Hadiselerinin...*, s. 155.

¹⁴⁰ Nevin Mustafa, *İslâm Siyasî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 160. Halifelik müessesesinin hukuki açıdan incelenmesi için bkz: Yusuf Mûsâ, *Nizâmu'l-Hüküm fi'l-İslâm*. Ayrıca bkz: A. Bülent Ünal, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hakimiyet Kavramı*

halife döneminde halkın gerektiğinde İmam-halifeye karşı itirazlarda bulunup eleştiriler yöneltmesi de bu seçimlerin gerçekten hür irade ve ümmetin onayı ile olduğunu göstermektedir¹⁴¹.

Hizmetli ise bu konuda "Hz. Osman'ın bu şekilde halife seçilmesi farklı biçimlerde değerlendirildi. Bu tarz, müslümanların büyük çoğunluğu tarafından meşru bir seçim tarzı olarak kabul edilirken, Şii'lerle Müsteşriklerce yeni bir gasp olayı tarzında telakki edildi, şiddetle eleştirildi ve aşırı yorumlara tabi tutuldu. Bir bakıma olay, günümüzün aynasında değerlendirildiği için saptırıldı ve sömürü konusu yapıldı. Halifenin veya devlet başkanının yetki ve sorumlulukları bir kenara atılarak, mesele ya Emevî-Hâşimî muhalefeti zaviyesinden ya da "çağdaş demokrasi" anlayışı açısından ele alındı. Birçok müslüman yazar ile Doğulu-Batılı bilimci XX. yüzyılın yalnız teoride kalan 'demokrasi kuralı' ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halife seçilişlerini sorgulayıp değerlendirmektedirler."¹⁴² demektir. Bu noktada oldukça haklılık payı vardır. Çünkü tarihî olaylar döneminin şartları ve anlayışı içinde değerlendirilmediği zaman, meselenin kavranmasında önemli sıkıntılar doğabilmektedir. Dolayısıyla tarihi olayların siyasi, sosyal, ekonomik pek çok sebeplerden etkilendiğini¹⁴³ göz ardı etmemek gerekir. Bu durumda Hz. Ömer'in Arap siyasi geleneklerini de düşünerek böyle bir seçim tarzı uygulamak istemesini doğal karşılamak gerekir¹⁴⁴.

Zira, devlet başkanının Hz. Peygamber tarafından tayin edilmeyerek, seçimin halka bırakılmasıyla, bu meselenin dinin esaslarından olmadığı, zaten halkın işlerinin yürütülmesinde müşaverenin tavsiye, hatta emredildiği bir dinde devlet başkanının tayinle gelemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştır. Aksi takdirde yani halife Hz. Peygamber tarafından tayin edilseydi, yönetim işi dini bir hüviyet kazanacak ve muhtemelen belli bir zümrenin elinden hiç çıkmayacaktı.¹⁴⁵

ve Tezahürleri, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Doktora tezi, İzmir 1997.

¹⁴¹ Hizmetli, *İslâm Târîhi*, s. 189.

¹⁴² Hizmetli, *İslâm Târîhi*, s. 208.

¹⁴³ Kâşif, *İslâm Târîhinin Kaynakları...*, s. 13 vd.; Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, s. 8.

¹⁴⁴ Durî, *İlk Dönem İslâm Târîhi*, s. 93.

¹⁴⁵ Hizmetli, *İslâm Târîhi*, s. 189.

1.3. Hz. ALİ'NİN Hz. OSMAN'A BİATI

Hz. Osman'ın halife seçilmesinin hemen ardından konumuzla doğrudan ilgili olan bir mesele de Hz. Ali'nin ona ne şekilde biat ettiği ve onun halife seçilmesi hakkındaki tutumudur. Hz. Osman'ın halife seçilmesi bazı kaynaklarda önceki rivayetlerden çok az farklı olarak nakledilmektedir.

Buna göre Hz. Ali, Abdurrahmân b. Avf'tan, halife seçerken haktan yana olması, duygularının etkisinde kalmaması, ümmet için içtihat etmesi ve akrabalıktan dolayı taraf tutmaması konusunda yemin etmesini istedi. Sonra Abdurrahmân b. Avf Şura üyelerine teker teker yemin ettirdi ve onlardan seçeceği kişiye karşı çıkmayacaklarına dair söz aldı. Hz. Ali'nin elini tutarak *"Sana biat edersem, Abdulmuttaliboğulları'nı insanların üzerine musallat etmeyeceğine, Rasûlullâh'ın yolundan yürüyeceğine ve ondan hiç ayrılmayacağına söz verir misin?"* diye sorar. O da, *"Bilmediğim ve hiçbir kimsenin bilmediği bir şey için Allah'ın ahdini nasıl taşıyabilirim!. Fakat içtihadımın ve ilmimin ölçüsünde yolundan yürümeye gayret ederim"* şeklinde cevap verdi. Abdurrahmân b. Avf da bu sefer Hz. Osman'ın elini tutarak, Benî Ümeyye'yi insanlar üzerine musallat etmeyeceğine, Rasûlullâh'ın, Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in yolundan yürüyeceğine dair ondan söz istedi. O da bunları yerine getireceğine yemin etti. Tekrar Hz. Ali'ye dönerek aynı yemini yapmasını istedi. Hz. Ali ise içtihat etmesi gerektiğini söyledi. Abdurrahmân bu sefer Hz. Osman'a dönerek tekrar sordu. Hz. Osman da *"Evet! Allah'ın ahdi üzerime olsun ki, Rasûlullâh'a, Ebû Bekir ve Ömer'in yaptıklarına karşı çıkmayacağım ve kusursuz uygulayacağım"* diyerek yemini tekrarladı. Böylece Abdurrahmân b. Avf Hz. Osman'ın elini sıkarak ona biat etti. Diğer Şura üyeleri de onu takip ederek Hz. Osman'a biat ettiler. Bu sırada, ayakta durmakta olan Hz. Ali oturdu. Abdurrahmân b. Avf ona seslenerek *"Biat et! Yoksa boynunu vururum!"* diye tehdit etti. Hz. Ali kızarak oradan uzaklaşmak istedi. Fakat Şura üyeleri *"Biat et! Yoksa sana savaş açarız."* deyince Hz. Ali de Hz. Osman'a biat etti¹⁴⁶. İbn Sa'd'da ise Hz. Osman'a önce Abdurrahmân b. Avf, ardından ise Hz. Ali'nin biat ettiği, böylelikle Hz. Ali'nin Hz. Osman'a hemen biat edenlerden

¹⁴⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 22; krş: Taberî, *Târîh*, IV, 238; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 273 vd.; İbn Kesir, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I, 166.

olduğu kaydedilmektedir¹⁴⁷. İbn Kuteybe'deyse, Abdurrahmân b. Avf'ın Hz. Ali'den, Hz. Ömer'in şartı üzere, halife olduğunda Benî Hâşim'den hiç kimseyi müslümanların üzerine musallat etmemesini istediğinde, Hz. Ali'nin bu sözü ona asla veremeyeceğini söyleyerek oradan ayrıldığı, bunun üzerine Abdurrahmân'ın insanların önünde Hz. Osman'a biat ettiği ve orada bulunanların da onu takip ettiği rivayet edilmektedir¹⁴⁸.

Hız. Ali'nin Hz. Osman'a biatı konusunda önceki rivayeti doğru kabul edersek dikkatimizi çeken nokta Hz. Ali'nin ilk anda Hz. Osman'a biat edip etmemekte kararsız kalmasıdır. Ancak Hz. Ali'ye, Hz. Ömer'in müslümanlar arasında fitne çıkmaması için halife adaylarından çoğunluğun kararına uymayıp muhalefet edenin¹⁴⁹ öldürülmesi şeklindeki emrinin hatırlatılması onun Hz. Osman'a biat konusundaki kararsızlığını ortadan kaldırmış gözükmektedir. Anladığımız kadarıyla Hz. Ali bu seçim sırasında halife olabileceğini umuyordu. Bu nedenle tepkisini böylece göstermek istemişti. Fakat bu sefer iş ciddiye ve Hz. Ömer'in kesin emri söz konusuydu. Bu durumda da Hz. Osman seçildikten sonra, halife olmak için Hz. Ali'nin yapabileceği daha fazla bir şey yoktu.

1.4. Hız. ALİ'NİN HALİFE OLMAK KONUSUNDAKİ TUTUMU

Hız. Ali'nin Hz. Osman dönemi olaylarına bakışını ve Hz. Osman yönetimine karşı aldığı tavrı en iyi şekilde anlayabilmemiz için Ali'nin halife olma konusundaki düşüncesinin bilinmesinin önemi vardır. Çünkü bazı kaynaklarda onun halife olmayı daha Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında düşündüğünü¹⁵⁰ gösteren rivayetler epeyce mevcuttur. Fakat diğer taraftan, kendisini birçok yönden halifelğe lâyık gören ve bunu Hz. Ebû Bekir'e karşı da dile getirerek ona biat etmekten kaçınan Hz. Ali'nin, kabilesi mensuplarının ve özellikle amcası Abbas'ın uyarılarına rağmen bu makamı elde etme konusunda

¹⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 62, 339; Belâzurî, *Ensâb*, V, 22-23.

¹⁴⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 30-31.

¹⁴⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 18.

¹⁵⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 201; İbn Hişâm, *Sîret*, IV, 304; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 245-246; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 12; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 217, 224; Makrizî, *en-Nizâ ve't-Tehâsum*, s. 85 vd.; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübra*, I, 155; Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, s. 21.

oldukça gevşek davrandığı da iddia edilmektedir¹⁵¹. Şimdi bu konuda kaynaklardan derlediğimiz bazı rivayetleri inceleyerek Hz. Ali'nin halife olma konusundaki düşüncesini en doğru şekilde anlamaya çalışalım.

Hz. Ali'nin halife olması konusunun gündeme gelmesi, Hz. Ebû Bekir'in seçilmesinden de önceye gitmektedir. Zira daha Hz. Peygamber hasta yatağında iken, halife olması konusunda sürekli telkinlerde bulunan en önde gelen kişi olan amcası Abbas, Hz. Ali'ye "...Hz. Peygamber'in yüzünde Abdulmuttaliboğulları'nın ölmesine yakınlık yüz halini görüyorum. Peygamber'e gidip halifeliğin kimde olduğunu soralım." diye teklifte bulunmuştu¹⁵². İfade olarak biraz farklı bir rivayete göre ise "Ey Ali! Allah'a yemin ederim ki; Rasûlullâh bu hastalığının acısıyla ölecek Abdulmuttaliboğulları'nın öleceklerini yüzlerinden bilirim. Gel Rasûlullâh'a gidelim. Bu işin (hilâfet) kendisinden sonra kime ait olduğunu soralım. Bizdeyse öğrenmiş oluruz, yok eğer başkalarındaysa ondan bunu bize vermesini talep ederiz." demişti. Hz. Ali de onun bu teklifini kabul etmeyerek "Vallahi ben bunu soramam. Eğer bunu Rasûlullâh'a sorar da bundan bir kez men edilirse, daha sonra kimse onu bize vermez. Vallahi bunu ona asla soramayız" demişti¹⁵³. İbn Sa'd'daki bir rivayetteyse, ismi raviler tarafından belirtilmeyen bir adamla Hz. Ali arasında benzer konuşmaların geçtiği, adamın en sonunda Hz. Ali'ye "Uzat elini sana biat edeyim! Bütün insanlar da etsin." diyerek onun ellerini kavradığı nakledilmektedir¹⁵⁴.

Hz. Ali'nin halife olmasını ondan daha çok isteyen görünen Abbas, bu sefer Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Hz. Ali'nin yanına gelerek, biraz ikaz eder mahiyette bir tavır takınarak ona biat etmek istedi. Fakat Hz. Ali bu defa da kendisini geri çevirdi ve onlardan başkasının hilâfete talip olmayacağını söyleyerek Abbas'ı rahatlatmak istedi. Ancak müslümanların Hz. Peygamber'den sonra halifelik konusunu düşünmekte olduklarını ve en azından bu konuda herkesin kendi adayını çıkarabileceğini tahmin eden Abbas "Vallahi zannedirim dediğim olacaktır." diyerek oradan ayrılmıştı. Bir müddet sonra

¹⁵¹ Nevin Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 160; Bakır, *Halifeliğine Kadar Hz. Ali*, s. 55

¹⁵² Belâzurî, *Ensâb*, V, 23; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 58.

¹⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 245; Belâzurî, *Ensâb*, V, 23.

¹⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 246.

yine beraber oldukları bir zamanda, Hz. Ebû Bekir'e biat edilince müslümanlar tekbir getiriyorlardı. Sesleri duyan Hz. Ali Abbâs'a neler olduğunu sorunca halifenin seçildiğini anlayan Abbas da ona "*Bu seni kendisine davet ettiğim, fakat senin reddettiğin şeydir.*" şeklinde cevap vermişti¹⁵⁵.

Şura'nın halife seçimi çalışmaları sırasında Hz. Ali Benî Hâşim'den, kendisinin halife olmasını çok isteyen ve onu destekleyen bir topluluğa, bu konudaki gayretlerinin isteklerine zarar vereceğini düşünerek, "*Eğer sizin istediğiniz gibi davranırsam kavminiz emirliği ebediyen elde edemeyecek*" demişti. Bunun üzerine Abbas da, Hz. Ali'ye, kendisini Hz. Peygamber'in vefatında uyardığını, ona bu işin kimde olacağını sormasını istediğini hatırlattı. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da halifelik için acele etmesini istediğini, Şura ile seçime gitmemesini önerdiğini¹⁵⁶, fakat onun bunları dikkate almadığını söyledikten sonra, bir kez olsun kendisini dinlemesini istedi¹⁵⁷.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra müslümanlar Hz. Ali'ye biat etmişlerdi. Bundan bir müddet sonra Talha ve Zübeyr, halifenin kendileriyle meşveret etmediğini, yardımlarına başvurmadığını söyleyerek Hz. Ali'nin aleyhinde konuşmaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Ali onlara "*...And olsun Allah'a ki halifeliğe rağbetim, buyruk yürütmeye ihtiyacım yoktu. Beni bu işe siz çağırdınız. Bu görevi bana siz yüklediniz. Bu iş bana verilince de Allah'ın kitabına uydum, bize ne emretmişse onu hükmettim, ona tabi oldum. Peygamber'in bize sünnet olarak bıraktığına uydum. Bu hususta ne sizin ne de başkalarının reyine kapıldım. Bir hükümde bilgisizliğe düşmedim. Böyle bir şey olsaydı sizden de başkalarından da yüz çevirmezdim.*" derken halifelik konusundaki düşünceleriyle ilgili önemli ipuçları vermektedir¹⁵⁸.

Abbas'ın teklifini kabul etmemesi ve halifeliği Hz. Peygamber'den istememesi nedeniyle belki Hz. Ali askerî alandaki dehasını siyasi alanda kullanamamış¹⁵⁹ veya kullanmak istememiştir. Çünkü bu rivayetlerden

¹⁵⁵ Ibn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 246-247; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyase*, I, 12; Belâzurî, *Ensâb*, V, 23.

¹⁵⁶ Abbas Şura'nın belirlenmesinden sonra Hz. Ali'ye "*Evinde otur, Şura'ya katılma, halife seçilmene kimse karşı çıkmaz*" demişti. Bkz: Belâzurî, *Ensâb*, V, 23; krş: Taberî, *Târîh*, IV, 228, 230.

¹⁵⁷ Taberî, *Târîh*, IV, 230.

¹⁵⁸ Abduh, *Şerhu Nehcîl-Belâğa*, III, 391-392.

¹⁵⁹ Bakır, *Halîfeliğine Kadar Hz. Ali*, s. 54-55.

anlaşılmaktadır ki, Hz. Ali halifelik meselesine ihtiyatlı yaklaşmakta ve kendisini destekleyen akrabaları kadar bu konuda aşırı gitmeyi düşünmemektedir. İktidar hırsı ile makam peşinde koşmayı uygun bulmamaktadır. Eğer bunu tasvip etseydi akrabalarından önce kendisinin halife olmak için aşırı bir çaba sarf etmesi gerekirdi. Oysa ki rivayetlerden bu sonuç çıkmamaktadır. Sanırız Hz. Ali burada, zaten kendisinin halifelik makamına en lâayık kişi olduğunu düşündüğünden ve müslüman toplumunun bunu kabul ederek kendisine bu görevi vereceğine inandığından, Hz. Ebû Bekir'e itirazlarını şahsi söylemden öteye götürmek istememişti.

Hz. Ali'nin halifelik konusundaki bu hassas siyaseti Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde de devam etmiştir. Hz. Ömer döneminde Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in halife seçilmesine herhangi bir siyasi itirazı olmamıştır. Hz. Osman dönemine bakıldığında ise, Şura'da halifelik için en güçlü iki adaydan biri olan Hz. Ali'yi bu konuda daha aktif bir halde görüyoruz. Özellikle Şura içindeki akrabalık ilişkilerinden aleyhinde kaynaklanabilecek olumsuz sonuçları bertaraf etmek için bir çaba içerisindedir. Ancak yine de Hz. Ali için halifelikten daha önemli şeyler vardı. Bu nedenle bütün gayretlerinde ümmetin aleyhine olabilecek tutum ve davranışlardan kaçınmıştır. Fitne olaylarına gelindiğinde ise halife olabilmek için şartlar son derece müsait olmasına rağmen Hz. Ali'nin bu sefer halifelikten adeta kaçtığı görülmektedir. Sanıyoruz bunun en önemli nedeni de o sıralarda ümmetin içinde bulunduğu karışıklıklar sonucunda müslümanların birliğinin bozulması ve ümmetin ayrılığa düşmesinden endişe etmesiydi. Bu yüzden o bilhassa, isyancıların, halife olması konusundaki tekliflerini ısrarla geri çeviriyordu. Kendi adına ümmetin birliği için bir fedakarlık yapması gerektiğini düşünüyordu ki bu da ısrarlı tekliflere rağmen avucunun içine gelmiş olan halifeliğe hayır diyebilmektir¹⁶⁰.

1.5. Hz. OSMAN'IN HİLÂFETİNİN İLK ALTI YILI

Hz. Osman'ın on iki yıl süren hilâfeti, bu dönemde meydana gelen olaylar, fetihler, çeşitli alanlarda gelişmeler gibi nedenlerle genellikle birinci ve

¹⁶⁰ Gölpınarlı, *Hz. Ali*, s. 62.

ikinci altı yıl olmak üzere iki dönem halinde incelenmektedir. Böyle bir ayrıma gidilmesindeki en büyük etkenlerden biri de hiç kuşkusuz ikinci altı yılda meydana gelen isyanlar ve karışıklıklardır¹⁶¹. Araştırmamızın özünü oluşturan bu siyasi olaylar ikinci altı yıllık dönemde meydana geldiği için ilk altı yıllık bölümü kısaca özetleyerek geçmek istiyoruz.

Birinci dönem İslâm devletinin genellikle dış güçler ve problemlerle uğraştığı bir devirdir. İslâm fütuhâtı bütün cephelerde hızla ilerlemektedir. Yeni fethedilen bölgelerdeki birtakım başkaldırmalar bu dönemde bastırılmıştır. İç siyasette kayda değer olaylara rastlanmamaktadır. Çünkü müslümanların siyaseti dışa dönük olarak odaklanmış ve bütün güç dışarıdan gelebilecek tehlikelere yönlendirilmiştir. Dolayısıyla Devletin bu yöndeki siyasi kararlılığı halkı da etkilemiş ve halktan halifeye ve devlet yönetimine karşı herhangi ciddi bir muhalefet hareketi olmamıştır. Kaynaklarda da ilk altı yıllık hilâfet dönemiyle ilgili herhangi bir ithama rastlanmamaktadır. Bunda Hz. Osman'ın Hz. Ömer'e göre yumuşak huyluluğu ve siyasetinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür¹⁶².

Yine bu dönemde başta Ali olmak üzere Hâşimoğulları, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e karşı sürdürdükleri yumuşak tutumlarını Hz. Osman'a karşı da devam ettirdiler. Ona itaat ederek, destek ve yardımcı oldular. Bu dönemdeki Fetih hareketlerine bizzat katıldılar. Gerekli hallerde halifeye tavsiyelerde bulundular¹⁶³.

1.6. ASKERÎ, İKTİSADÎ VE İDARÎ YAPIDA GELİŞMELER

Hz. Osman devri genellikle son dönemlerde meydana gelen siyâsî karışıklıklar nedeniyle hep olumsuz olarak hatırlanmaktadır. Oysa bu dönemde askeri, iktisadî ve idari alanlarda olumlu gelişmeler de olmuştur. Konuyu fazla uzatmadan bunlara kısaca değinmek istiyoruz.

¹⁶¹ Della Vida, *İslâm Ansiklopedisi*, IX, 430; Fıçlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Gelişmesi*, s. 34.

¹⁶² Belâzurî, *Ensâb*, V, 25; Akkad, *Abkariyye*, s. 33 vd.; Hizmetli, "Târîhi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi"

¹⁶³ İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 28.

Hiz. Osman hilâfete gelince İslâm askerinin Hiz. Ömer zamanında on dirhem olan maaşını ikiyüz dirheme çıkardı. Yine Hiz. Ömer zamanında Ramazan ayında her müslümana verilen birer dirhemi de arttırdı. Ayrıca Mescid-i Nebevî'de ibadet edenler, itikafta bulunanlar, fakir ve miskinler için de sürekli yemek çıkarttı¹⁶⁴.

Daha önce üç vali ile idare edilen Mısır, ikişer vali ile yönetilen Şam ve Yemen illeri birer valinin sorumluluğuna bırakıldı¹⁶⁵.

Hiz. Osman zamanında Azerbaycan, Ermenistan ve Kıbrıs gibi bölgeler İslâm Devleti topraklarına ilhak edilerek, bunlardan Kıbrıs Şam vilayetine bağlanırken, Azerbaycan ve Ermenistan da başka bir valinin idaresine verildi¹⁶⁶.

Hiz. Osman döneminde mülkiyet serbestliği sağlanmıştı. Böylece ordu bünyesinde yer alan müslüman Araplar, savaşıardan ganimet olarak elde ettikleri mallar ve halifenin Irak'ta geniş topraklar satın almalarına izin vermesi, ayrıca bu imkanlarını ticaret alanına yönlendirmeleriyle büyük çapta servet sahibi olmuşlardı. Mesela bu dönemde, Zübeyr'in ticaret işinde çalıştırdığı bin köleye sahip olduğu rivayet edilmektedir¹⁶⁷.

Hiz. Ali, Hiz. Ömer döneminde olduğu gibi Hiz. Osman zamanında da halifenin iktisadi uygulamalarına şahit oluyordu. Hiz. Osman döneminde özellikle taraflı fey ve maaş dağıtımını hoş karşılamamış ve aksaklıkların insanlar arasında husule getirdiği sıkıntıları görmüştü. Bu nedenle yeri geldiği zaman halifeyi uyarmak ve problemlerin çözümüne katkıda bulunmak maksadıyla müdahalelerde bulunmuştu¹⁶⁸.

¹⁶⁴ İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 45; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 148.

¹⁶⁵ Hayyât, *Târîh*, I, 178; Belâzurî, *Fütûh*, s. 224.

¹⁶⁶ Belâzurî, *Fütûh*, s. 324; Taberî, *Târîh*, IV, 263.

¹⁶⁷ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, II, 198; Diyârbekrî, *Târîh*, II, 358.

¹⁶⁸ Taberî, *Târîh*, IV, 431.

1.7. Hz. ALİ'NİN Hz. OSMAN HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Şura'nın halife seçimi sırasında Abdurrahmân b. Avf, önde gelen sahabilerle ve halkla görüştüktan sonra en son Hz. Ali ve Hz. Osman'a kimin halife olmasının daha uygun olacağını sordu. Her ikisi de birbirlerini uygun gördü. Bu Hz. Ali ile Hz. Osman arasındaki karşılıklı güveni göstermekteydi. Ayrıca Hz. Ali'nin Hz. Osman'a duyduğu iyi niyeti göstermesi açısından da önemlidir¹⁶⁹.

Ayrıca Hz. Ali'nin kaynaklarda nakledilen, Hz. Osman hakkında söylediği bazı sözleri de onun hakkındaki düşünceleriyle ilgili olarak aktarmak istiyoruz: "*Ben Osman'ın iyi yönlerini bilirim. Allah yolunda onun iyi bir mazisi vardır. Allah yapmış olduğu iyiliklerden sonra ona azap vermez*" demiştir¹⁷⁰. Bir başka ifadesinde yine Hz. Ali "*Ben Osman'la, Allah'ın şu sözündeki gibi olmak isterim: 'Biz onların gönüllerinde olan kını çıkardık; artık onlar sedirlerinin üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir.'*"¹⁷¹ demiştir¹⁷².

Hz. Osman muhasara altındayken, yine Hz. Ali, Talha ve Zübeyr ona gelip, Hz. Peygamber'in kendisiyle ilgili iltifatkar sözler söylediğini anlatmışlar ve bunları tasdik etmişlerdi¹⁷³.

Yine Hz. Ali bir defasında elindeki sopayla yere bir şeyler çizerek "*Onlar için bizde iyi bir geçmişin izi vardır, onları bunsuz düşünemeyiz; işte bunlar Osman ve arkadaşlarıdır.*"¹⁷⁴ demişti.

¹⁶⁹ Taberî, *Târîh*, IV, 231, 233, 237, 238; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 75; Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde...*, s. 53.

¹⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 9.

¹⁷¹ Hicr 47.

¹⁷² Belâzurî, *Ensâb*, V, 10.

¹⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 176-181.

¹⁷⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 10.

İKİNCİ BÖLÜM

FİTNE OLAYI SIRASINDA Hz. ALİ'NİN TUTUMU

2.1. "FİTNE"

Fitne hadisesi¹⁷⁵ Medine'de Ümeyyeoğulları'nın hakimiyetinden rahatsız olanların¹⁷⁶, Kûfe'de Kureyş'in merkezi otoritesini tanımak istemeyenlerin, Mısır'da ise İbn Ebî Serh'in icraatından hoşlanmayanların tabir doğru ise ortaklaşa gerçekleştirdikleri, yer yer dini duygularla beslenmiş oldukça karmaşık bir hadise olarak gözükmektedir. Özellikle Hz. Osman devrinin ikinci yarısında eyaletlerdeki karışıklıklarla başlayıp halifenin öldürülmesi neticesine varan hadiseler zincirine İslam tarihçileri tarafından "fitne"¹⁷⁷ ismi verilmiştir. Hz. Osman'ın öldürülmesi olayı da, bu zincirin en önemli halkası olması ve İslâm Tarihindeki önemine binaen kaynaklarda "fitnetu'l-kübrâ"¹⁷⁸ adıyla geçmektedir.

2.2. FİTNENİN SEBEPLERİ

2.2.1. Emevî-Hâşimî Çekişmesi, Târihî Kabilecilik Anlayışı

Hz. Osman'ın öldürülmesi ile sonuçlanan fitne hadisesinin seyri incelendiğinde siyasî-içtimâî birçok etkenin olayların büyümesinde rol oynadığı görülmektedir. Bunların en önemlilerinden biri Arap toplumlarında hakim olan kavmiyetçilik duygusuydu. Bu nedenle kabileler arası çekişmeler devrin siyasî-içtimâî olaylarını da neredeyse doğrudan etkiliyordu. Hz. Osman döneminde de etkili olan kabilecilik anlayışıyla, Benî Hâşim ile Benî Ümeyye kabilelerine

¹⁷⁵ Kaynaklarda fitne hadisesi ile ilgili yer alan haberlerin ravileri hakkında değerlendirme için bkz. İşş, *ed-Devletu'l-Ümeviyye*, s. 38-40.

¹⁷⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 26; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târihine Giriş*, s.112.

¹⁷⁷ Bkz: Çağrıncı, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 156-159. Hz. Osman'ın öldürülmesi olayının İslâm Târihinde fitne olarak isimlendirilmesi ve bu konuda yazılmış eserlerin bibliyografyası için ayrıca bkz: İşş, *ed-Devletu'l-Ümeviyye*, s. 32 vd.

¹⁷⁸ Bkz: Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübrâ*; Sâlim, *Târîhu's-Siyâsî*, s. 285 vd.; Aselî, *Muâviye b. Ebî Süfyân*, s. 78.

mensup bazı kimselerin içtihatla ihtilaf şeklinde yorumlanmak istenen şahsi ihtirasları fitne ve fesadın dini sermayesi haline gelmiş ve devrin birçok hadisesinde etkili olmuştu¹⁷⁹. Bu açılardan Hz. Osman devrindeki karışıklıklarda onun dini anlamda gayri meşru idaresinden söz etmek haksızlık olacak gibidir. Fakat Benî Hâşim ve Benî Ümeyye arasındaki rekabet ve ayrılıkların karışıklıklarda önemli rolü olduğu üzerinde durmak daha doğru bir yaklaşımdır¹⁸⁰.

Hız. Ömer'in ölümünden önce teşkil ettiği Şura'da Hz. Ali ile Hz. Osman'ın karşı karşıya kalmaları, İslâm öncesi dönemde son derece etkili olan, hatta Emevîlerin geç müslüman olmalarına neden olan tarihi Emevî-Hâşimî çekişmesini yeniden gündeme getirmişti. Hz. Osman dönemi olaylarında bu çekişmenin rolü oldukça fazladır. Ancak Hz. Osman dönemi incelendiğinde ortaya çıkan gerçek, bu olaylarda Hz. Ali'nin hilâfeti meselesinin hiçbir etkisi olmadığıdır. Nitekim Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali'nin halife seçilmesinin fitne olaylarını durdurmaya bir etkisi olmamıştır¹⁸¹. Böylece diyebiliriz ki, İslâm'da ilk tefrika üçüncü halife Osman b. Affân zamanında ortaya çıkmıştır. Bu ayrılığın ilk çıkışında dini değil, tamamen siyasi bir görüş ayrılığı ve menfaat çatışması olduğu düşünülebilir. Aslında bunun menşeleri, Benî Hâşim ile Benî Ümeyye aileleri arasındaki ayrılık şeklinde daha da gerilere gider. Makrizî sırf bu husus için kaleme aldığı eserinde bize birçok misaller vermektedir¹⁸².

Onat'a göre Hz. Osman dönemindeki fitne olayının ve bunu müteakiben ortaya çıkan Hz. Ali-Muaviye çekişmesinin nedeni, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde İslami bir çerçevede sürdürülmeye çalışılan kabileler arası denge politikasının Hz. Osman tarafından devam ettirilememesidir¹⁸³. Sonuç olarak denilebilir ki, Hz. Osman'ın öldürülmesi ile sonuçlanacak olan Fitne olayı, İslâmi değerlerin henüz yeni yerleşmekte olduğu

¹⁷⁹ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 29.

¹⁸⁰ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Gelişmesi*, s. 34.

¹⁸¹ Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri*, s. 155.

¹⁸² Çağatay-Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, s. 7; Bkz: Makrizî, *en-Nizâ ve't-Tehâsum*, Kâhire 1988.

¹⁸³ Onat, *Emevîler Devri Şîi Hareketleri*, s. 28.

Arap İslâm toplumunda, tarihi kabilecilik çekişmesinin tekrar su yüzüne çıkmasına sebep olmuştur¹⁸⁴.

2.2.2. Artan Zenginlik ve Refah

Fitneyi etkileyen sebeplerden biri de zenginlik ve refahın artması olarak gösterilmektedir. Zenginliğin artmasının en önemli etkenleriyse Hz. Osman döneminde devletin ulaştığı mali imkanlarla ilgiliydi.

Hz. Ömer'in maaş dağıtımında Hz. Peygamber'e yakınlığı önde tutması nedeniyle Kureyş'e mensup devlet büyüklerinin servetlerinde artış olmuştu. Hz. Osman bu ücret paylaşımını adaletli bir şekle getirmeye çalışmıştı¹⁸⁵. Fakat ne var ki Hz. Osman zamanında da artmaya devam eden zenginlik ve refah ile halifenin özellikle ticari alanda sağladığı geniş mali imkanlar fitnenin ortaya çıkmasına katkıda bulunan etkenlerden biri oluyordu. Hatta zenginlik ve refah o kadar artmıştı ki, rivayetlere göre Medine'de bir at yüz bin dirhem, bir bostan da dörtyüz bin dirheme alıcı bulmuştu. Hz. Osman'ın akrabalarına karşı çeşitli maddi imkanlar sunması da insanların ona karşı nefret duymaya başlamalarına sebep oldu¹⁸⁶.

Akbulut'a göre "*Osman döneminde artan refah ve servetin fitnenin sebeplerinden biri olduğu tezi doğru değildir. Çünkü zenginlik iyi yaşam düzeyi nedeniyle kurulu düzene başkaldırıyı değil desteği gerektirir. Bu aynı zamanda da tarihi ve sosyal gerçeklere de uygunluk gösterir. Bilâkis, fakirliğin daha büyük fitne kaynağı olduğu görülmüştür*"¹⁸⁷.

Akbulut'un görüşünde haklılık payı vardır. Ancak bu meseleyi iki açıdan düşündüğümüzde biraz farklı bir sonuca ulaşmak da mümkündür. Birincisi, gelirleri ve servetlerindeki artışla oldukça zenginleşen Kureyş'e mensup önde gelen kişilere diğer orta sınıf müslümanlar tarafından kıskançlık

¹⁸⁴ Onat, *Emevîler Devri Şîh Hareketleri*, s. 29.

¹⁸⁵ Câbirî, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 316-317; Câmiî, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, s. 79 vd.

¹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, II, 198; Diyârbekrî, *Târîh*, II, 358.

¹⁸⁷ Akbulut, *İslâm'da İlk Devir Siyâsî Olaylarının...*, s. 66.

duyulması ve kendilerine haksızlık yapıldığını düşünmelerinin getirdiği sonuçlardır. İkincisi, sınırların genişlemesi ve ganimetlerin artmasıyla sahip oldukları maddi imkanlar ve servetin zengin müslümanlar üzerinde oluşturduğu kişilik değişiklikleridir. İslam'ın ilk dönemlerinde çok zor koşullarda zaman zaman açlık çekerek Hz. Peygamber'e destek veren insanlar daha sonraları, kavuştukları maddi servetin etkisinde kalmışlar ve İslam devletinin birliği ve bütünlüğünü etkileyebilecek çok önemli olaylarda muhakeme yeteneklerini adeta kaybetmişler ya da kullanmak istememişlerdir¹⁸⁸.

2.2.3. Hz. Osman'ın İcraatları

Bu konuya Hz. Osman'a yöneltilen tenkitler başlığı altında değineceğimizden üzerinde durmuyoruz. Fakat şu kadarını söylemek gerekirse, özellikle Hz. Ömer dönemi fetihlerinde Arap kabilelerinin büyük rol oynamasına karşın, valiliklere, emirliklere ve önemli mevkilere hep Kureyş ailesi mensuplarının getirilmesi, iktidara başkaldırının altında yatan önemli sebeplerden bir tanesiydi¹⁸⁹.

Bir diğer sebepse Hz. Osman'ın kişilik özellikleriyle ilgiliydi. Şura'daki halife adayları içinde en yumuşak huylu olanı. Bu huyu da onun en büyük zaafiydi. Hz. Osman büyük bir şahsiyet değildi¹⁹⁰. Düşünülürse Emevî ailesinden Ebû Süfyan gibi daha ileri gelen, Müslümanlığının öncesinde ve sonrasında Mekke'de liderlik pozisyonunda olan bir kişi varken muhtemelen, Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, yaşlılığın verdiği tecrübe gibi etkenler halife adayları arasına girmesini sağlamıştı. Cömertliği, zenginliği, yumuşak huyluluğu ve tevazuu ile tanınan Hz. Osman belki de bu iyi huylarının kurbanı olmuştu. Çünkü devrinde ortaya çıkan karışıklıklarda selefi Hz. Ömer kadar dirayetli olamamıştı¹⁹¹. Ayrıca Hz. Osman, sınırları bir hayli genişlemiş olan

¹⁸⁸ Câbirî, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 375 vd.

¹⁸⁹ Câbirî, *İslâm'da Siyâsal Akıl*, s. 316-317; Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*, s. 41-42.

¹⁹⁰ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târîhine Giriş*, s.102; Cahen, *İslâmiyet*, s. 29.

¹⁹¹ Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Târîhi*, s. 37.

işlerini bir bütünlük halinde yönetebilmek için çok yaşlıydı ve kuvvetli, otoriter bir şahsiyete de sahip değildi¹⁹².

Özel hayatında bağışlayıcı olan Hz. Osman, devlet adamlığı ile şahsi hayatını sürekli karıştırmıştır. Önceki iki halife gibi devlet yönetiminde tecrübesi de yoktu. Kuruluş aşamasında bulunan ve kurumları henüz yerleşmemiş bir devletin başına böyle bir insanın getirilmesinin İslam toplumu için ne denli bir talihsizlik olduğu Hz. Osman'ın devrinde meydana gelen fitne hareketini bir türlü bastıramamasından da anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra siyasi açıdan tam olarak istikrara kavuşmamış bir devlet hukuki yönden de yara almaya başlamıştı¹⁹³. Çünkü Hz. Osman'ın başarısızlığı ile birlikte, seçilmiş bir devlet başkanının görevden alınıp alınmayacağı, alınacaksa bunun nasıl olacağı, bu devlet başkanının icraatlarının hukuki geçerliliği gibi meselelerin zihinleri kurcalaması devletin hukuki otoritesini sarsabilirdi.

2.2.4. Sahabenin Medine Dışına Çıkması

Hz. Ömer içtihat sonucu vardığı bir kararla sahabe büyüklerinin Medine'den ayrılmalarını yasaklamıştı. Ancak izinle ve belirli bir süre için çıkış serbestliği tanıdığı. Hz. Osman selefi Hz. Ömer'in aksine Kureyş'in ileri gelenlerini her hususta serbest bırakmış ve izinsiz Medine dışına çıkmalarına izin vermişti. Bu da dağılma ve parçalanmanın etkenlerinden biriydi. Çünkü Medine'den ayrılan sahabiler gittikleri yerlerde insanların ilgisini çekiyor ve çevrelerinde geniş insan kalabalıklarının toparlanmasına sebep oluyordu¹⁹⁴.

Akbulut, fitnenin sebeplerinden sayılan sahabenin Medine dışına çıkması ve çeşitli bölgelere yayılması gerekçesini, sahabeyi, gittiği yerde kargaşa ve huzursuzluklar çıkaran anarşistler olarak takdim etmek olduğu zannıyla kabul etmemektedir¹⁹⁵. Ancak bizim kanaatimize göre, çeşitli nedenlerle mevcut iktidara muhalefet etmek düşüncesini taşıyan ve bunu gerçekleştirmek amacıyla fırsat kollayan insan topluluklarının, karizmatik kişiliği

¹⁹² Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târihine Giriş*, s. 102.

¹⁹³ Akbulut, *İslâm'da İlk Devir Siyâsî Olaylarının...*, s. 62.

¹⁹⁴ Taberî, *Târîh*, IV, 396 vd.; Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, s. 59.

¹⁹⁵ Akbulut, *İslâm'da İlk Devir Siyâsî Olaylarının...*, s. 67.

olan ve dini alandaki bilgileriyle buldukları toplulukta imam konumunda olan sahabenin kendi düşünceleri ile paralel görüşleri olduğunu görmesi, içlerindeki muhalefet ve isyan duygusunun harekete geçmesine vesile olmuştur.

2.2.5. “Gizli El” ve Abdullah İbn Sebe’in Faaliyetleri

Kaynaklarda Hz. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan fitne hadisesinin arka planındaki sebeplerden biri olarak da gizli bir teşkilattan bahsedilmektedir. Osman b. Affan'ı halifelikten indirmek, onun yerine Hz. Ali'yi halife yapmak için faaliyet gösterdiği iddia edilen bu teşkilatın başı olarak Abdullah İbn Sebe'nin¹⁹⁶ adı geçmektedir¹⁹⁷.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre, Abdullah b. Sebe' Sanalı Yahudi biriydi. Anası Habeş asıllıydı. Hz. Osman devrinde müslüman oldu. Sonra halife aleyhinde faaliyetlerde bulunmak, insanları kışkırtarak onların din ve siyasetle görüş ve düşüncelerini karıştıracak fikirlerini yaymak üzere bölge bölge dolaşmaya başladı¹⁹⁸. Anası siyahi bir cariye olduğundan ona İbnu's-Sevdâ da denilirdi. Hz. Osman aleyhindeki en şiddetli propagandist olduğu kabul edilir¹⁹⁹.

Yine Taberî'nin rivayetlerini naklettiği Ebû Mihnef ve Vakidî, Hz. Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanan fitne olaylarının arkasında gizli bir elin varlığından bahsederler. Bu da sahabenin olaylardaki rolüdür. Onlara göre Talha, Zübeyr, Hz. Âişe, Amr b. el-Âs, Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Ammâr b. Yâsir gibi sahabiler Hz. Osman'a karşıdır. Her ne kadar kaynaklarda, adı geçen sahabilerden bazılarının çeşitli vesilelerle Hz. Osman'a muhalefet ettiği, onun aleyhinde halkı galeyana getirebilecek konuşmalar yaptığını görülüyorsa da²⁰⁰, Hz. Osman'ın öldürülmesine bizzat destek vermiş oldukları noktası açık değildir.

¹⁹⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Fığlalı, “The Problem of 'Abd-Allah Ibn Saba”, s. 379-391.

¹⁹⁷ Şerefeddîn, “İslâm'da İlk Fikri Hareketler ve Dini Mezhepler”, s. 3.

¹⁹⁸ Taberî, *Târîh*, IV, 340.

¹⁹⁹ İbn Ebî Bekr, *ef-Temhîd*, s. 67-72; Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî İtikâdî ve Fikhî Mezhepler Târîhi*, s. 46.

²⁰⁰ Taberî, *Târîh*, IV, 353, 358-359; Belâzurî, *Ensâb*, V, 46.

Abdullah İbn Sebe' hakkındaki haberler Taberî tarafından Seyf b. Ömer yoluyla nakledilmektedir. Hizmetli'ye göre Vakidî ve Ebû Mihnef'in, fitne olaylarının arkasında gizli bir elin varlığından bahseden iddiaları pek mantıklı görülmezken, Seyf b. Ömer'in Abdullah İbn Sebe' ile ilgili rivayetleri daha dikkat çekicidir. Seyf'in rivayeti bu konularda daha kuvvetli bir delil teşkil etmektedir²⁰¹. Fakat Wellhausen bu görüşü paylaşmamaktadır. Ona göre Hz. Osman'a karşı girişilen hareket Sebeiyye tarafından başlatılmamıştır ve bu işte Sebeîler'in, Seyf b. Ömer'in onlara atfettiği kadar önemi yoktur²⁰². Fiğlalı ise, Abdullah b. Sebe' diye bir şahsın varlığı ve Sebeiyye fırkasının kurucusu olup, Hz. Ali lehinde çeşitli faaliyetlerde bulunduğu yolundaki haberlere şüphe ile bakmaktadır. Ona göre bu haberlerde izahı oldukça zor noktalar mevcuttur²⁰³.

2.3. VİLAYETLERDE HOŞNUTSUZLUK VE İLK HAREKETLER

Hz. Osman'ın halife olmasından sonra İslam siyasi düşüncesinde ve sisteminde ortaya çıkacak derin değişiklikler bulunduğunu gösteren ilk emareler eyaletlerdeki karışıklıklar ve problemlerle ortaya çıkmıştır²⁰⁴.

Wellhausen'a göre eyaletlerdeki başkaldırı ve karışıklıkların arkasında, Medine'de Hz. Osman'a karşı açık bir muhalefet yürütemeyen Hz. Ali, Talha, Zübeyr de vardı²⁰⁵.

2.3.1. Kûfe

Velîd b. Ukbe'nin yerine Kûfe valisi olarak atanan²⁰⁶ Saîd b. el-Âs, Kûfe ileri gelenlerini bir gece huzuruna kabul edip konuşması sırasında "*Irak bölgesi Kureyş'in mezrasıdır.*"²⁰⁷ demişti. Bunun üzerine Eşter hiddet ve

²⁰¹ Hizmetli, "Târihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", s. 169-170.

²⁰² Wellhausen, *İslâmiyetin İlk Devrinde Dini Siyâsî Muhalefet Partileri*, s. 15.

²⁰³ Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 289 vd.

²⁰⁴ Nevin Mustafa, *İslâm Siyâsî Düşüncesinde Muhalefet*, s. 19.

²⁰⁵ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 21.

²⁰⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 39; Taberî, *Târîh*, IV, 271.

²⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 32; Belâzurî, *Ensâb*, V, 40.

nefretini açıklamış, daha sonra Sâbit b. Kays el-Hemdânî, Kumeyl b. Ziyâd, Zeyd b. Suhân el-Abdî ve kardeşi Sa'sa', Cündüb b. Ka'b el-Ezdî, Urve b. Ca'dî, Amr b. el-Huzâî ve İbn Kevvâ ile birlikte Saîd'in kötü idaresinden bahsederek Hz. Osman'a şikayette bulunmuşlardı. Bu grup daha sonra da valiyi sürekli rahatsız etmeye devam etti²⁰⁸.

Bu sıralarda Kûfe kurrâlarından bir başka grup Hz. Osman'a, Vâli Sa'îd b. el-Âs'tan duydukları memnuniyetsizliği dile getiren bir mektup yazdılar ve bunu Ebû Rebîa denilen bir kişiyle Halifeye gönderdiler. Hz. Osman bu mektubu gönderenlerin isimleri ondan istedi. Ebû Rebîa bunu reddedince Hz. Osman onun dövülmesini ve hapsedilmesini emretti. Olayı haber alan Hz. Ali ise Halifeye "O sadece görevini yerine getiren bir elçidir." diyerek onu dövdürmekten vazgeçirdi²⁰⁹.

Kûfe Valisi Saîd, halk arasında kendisine karşı oluşmaya başlayan muhalefeti sezince durumu halifeye bildirerek aleyhinde çalışan bu topluluklar hakkında şikayetçi oldu. Hz. Osman da onların Şam'a gönderilmesini emretti²¹⁰. Ancak burada da Muaviye Kûfeli topluluğa karşı olumsuz bir tavır gösterince ona karşı da cephe aldılar. Muaviye'nin de onlardan rahatsız olması üzerine bir müddet sonra bu muhalif grup Hımıs'a, Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd'in bölgesine sürüldüler. Burada Abdurrahmân'ın baskısıyla varlık gösteremeyen topluluk, pişman olduklarını ve düşüncelerinden vazgeçtiklerini bildirince tekrar Kûfe'ye dönmelerine izin verildi. Ancak Kûfe'ye döndükten sonra muhalif tavırlarını yeniden takındılar. Bölgede huzursuzluk giderek artınca Saîd durumu halifeye bildirmek için Medine'ye geldi. O Medine'den ayrılınca bu sefer muhalif topluluk Hz. Osman'a temsilci göndererek Sâîd'i vali olarak istemediklerini bildirdiler ve görevden alınması talebinde bulundular. Gelişmeler karşısında durumun vahametinden endişe ettiği ve olayların daha da büyümesinden korktuğu anlaşılan Hz. Osman muhaliflerin isteğine uyup Saîd'i görevden aldı ve yerine Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi atadı²¹¹.

²⁰⁸ Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 346; Çağatay-Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, s. 8.

²⁰⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 41-42.

²¹⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 40.

²¹¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 43-47; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 346; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 167.

Valilerin ve diğer idarecilerin özellikle halka karşı yanlış tutumlarından kaynaklanan problemler giderek Hz. Osman aleyhinde oluşumlara dönüşmeye başlamıştı. İlk hareketler, Hz. Ali taraftarları arasında Kûfe'de başlamıştı. Çünkü Kûfeliler Emevî ailesine karşı büyük bir husumet besliyorlardı. Bunun en büyük nedeni de Emevî ailesinin İslâmî anlayışa tamamen ters düşen, Kureyşliliği ön planda tutarak bunu halka karşı bir üstünlük vesilesi olarak kullanmaları ve halk üzerinde baskı oluşturmaya çalışmalarıydı. Kûfe'de başlayan bu ilk hareketler daha sonra diğer vilayetlerden özellikle Mısır'da taraftar kazanmıştır²¹².

2.3.2. Mısır

27/647'de Vali Amr b. el-Âs, Mısır'da haracı toplama görevinden alınmış yerine Hz. Osman'ın süt kardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh²¹³ tayin edilmişti²¹⁴. Amr b. el-Âs ile Abdullah arasında anlaşmazlık olunca Abdullah, Amr'ın hala Mısır haracı işlerine karıştığını halifeye bildirmişti. Aynı şekilde Amr da Halifeye Abdullah'ın savaş işlerine karıştığı şeklinde şikayette bulunmuştu. Hz. Osman bunun üzerine Amr'ı savaş işlerinden de alıp, Abdullah'ı haraç ve savaş işlerine tayin etti²¹⁵.

Abdullah b. Ebî Serh, Mısır'da kendisinden hoşnut olmayan ve Hz. Osman'a şikayette bulunan topluluklara zulmediyor ve hatta bazılarını öldürtüyordu. Bunun üzerine bir grup Mısırlı Medine'ye gelerek İbn Ebî Serh'i, Hz. Muhammed'in ashabına davranışlarından dolayı halifeye şikayet ettiler. Bu sırada Hz. Ali gelerek Hz. Osman'a "*İnsanlar onu kan dökmekle suçluyorlar. Onu görevden al, aralarında hüküm ver. Eğer onun üzerinde hakları varsa al, adil ol.*" dedi. Sonra gelenlere dönerek aralarından bir temsilci seçmelerini

²¹² Hitti, *Târîhu'l-Arab*, II, 235; Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, s. 118; Onat, *Emevîler Devri Şiî Hareketleri*, s. 30.

²¹³ Abdullah b. Ebî Serh hicretten önce İslâmiyeti kabul etmiş ve vahiy kâtipliğinde bulunmuştu. Fakat bir keresinde Hz. Peygamber' gelen bir ayeti yazdırırken, ayetin sonunu doğru tahmin edince kendisine de vahiy geldiğini iddia ederek irtidâd etmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber' onu öldürtmek istedi. Fakat Osman'ın ısrarlı ricası üzerine gözüne görünmemesi şartıyla affetti. 59/678'de öldü. Bkz: İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, III, 173; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 309 vd.

²¹⁴ Taberî, *Târîh*, IV, 356.

²¹⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 88; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 170.

istedi. Onlar da Muhammed b. Ebî Bekir'i seçtiler. Daha sonra, İbn Ebî Serh'le aralarında hüküm vermeleri için beraberlerinde Muhacirler ve Ensâr'dan pek çok kişi olduğu halde Mısır'a döndüler²¹⁶.

Valilerin icraatları konusunda şikayetler gittikçe artınca, Hz. Osman valiler hakkındaki şikayetleri araştırmak ve durumdan haberdar olmak maksadıyla çeşitli bölgelere müfettişler gönderdi. Kûfe'ye Muhammed b. Mesleme, Basra'ya Üsâme b. Zeyd, Şam'a Abdullah b. Ömer, Mısır'a da Ammâr b. Yâsir yollanmıştı. Diğerleri döndüğü halde Ammâr b. Yâsir gecikmişti. Fakat belki de valilerin, olayların halifeye olumsuz bir şekilde yansımaları istememelerinin bir neticesi olarak, Medine'ye önce gelen müfettişler müspet raporlar getirmişti²¹⁷. Dolayısıyla bu, sonraki zamanlarda fitnenin daha da büyüyerek vahim bir hal alması ve halifenin olayların gelişmekte olduğunu fark edemeyerek müdahalede geç kalmasının nedenlerinden biri olarak görülebilir.

Daha sonra kendileriyle bizzat konuşarak söylentilerin doğru olup olmadığını öğrenmek isteyen halife, valileri Medine'de toplantıya çağırdı. Bu toplantıda Amr b. el-Âs Hz. Osman'ı Hz. Peygamber'in sünnetini değiştirmesi nedeniyle ağır bir dille suçladı. Ona göre illerde yaşanan problemlerin ardında Halifenin Ümeyyeoğullarını gözetmesi ve akrabaları olan valilerle yöneticilerin başına buyruk hareket ederek halkı bezdirmesi yatıyordu. Hatta Amr daha da sert çıkarak Halifeye: *"Ey Osman! Sen bu ümmetin boynuna bindin. Ya mutedil ol ya da bu görevden ayrıl! Eğer bunu yapmayacaksan, azim ve şiddetle bu işe sarıl, emirlerini uygula."* dedi²¹⁸. Amr b. el-Âs'ın eleştirilerinden rahatsız olan Hz. Osman Amr'ı valilikten azletti²¹⁹.

Amr b. el-Âs'ın Hz. Osman'ı tenkidinden anlaşılmaktadır ki halk arasında idareye karşı memnuniyetsizlik iyice artmıştı. Öyle ki, Hz. Osman'ı icraatlarından ve uygulamalarından dolayı, sadece Hz. Ali, Ammâr b. Yâsir gibi güzide sahabiler değil aynı zamanda kendi valileri bile eleştirmeye başlamıştı.

²¹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 26.

²¹⁷ Taberî, *Târîh*, IV, 341; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 143.

²¹⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 36; Belâzurî, *Ensâb*, V, 89; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 149-150; İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 88 vd.; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 167; Heykel, *Osman b. Affân*, s. 117.

²¹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 89.

Ancak valiler içerisinde Hz. Osman'a karşı olan tepkiler Amr ile sınırlı kalacaktı. Çünkü o sırada Hz. Osman'ın Amr b. el-Âs dışında diğer bütün valileri Benî Ümeyye'dendi.

Gerek Hz. Osman gerekse Benî Ümeyye'den valilerin icraatları o derece hoşnutsuzluk yaratmıştı ki, halifenin ve valilerin kanlarını talep eden sesler yükselmeye başlamıştı. Bu seslerin sahipleri içinde sahabîler de vardı²²⁰. Bu açıdan bakıldığında Hz. Ali döneminde cereyan eden Cemel ve Sıffîn Savaşları'nda Sahabenin ve müslümanların birbirlerine karşı çekinmeden kılıç çekebilmelerini anlamak daha kolay olacaktır. Çünkü daha Hz. Osman döneminde zihinlerde böyle bir vakıanın olabirliği yer etmeye başlamıştır. Hz. Ali döneminde de bu olay fiilen gerçekleşmiştir²²¹.

Mısır'da fitneyi yürüten iki önemli isim vardı. Bunlardan birisi Muhammed b. Ebî Huzeyfe diğeri de Muhammed b. Ebî Bekir'di²²². İbn Ebî Huzeyfe Hz. Osman'ın yetim bir çocukken alıp yanında büyüttüğü²²³, himaye ettiği, ailesinden biri gibi baktığı bir kişiydi. Bu yakınlığı nedeniyle olsa gerek, Hz. Osman halife olunca ondan valilik istemiş fakat Hz. Osman bu görevi yapamayacağını düşündüğünden ona valilik vermemişti. Bu sebepten Hz. Osman'a kızan Muhammed b. Ebî Huzeyfe, halifeden istediği yere gidebileceğine dair izin alınca Mısır'a gitmiş ve orada muhalif hareketin içinde yer almıştı. Muhammed b. Ebî Bekir²²⁴ de, Hz. Ebû Bekir'in öz oğlu olmamakla birlikte babasından dolayı insanların teveccühünü kazanmış ve bunu kullanarak halkı halifeye karşı tahrik için çaba sarf ediyordu²²⁵. Ayrıca bunlar Hz. Osman'ın kanını helâl görüyorlardı²²⁶.

²²⁰ Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, s. 119.

²²¹ Bu konuda bkz: Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübra*, I, 171.

²²² Belâzurî, *Ensâb*, V, 49-51.

²²³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 50.

²²⁴ Muhammed b. Ebî Bekr, aslında Ebû Huzeyfe'nin oğludur. İbn Ebî Bekr denmesi Hz. Ebû Bekir'in evlatlığı olmasındandır. Brockelmann, *Târîhu's-Şuûbi'l-İslâmiyye*, s. 113. Muhammed'in annesi, Hz. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Hz. Ali ile evlenmiş, Muhammed Hz. Ali'nin yanında yetişmişti. Bu nedenle fitne olayları sırasında ona karşı teveccüh göstermiş olmalıdır. Çelebi, *Örnek Halifeler Devri*, s. 65; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Târîhi*, II, 208-219.

²²⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161.

²²⁶ Taberî, *Târîh*, IV, 357.

2.3.3. İlk Gruplar

Ayrıca, Mısır, Kûfe ve Basra'da halkı Hz. Osman'a karşı kıskırtan, çeşitli sebeplerle bir araya gelmiş, valilerin ve halifenin aleyhinde faaliyetlerde bulunan, hatta halka korku salmak için cinayetler işleyen isyankar topluluklar da vardı²²⁷. Meselâ Kûfe'de Velîd b. Ukbe valiliği sırasında cinayet işleyen ve hırsızlık yaparak çevrede korku salan birkaç kişiyi öldürmüştü. Fakat bunların aileleri, kabile anlayışının ve valiye duydukları kinin de tesiriyle devlet aleyhine açıktan faaliyet göstermeye başladılar. Netice de Halife üzerinde baskılarını arttırarak Velîd'in görevden alınmasında muvaffak oldular²²⁸.

Vilayetlerde idareye karşı memnuniyetsizlik o dereceye vardı ki 34/654 yılında bir grup müslüman Hz. Osman'ın faaliyetlerini tartışmak için toplantı yaptılar. Toplantıya katılanlar Hz. Osman'ın yönetimde son derece başarısız olduğuna kanaat getirerek halifeliği bırakması gerektiğine karar verdiler. Bu talebi Amr b. Abdullah et-Temîmî vasıtasıyla Hz. Osman'a bildirdilerse de bu teşebbüsleri bir sonuç vermedi²²⁹.

Görüldüğü gibi başlangıçta eyaletlerde halkla valiler, emirler veya devlet görevlileriyle halk arasındaki bazı sıkıntılardan kaynaklanan problemler daha sonra büyüyerek halifeye karşı başlayacak bir isyanın ayak seslerini oluşturmaya başlamıştı. İsyanın ana fikri ise *Allah için halifeye, hak ve adalet için idarenin yanlış tutumuna ve haksızlığa karşı duruştu*²³⁰.

2.4. FİTNE OLAYI SIRASINDA Hz. ALİ

Vilayetlerden gelen şikayetler giderek artınca, Medine'deki Muhacirler Hz. Ali'ye gidip, Hz. Osman'la konuşmasını ve sorunlara bir çözüm bulması konusunda onu uyarmasını istediler. Hz. Osman'ın yanına çıkan Hz. Ali ona:

²²⁷ İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 88-90.

²²⁸ Velîd hakkında bkz: Belâzurî, *Ensâb*, V, 30-33; Taberî, *Târîh*, IV, 251, 271.

²²⁹ Taberî, *Târîh*, IV, 333.

²³⁰ Wellhausen, *İslâm'ın İlk Devrinde Dini Siyâsî Muhalefet Partileri*, s. 16.

"İnsanlar dışarıdadır. Benimle senin hakkında konuştular. Vallâhi ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Habersiz olduğun bir şeyi sana anlatmıyorum, bilmediğin bir şeyi sana göstermiyorum. Sen bildiğimizi bilirsin, senden önce bir şeye vâkıf değiliz ki sana ondan haber verelim. Rasûlullah ile arkadaşlık yaptın. Bizim duyduğumuz ve gördüğümüzü sen de duydun ve gördün. Ebû Kuhâfe (Ebû Bekir) ve İbnu'l-Hattâb, hak yönünden senden daha öncü değillerdi. Sen akrabalık bakımından Rasûlullâh'a daha yakınsın. Senin, Peygamber'e akrabalık yönünden elde ettiğini onlar elde edemediler... Sen âmânın gözünü açamazsın, cahil olanı bilgili yapamazsın." dedi. Hz. Osman da ona şöyle cevap verdi: "Allâh'a yemin olsun ki, yerimde olsaydın ve akrabalık gözetseydin, kaybolmuşu misafir etseydin ve Ömer'in vali tayin ettiğini sen de etseydin, seni kınamazdım. Allah için söyle, Ömer, Muğîre b. Şu'be'yi vali tayin etmedi mi?" Hz. Ali bunu onaylayınca Hz. Osman bu sefer Muâviye'yi de Hz. Ömer'in tayin ettiğini hatırlattı. Fakat Hz. Ali durumun Hz. Ömer döneminden farklı olduğuna dikkat çekmek için: "Muâviye'nin Ömer'den korkusu ve ona itaati büyüktü. Şimdi o, işleri sana haber vermeden yapıyor ve bitiriyor. Arkasından da insanlara bu Osman'ın işidir diyor. Yaptıklarını duyunca sen müdahale etmiyorsun." diyerek halifeyi uyardı²³¹.

Hz. Osman yapılan uyarılar ve tavsiyeler neticesinde, mal verilerek âsilerin gönüllerinin alınması, ayrıca savaş için sınırlara gönderilerek cihatla meşgul edilmesi gibi birtakım önlemler almayı denedi²³². Fakat bunlar çok önceleri başlamış ve artık durdurulma noktasını aşmış olan fitne hareketini engellemeye yetmedi. Asiler 35/661 senesi Şevval/Ocak ayında hac yapmak bahanesiyle Medine'ye doğru Mısır, Kûfe ve Basra'dan aynı zamanlarda yola çıktılar. Mısırlılar yaklaşık bin kişiydiler ve başlarında Gâfikî b. Harb vardı. Kûfeliler Abdullah b. A'sam, Basralılar da Hurkus b. Züheyr es-Sâdî başkanlığında Medine'ye geldiler²³³.

²³¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 60; Taberî, *Târîh*, IV, 337-338; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 75-76; İbn Abdірabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 308; Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, II, 285-286.

²³² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 149-150; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 167; Heykel, *Osman b. Affân*, s. 117.

²³³ Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 352; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 161; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 173-174; Asilerin liderleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 121-131.

Medine'nin Zûhuşub mevkiinde toplanan Mısırlılardan bir grup Hz. Ali ile görüşmek istediler fakat geri çevriidiler²³⁴. Hz. Ali'ye ortamın durumun gittikçe kötüleştiği hususunda şikayetler gelmeye devam ediyordu. Hz. Ali de bunun farkındaydı. Fakat Hz. Osman onun uyarılarına pek ilgili davranmıyordu. Yine bir defasında Hz. Ali oğlu Hz. Hasan'ı halifeye gönderdi. Hz. Osman da ona: "*Babanın uyarıları için bir diyeceğim yok. Ama biz de ne yaptığımızı biliyoruz. Biraz rahat bırakılsak iyi olacak.*" dedi²³⁵.

Bu sıralarda Ammâr b. Yâsir, Hz. Âişe gibi sahabilerin Hz. Osman'a karşı Kur'ân ve Sünnete muhalif davrandığı gerekçesiyle aleyhinde tavırları görülmekteyken, Hz. Ali böyle bir muhalefete girmeyerek tarafsız kalmayı tercih ediyordu²³⁶.

Medine'ye gelen isyancılardan Mısırlılar, Hz. Ali'ye, Basralılar Talha'ya, Kufeliler de Zübeyr'e meylediyor, Hz. Osman'ı halifelikten indirip yerine onları geçirmek istiyorlardı. Onlarla görüşerek hareketlerini desteklemelerini istiyorlardı. İsyancıları bu konuda cesaretlendiren de sanırız Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in Hz. Osman'ı zaman zaman çeşitli icraatları vesilesiyle tenkit etmiş olmaları ve onu uyarmalarıydı²³⁷. İsyancıların, onların bu tutumlarını, Halifeye şiddetle karşı oldukları ve bir an önce halifelikten indirilip yerine bir başkasının geçirilmesi şeklinde anladıkları kuvvetle muhtemeldir. Fakat hepsi de isyancıların tekliflerini reddetmişlerdi²³⁸. Ancak Hz. Ali isyancıları teşebbüs etmekte oldukları işten vazgeçirmek için ciddi ikaz ve nasihatlerde bulunduysa da, onların halifenin evini kuşatmalarına engel olamamıştır.

²³⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 59; Taberî, *Târîh*, IV, 358.

²³⁵ İbn Abdırabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, IV, 308.

²³⁶ Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, s. 119.

²³⁷ Fiğlalı, *İmâm Ali*, s. 59.

²³⁸ İşş, *ed-Devletu'l-Ümeviyye*, s. 70-71.

2.5. HZ. OSMAN'IN BAZI SAHABİLERE DAVRANIŞI KARŞISINDA HZ. ALİ

Hz. Osman'ın hilafeti boyunca müslümanlardan en çok tepki aldığı uygulamalardan biri de sahabeye karşı davranışıdır. İleriki bölümlerde Hz. Osman'a yöneltilen eleştiriler başlığı altında kısmen de olsa bu konuya tekrar temas edilecektir. Fakat Hz. Ali'nin de diğer müslümanlar gibi Halifenin sahabeye davranışından rahatsız olarak zaman zaman Hz. Osman'la karşı karşıya kalması nedeniyle bir bölüm halinde bu konuyu incelemeyi düşündük.

2.5.1. Ubeydullah b. Ömer Meselesi

Halife seçildiğinde Hz. Osman'ın ele alması gereken ilk mesele Hürmüzan ve Cufeyne ile, Ebû Lü'lüe'nin küçük kızını öldüren Ubeydullah b. Ömer'in yargılanması konusuydu. Bu konuda müslümanlar farklı görüşler ileri sürüyordu. Bazıları masum insanları öldürdüğü için kısas uygulanması ve Ubeydullah'ın idam edilmesi gerektiğini savunuyordu. Hz. Ali de Hz. Osman'a bu görüşte olduğunu söylemişti²³⁹. Bazılarıysa yakın zamanda babası katledilmişken peşinden oğlunun da öldürülmesinin kabile dengeleri açısından ortaya çok güç bir durum çıkaracağını düşünüyorlardı. Hz. Osman meseleyi, Ubeydullah'ın, öldürdüğü kimselerin ailelerine diyet ödemesine karar vererek içtihatla çözüme yoluna gitti. Başka bir rivayete göre ise Hz. Osman kısasa hükmetmiş, fakat maktul ailelerinin diyetle yetinmesi üzerine Ubeydullah'ın idamından vazgeçmişti²⁴⁰.

Hangisini doğru kabul edersek edelim, Hz. Osman'ın Ubeydullah'ı affederken aslında hukuki bir meseleyi siyasi tarafla ele aldığı anlaşılmaktadır²⁴¹. Ancak bu noktada Hz. Ali'nin itirazıyla karşılaşmıştır. Hz. Ali suçluluğu kesin olmayan insanları katletmesine rağmen Ubeydullah'ı affetmesinden dolayı Hz. Osman'a çok kızmış ve ona bu içtihadından dolayı karşı çıkmıştı. Hatta "*Eğer elime güç geçerse, ona (Ubeydullah b. Ömer'e)*

²³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 356, V, 16-17.

²⁴⁰ Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 315-316; Çelebi, *Örnek Halifeler Devri*, s. 55.

²⁴¹ Akbulut, *İslâm'da İlk Devir Siyasî Olaylarının...*, s. 61.

kıyas uygulayacağım.” demişti. Hz. Ali halife olduğunda onun bu sözünü yerine getirmesinden korkan Ubeydullah Muâviye'ye kaçtı ve Sıffin savaşında öldürüldü²⁴². Belâzurî'de ise Hz. Ali'nin Ubeydullah'a “*Ey Fâsık! Eğer bir gün elimde imkan geçerse Hürmüzan'ın yerine seni öldüreceğim*”²⁴³ dediği rivayet edilmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki; bu uygulamasıyla Hz. Osman, suça göre değil kişiye göre ceza uygulamış ve belki de fitne olayında isyancıların bu kadar cüretle davranmalarına sebep olacak, yumuşak halife, affedici, merhametli halife imajına ister istemez sahip olmuştur.

2.5.2. Ebû Zerr Olayı

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde yaptığı uygulamalardan biri kendisinden memnun olmadığı, bulunduğu bölge de huzursuzluk çıkararak sahabe ya da diğer kimseleri memleketinden uzaklaştırarak cezalandırmaktı. Kûfe'de valiye ve devlete karşı, şehirde karışıklıklar çıkararak muhalefette bulunan bir grubu önce Şam'a ardından Hımıs'a sürmüştü. Ayrıca Hz. Osman, daha sonra göreceğimiz üzere Ammâr b. Yâsir'e kızıp onu dövdürmesi, fakat aynı konuda kendisini eleştirdiği halde Hz. Ali'ye bir şey yapmaması nedeniyle kendisine “*Benî Ümeyye'den önemli bir kişiyi öldüreceğim.*” diyen Hişâm b. Velîd b. Muğîre'nin de Medine dışına sürülmesini emretmişti²⁴⁴.

Ebû Zerr de Şam'da, bir yandan Hz. Osman'a karşı yakınlarına mali yardımda bulunması nedeniyle sert eleştiriler yöneltirken, diğer yandan mal biriktirme ve büyük servet sahibi olma konularında Muaviye ile tartışıyor, onun bu konulardaki tutumu zengin servet sahiplerini de rahatsız ediyordu. Ayrıca Ebû Zerr, Mısır valisi Abdullah b. Saîd'in idaresinden halkının duyduğu memnuniyetsizliği de halifeye iletiyordu²⁴⁵.

Ebû Zerr'in özellikle mal edinme konusunda insanlara karşı takındığı tavırdan rahatsız olan Hz. Osman, Medine'ye gelince ona, yaptığının doğru

²⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 17.

²⁴³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 24; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübrâ*, I, 155.

²⁴⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 40, 43-47, 48; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 346; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 167.

²⁴⁵ Belâzurî, *Ensâb*, V, 52, 53; Taberî, *Târîh*, IV, 283; Çağatay-Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, s. 8.

olmadığını, insanları zorla takvaya çağırmanın görevleri olmadığını²⁴⁶ söyledi. Ardından Ebû Zerr'i Rebeze'ye sürgün etti²⁴⁷.

Daha sonra Ebû Zerr'in sürgün edilmesi olayı, Hz. Ali ile Hz. Osman'ın arasını açtı. Hz. Ali Ebû Zerr'i yolcu ederken Mervan ona engel olmak istedi. Hz. Ali de elindeki kırbaçla Mervân'ın devesinin iki kulağı arasına vurdu. Bundan dolayı Hz. Ali ile Hz. Osman arasında kırıcı bir tartışma oldu. Hz. Osman Hz. Ali'ye "*Benim nazarımda hiçbir faziletin yok!*" dedi ve birbirlerine kötü sözler sarf ettiler. Müslümanlar halifeyi kınayarak araya girdiler ve iki sahabiye barıştırdılar²⁴⁸.

Ebu Zerr Rebeze'de vefat edince, Hz. Ali ve Abdurrahmân b. Avf, Hz. Osman'ın ona karşı göstermiş olduğu menfi tutumu hatırladılar. Bu arada Hz. Ali Abdurrahmân b. Avf'a "*Bu senin işindir.*" diyerek, Hz. Osman'a biat etmekle dolaylı yoldan bu olaya da sebep olduğunu söylemek istedi. Abdurrahmân b. Avf da Hz. Ali'ye hak verir şekilde "*İstersen kılıcını al, ben de kılıcımı alayım. Çünkü o bana vermiş olduğu sözü tutmadı.*" diyerek Hz. Osman'ın bu icraatına karşı öfkesini dile getirdi. Hatta Abdurrahmân b. Avf'ın, yaptıklarından dolayı Hz. Osman'a çok kırıldığı, bu yüzden de cenaze namazını kıldırılmamasını istediği rivayet edilmektedir²⁴⁹.

Ebû Zerr'in maruz kaldığı muameleyi hazmedemeyen Hz. Ali'nin bunu daha sonraki zamanlarda da halifeye karşı sözleriyle dile getirdiğini görmekteyiz. Ammar b. Yasir olayında anlatacağımız üzere Hz. Ali, Ebû Zerr'e yaptığınan dolayı Hz. Osman'ı suçlamıştır²⁵⁰.

²⁴⁶ Taberî, *Târîh*, IV, 284.

²⁴⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 53; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 67; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târihine Giriş*, s. 111.

²⁴⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 54; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 172-173; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 350 vd.

²⁴⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 57.

²⁵⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 54.

2.5.3. Ammâr b. Yâsir Olayı

Hiz. Osman, vilayetlerdeki huzursuzluğun sebeplerini araştırmak için Şikayet olan illere mufettişler gndermiřti²⁵¹. Mısır'ı teftiş eden Ammâr b. Yâsir olaylardan dolayı Hiz. Osman'ı suçlamıştı. Sa'd b. Ebî Vakkâs da Ammâr'ı fitne çıkarmakla itham etti²⁵². Bu olaydan sonra Ammâr Hiz. Osman'a daha sert tenkitler yöneltmeye başladı. Hatta Ammâr "Osman'ı öldürdüğümüz gün o kafirdir" diyor, onu "na'sel"²⁵³ diye isimlendirerek kanının helal olduğunu sylyordu²⁵⁴.

Belâzurî'deki bir rivayete göre, Hiz. Osman beytlmâlden yakınlarına maddi yardımlarda bulununca, müslümanlar bunu hoş karşılamamış, hatta Şiddetle eleştirmişlerdi. Hiz. Osman ise bu eleştirilere "Kavimlerin gururunu incitse de feyden ihtiyaımız olanı alırız." Şeklindeki sözleriyle karşılık verdi. Hiz. Ali ve Ammâr b. Yâsir de Hiz. Osman'ı bu icraatından dolayı eleştirdiler. Ammâr'ın kendisi hakkında söylediği bazı sözlere oldukça sinirlenen Hiz. Osman onu bayılıncaya kadar dvdrd. Hatta kendisi de ona vurdu. Daha sonra Ammâr'ı Hiz. Peygamber'in zevcelerinden mm Seleme'nin evine taşıyıp bıraktılar. O kadar dövülmüştü ki ögle, ikindi ve akşam namazlarını kılamadı²⁵⁵.

Ammâr b. Yâsir'in dövülmesiyle ilgili olarak İbn Kuteybe'de ise başka bir gerekçe gösterilmektedir. Rivayete göre, on kadar sahabi Hiz. Osman'a hitaben, içinde Raslullâh'ın sünnetine muhalefet ettiğini yazan ve yaptığı yanlış icraatları belirten bir mektup hazırlamışlar, mektubu Ammâr b. Yâsir'le kendisine göndermişlerdi. Mervân, Hiz. Osman'a, Ammâr'ın insanları kendisine karşı kişkırttığını söyleyerek onun hakkında Şikayette bulundu. Eğer onu öldürürse peşinden gelenlerin de korkarak muhalefetten geri duracaklarını söyledi. Onun telkinlerinden etkilenen Hiz. Osman da Ammâr'ın dövülmesini

²⁵¹ Taberî, *Târîh*, IV, 341; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 78; İbn Haldn, *Târîh*, II, 143.

²⁵² İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 97-99.

²⁵³ Uzun sakallı, yaşlı ahmak adam gibi anlamlara gelmektedir. Aynı zamanda sima olarak Hiz. Osman'a benzeyen Mısırlı bir kişinin de adıydı. Hiz. Osman'ı ktlemek , küçük düşürmek için kullanılmış bir ifadedir. İbn Manzr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 669-670.

²⁵⁴ Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübra*, I, 171.

²⁵⁵ Belâzurî, *Ensâb*, V, 48, 49.

emretti. Kendisi de ona vurdu. Ammâr'ı karnından yaraladılar. Ammâr'ın maruz kaldığı muameleye çok sinirlenen Hişâm b. Velîd b. Muğîre ertesi gün "*Eğer Ammâr ölürse, ben de Benî Ümeyye'den önde gelen bir kişiyi öldüreceğim.*" deyince Hz. Osman "*Ben orada değildim.*" diyerek kendini savundu²⁵⁶.

Bir gün, Ebû Zerr'in Rebeze'de vefat haberini alan Hz. Osman "*Allah Ebû Zerr'e rahmet etsin*" diye dua edince orada bulunan Ammâr b. Yâsir de Hz. Osman'ı kastederek "*Evet! Allah Ebû Zerr'i nefislerimizden koruyarak rahmet ett!*" demesi üzerine Hz. Osman buna hayli sinirlendi ve ona hakaret etti. Daha sonra da Ammâr'ın Medine'den sürgün edilmesini emretti. Ammâr Halifenin emri gereği Medine'den çıkmaya hazırlandığı sıralarda, Benî Mahzum kabilesine mensup bazı kimseler onun sürgün edilmesine engel olması için Ali'den halifeyle konuşmasını istediler. O da Hz. Osman'a giderek, yaptığının doğru olmadığını ifade etmek için "*Ey Osman! Allah'tan kork! Müslümanlardan iyi bir kişiyi sürdürün, helak oldu. Şimdi ise, şekilde onu da sürmek istiyorsun*" dedi. Hz. Osman da buna "*Sen sürülmeyi ondan daha fazla hak etmişsin!*" şeklinde sert bir ifadeyle karşılık verdi. Hz. Ali de kızarak "*Sür istersen!*" diye haykırdı. Tartışmanın daha da büyümesini istemeyen Muhâcirler Halife ile konuşarak, onu, her konuşanı ve itiraz edeni sürmekle bir yere varamayacağı konusunda uyardılar. Hz. Osman da Ammâr'ı sürgün etmekten vazgeçti²⁵⁷.

2.5.4. Abdullah b. Mes'ûd'un Dövülmesi

Abdullah b. Mes'ûd, ilk müslümanlardan ve Bedir Ashabındandır. Kur'ân'ı en iyi ezberleyenlerdendi. Ayrıca kendisinden çokça hadis rivayet edilmesi ile meşhur bir sahabidir. 32/652 yılında ölmüştür²⁵⁸.

Hz. Osman Kûfe'ye Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı vali tayin ettiğinde, Abdullah b. Mes'ûd da vergi toplama vazifesiyle yanında bulunuyordu. İbn Mes'ûd'dan borç alan Sa'd, günü gelmesine rağmen borcunu geciktirince İbn Mes'ûd halktan bazı kimseleri de yanına alarak Sa'd aleyhinde konuşmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sa'd da İbn Mes'ûd aleyhinde bazı sözler sarf etti. Durumdan

²⁵⁶ İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-siyâse, I, 35-36.

²⁵⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 54-55.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 342-344, VI, 13-14; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, III, 256 vd..

haberdar olan Hz. Osman iki sahabe arasındaki srtşmeden dolayı rahatsız oldu ve Sa'd'ı görevden aldı, yerine vali olarak Velîd b. Ukbe'yi tayin etti. Abdullah b. Mes'd'sa görevinde kaldı²⁵⁹.

Sahabe arasında Kur'ân hızındaki üstünlüğü ile temayüz etmiş olan Abdullah b. Mes'd, resmi nüshanın teşkili çalışmasında riyaset kendisine verilmediği için başından beri Hz. Osman'a kızgındı²⁶⁰. Halifeye olan bu kırınlığını Kfe'deyken de sürdürüyor ve halka, "*İşlerin en kötüsü sonradan ortaya ıkandır. Her sonradan çıkan bid'attir, her bid'at sapıklıktır. Her sapıklık da cehenneme götürür.*" diyerek Hz. Osman aleyhinde konuşuyordu. Velîd b. Ukbe, Hz. Osman'a mektup yazarak, İbn Mes'd'un onun aleyhinde konuştuğunu ve onu tenkit ettiğini bildirdi²⁶¹.

Hz. Osman ise Abdullah b. Mes'd'un kendisi aleyhindeki bu tutumundan oldukça rahatsızlık duyuyordu. 32/652 yılında İbn Mes'd Kfe'den Medine'ye geldi ve doğruca Mescid'e gitti. Bu sırada Mescid'de hutbe okumakta olan Hz. Osman onu görünce, kendisi aleyhindeki tutumundan dolayı ona kızdı. Aralarında sözlü münakaşa olunca da dışarı çıkarılmasını emretti. Abdullah b. Mes'd Hz. Osman'ın kölesi tarafından dövülerek sert bir muameleyle Mescid'den çıkarıldı. İbn Mes'd'un Hz. Osman'ın kölesi tarafından dövülmesine öfkelenen Hz. Ali halifeye "*Ey Osman! Rasulullah'ın arkadaşına Velîd b. Ukbe'nin kavline göre mi bunu yaptırdın?*" diye sorunca o da "*Bunu Velîd'in sözüne göre yapmadım. Fakat Zbeyd b. es-Salt el-Kindi'yi Kfe'ye gönderdim. İbn Mes'd'un ona "Osman'ın kanı helaldir" dediğini söyledi*" diye cevap verince Hz. Ali ona: "*Gerçeği ğrenmeden Zbeyd'in sözü ile mi onu cezalandırdın?*" diyerek çıkıştı. Daha sonra İbn Mes'd'un isteği zerine Hz. Ali onu evine kadar götürür. Bu olaydan sonra İbn Mes'd Medine'de evinde ikamete mecbur edildi²⁶².

Abdullah hastalığı sırasında kendisini ziyarete gelen Hz. Osman'a "*Allah'tan senden hakkımı almasını istiyorum.*" diyerek kırınlı olduğunu

²⁵⁹ Ebu'l-Ferec, *Eęānī*, V, 123 vd.

²⁶⁰ Işş, *ed-Devletu'l-meviyye*, s. 5 vd.

²⁶¹ Belāzurī, *Ensāb*, V, 36; Tāhā Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübra*, I, 171.

²⁶² Belāzurī, *Ensāb*, V, 36-37.

belirtmiş, ölmeden önce de, cenaze namazını Hz. Osman'ın kıldırılmamasını vasiyet etmişti²⁶³.

2.5.5. Velîd b. Ukbe Olayı

Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt anne tarafından Hz. Osman'ın kardeşiydi. Mekke'nin fethinden sonra müslüman olmuştu²⁶⁴.

Kûfe valisi Velîd b. Ukbe'nin bir gün sabah namazını sarhoş halde kıldırması üzerine iki kişi Medine'ye gelerek durumu halifeye iletir. Fakat halifenin bu meseleye eğilmemesi üzerine durum Hz. Ali'ye aktarılır. Hz. Ali Osman'a giderek Velîd'in suçlu olduğunu ve cezalandırılması gerektiğini söyler. Hz. Osman Hz. Ali'nin uyarısı üzerine ikna olur ve valiyi azledip Medine'ye getirilmesini emreder. Yapılan araştırmadan sonra suçlu olduğu anlaşılır. Kırbaç cezasının uygulanması için Hz. Osman Hz. Ali'ye "Ey Ebu'l-Hasan! Kalk onu kırbaçla" diye emir verir. O da oğlu Hasan'dan Velîd'i kırbaçlamasını ister. Fakat Hz. Hasan, haddin halife veya bir akrabası tarafından uygulanmasının daha doğru olacağını söyleyince, Hz. Ali kırbacı yeğeni Abdullah b. Ca'fer'e uzatarak "Kalk onu kırbaçla" der. Abdullah b. Ca'fer de cezayı uygulamaya başlar. Hz. Ali de Velîd'e seksen kırbaç vurulana dek sayar ve cezayı uygulatmış olur²⁶⁵.

²⁶³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 37; Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübrâ*, I, 171.

²⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe*, V, 90 vd.; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 601.

²⁶⁵ Müslim, *es-Sahîh*, *Hudûd*, III, 1331-1332; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyase*, I, 36-37; Belâzurî, *Ensâb*, I, 33-35, Belâzurî'de cezanın Ali tarafından infaz edildiğini gösteren, ayrıca kırbaç sayısını kırk olarak nakleden rivayet de mevcuttur. Bu konuda ayrıca bkz: İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, VI, 348; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 345; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 53.

2.6. Hz. OSMAN'IN MUHASARASI VE ÖLDÜRÜLMESİ

2.6.1. Hz. Ali'nin İsyancılarla Konuşmakla Görevlendirilmesi

Hz. Osman, isyancıların Hz. Ali'ye mektup yazarak onunla konuşmak istediklerini öğrenince²⁶⁶, onları ikna ederek geri dönmelerini sağlayabileceğini düşünerek Hz. Ali'yi isyancılarla konuşması için onlara gönderdi²⁶⁷. Hz. Ali âsilerin yanına gittiğinde bu hareketlerinden vazgeçmelerini öğütlediyse de onlar: *"Biz bu adam (Hz. Ali) için savaşıyor ve halifeyi protesto ediyoruz. O da kalkmış bize onu savunuyor."* diye karşı çıkmışlardı. Hz. Ali onlarla konuşarak ikna etmeyi başardı ve belli konularda anlaşma sağlanarak geri dönmeye razı oldular²⁶⁸.

Hz. Ali'nin isyancılarla yaptığı anlaşmaya göre:

1. Sürgün edilenler memleketlerine geri dönecek, mağdur olan ve haksızlık edilenlere hakları geri verilecek;
2. Vazifelerinden alınanlar geri iade edilecek;
3. Devletin vereceği maddi yardımda adalet gözetilecek;
4. Devlet idaresinde adaleti ve liyakatli kişiler çalıştırılacak;
5. Mahruma yardım edilecekti²⁶⁹.

Hz. Ali isyancılarla anlaşıp bazı isteklerinin yerine getirileceğine dair söz verdikten sonra Hz. Osman'a gelerek Mervân'ı görevden almasını söyledi. Ayrıca: *"Çık! İnsanlara duymak istediği bir söz söyle ve kalbindekilere Allâh'ı şahit kıl. Memleketin her tarafı sana karşı ayaklandı. Mısır, Kûfe ve Basra'dan başka grupların gelmeyeceğinden emin olma. O zaman tekrar bana 'Ey Ali! Çık*

²⁶⁶ Taberî, *Târîh*, IV, 358.

²⁶⁷ Belâzurî, *Ensâb*, V, 61; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 353. Wellhausen, Hz. Osman'ın isyancılarla anlaşma çabası için *"O zamanlar dünyanın diğerleriyle mukayese edilmeyecek derecede en kuvvetli devletinin hakimi olan Osman, payitahtında iktidarını destekleyecek hiçbir kuvvete sahip olmadığı için asiler topluluğu ile anlaşmaktan başka çare bulamadı"* yorumunu yapmaktadır. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 20.

²⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 61, 64, 89; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 132-133.

²⁶⁹ Hayyât, *Târîh*, I, 182-183; Zehebî, *Târîh*, II, 129. Ayrıca bkz: Belâzurî, *Ensâb*, V, 64.

onları geri gönder' diyeceksin, yapmadığımda da 'O benden şefkatini kesti, hakkımı hafife aldı' deme."²⁷⁰ dedi. Bunun üzerine Hz. Osman Mescid'e giderek insanlara hitap etti. Ancak bu sırada, Mervân'ın orada bulunanlarla ileri geri konuşması Hz. Ali'yi sinirlendirdi. Hz. Osman'ın Mervân'ı görevden almayı kabul etmemesi üzerine, hem kendisinden fitneyi önlemek üzere yardım istemesi hem de dediklerine aldırış etmemesi nedeniyle Halifeye: "Eğer Mervân'dan razı olursan, hilekârlığın ve dînin bozulması nedeniyle senden kimse razı olmayacak. Onun seni öne süreceğini ve gerçeği açıklamayacağını görüyorum." dedi²⁷¹. Ayrıca Mervân'a neden güvendiğini anlamadığını, onun kendisini dininden saptırmak istediğini ve aklını çeldiğini, halka görüş beyan edecek liyâkâta sahip olmadığını, bir daha da kendisine gelip ikazda bulunmayacağını söyledi. Bundan sonra öldürülmesine kadar da Hz. Osman'ın yanına hiç gelmedi. Hz. Osman'ın karısı Nâile de Mervân konusunda halifeye "Ey Mü'minlerin Emîri! Vallâhi Ali'nin sana söylediği sözlerin hepsi hayırdır. Herkesin nefretini kazanan bu herifi def et." diye uyarıda bulunmuştu²⁷².

2.6.2. Mektup Olayı

Hz. Ali isyancıları hareketlerinden vazgeçirip geri dönmeye razı etmişken, daha sonra kalabalık bir şekilde tekrar deri döndüler. Çünkü yolda Hz. Osman'ın bir kölesini yakalamışlardı. Üzerinde, valilerine hitaben yazılmış, kendilerinin öldürülmelerini emreden bir mektup taşıyordu. Mektupta da halifenin mührü vardı. Beraberlerine Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd b. ebî Vakkâs ve Ammâr b. Yâsir'i de alarak Hz. Osman'a gittiler. Hz. Ali, Hz. Osman'a, köle, mektup ve mühür hakkında sorular sordu. O da kölenin ve mühürün kendisine ait olduğunu, fakat böyle bir mektup yazmadığını ve köleyi de Mısır'a göndermediğini söyledi. Bu sefer isyancılar mektubun Mervan tarafından yazılmış olabileceğini düşündüler ve Halifeden onu kendilerine vermesini istediler. Hz. Osman ise onu öldürmelerinden korkarak isyancılara vermedi²⁷³.

²⁷⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 64; Taberî, *Târîh*, IV, 360-361.

²⁷¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 65; Taberî, *Târîh*, IV, 362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 172-173.

²⁷² Belâzurî, *Ensâb*, V, 65; Taberî, *Târîh*, IV, 362; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 164; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 172-173.

²⁷³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 68, Başka bir rivayete göreyse Hz. Ali, mektup hakkındaki cevaplarına rağmen Hz. Osman'a inanmamış ve ona kızarak "Bu senin işindir."

İkna olmayan isyancılar, daha sonra Hz. Ali'ye giderek, Hz. Osman'ın kanının helal olduğunu, onlarla beraber gelmesini istediler. Hz. Ali olmaz deyince, bu sefer ona “*Sen bize mektup yazıp 'Halifeye karşı harekete geçelim' dememiş miydin?*” diye sordular. Hz. Ali de ben size hiçbir şey yazmadım dedi ve yanlarından ayrıldı²⁷⁴.

Kutluay'a göre, isyancıların Hz. Ali tarafından ilk seferinde ikna edilip geri döndürülmelerinden sonra, tekrar Medine'ye gelmeleri ve bunun bütün gruplar için aynı zamanda gerçekleşmesi, sanki isyancıların belli bir amaç uğrunda fikir birliği etmişçesine hareket ettiklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir²⁷⁵. “...Aslında bu insanlar ne halifeyi öldürmek için ne de onu muhasara etmek için geldiler. Eğer böyle bir amaçları olsaydı önce valilerini öldürürlerdi. Bir vali ile başa çıkamayan insanların devlet başkanını öldürmeyi düşüneceklerini sanmak oldukça zordur. Çünkü valiyi öldürmek başkentte halifeyi öldürmekten daha kolay riski de daha azdır. Bu gerçek sürekli gözden kaçırılmıştır”²⁷⁶.

2.6.3. Hz. Osman'ın Susuz Bırakılması

Muhasara sırasında asiler Hz. Osman'ı susuz bırakarak yıldırma istedikler. Bu sebeple kuyudan içme suyu almasına engel oluyorlardı²⁷⁷. Hz. Osman'ın Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'den yardım istemesi üzerine bu sahabeler girişimlerde bulundular. Hz. Ali isyancılarla konuşmuş, fakat bir netice alamayınca oldukça kızmıştı. Hz. Ali onlara tekrar haber göndererek, Hz. Osman'ın kendi kuyusundan su içmesine izin vermelerini istedi²⁷⁸. Bir ara Hz. Osman dışarıdakilere seslenerek aralarında Hz. Ali veya Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın olup olmadığını olup olmadığını sordu. Sonra “*Bize su ulaştırması için Ali'ye*

demmişti. Bkz: a.e., V, 66; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 65; İbn Şebbe, *Tarihü'l-Medîneti'l-Münevvera*, IV, 1150; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 39, 43; Taberî, *Târîh*, IV, 367-368; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 253.

²⁷⁴ Taberî, *Târîh*, IV, 355; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 40; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 133-135.

²⁷⁵ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s. 37.

²⁷⁶ Akbulut, *İslâm'da İlk Devir Siyâsî Olaylarının...*, s. 73.

²⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 41, 42.

²⁷⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 71.

haber verecek yok mu?” diye sordu. Hz. Ali durumu haber alınca engellemeleri dinlemeden Hz. Osman'a üç testi su gönderdi²⁷⁹.

Bu sıralarda Ümmü Habibe bineği ile Hz. Osman'a su götürmek istemişti. İsyancılar ona da izin vermediler ve katırın üzerindeki ipleri keserek suyu yere döktüler. Ümmü Habibe'yi de tartaklayarak evine gönderdiler²⁸⁰.

2.6.4. Hz. Osman'ı Koruyanlar

Hz. Osman'ın muhasarası kırk günden fazla sürmüştü²⁸¹. Hz. Osman muhasarası sırasında her Cuma'da hatta öldürüldüğü son Cuma'da bile Mescid'e çıkmıştı. Muhasaranın devam ettiği bir Cuma günü isyancılar Hz. Osman'ın hutbede söylediklerine sinirlenmiş ve hutbeden inince, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in de kullandığı, Rasûlullâh'ın âsâsını elinden alıp kırmışlardı²⁸².

Muhasara sırasında isyancıların önde gelenlerinden Eşter Hz. Osman'a gelerek “*Dışarıdaki topluluk halifeliği bırakmanı istiyor, yoksa seni öldürecekler*” uyarısında bulundu. Hz. Osman ise buna kulak asmayarak halifeliği bırakmayacağını söyledi²⁸³. Abdullah b. Ömer de Hz. Osman'a Allah'ın kendisine giydirdiği bu gömleği çıkarmaması gerektiğini söylüyordu²⁸⁴. Muhtemelen Hz. Osman, Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabilerin bu konudaki telkinlerinden epeyce etkilenmiş ve olayların kötü bir sona gittiği yolundaki tüm emarelere rağmen, halifeliğin kendisine dini nasla verilmiş bir görev olduğunu düşünerek asla bırakmamaya karar vermişti.

Son gün Cuma'dan eve gittiğinde hadiseler kızışmış, asiler evi iyice kuşatmışlardı. Bu sırada Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın katlinin istendiği haberi ulaşınca Hz. Ali, Talha ve Zübeyr oğullarından Hz. Osman'ı korumaları için

²⁷⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 41; Belâzurî, *Ensâb*, V, 68; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 353; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, s. 149

²⁸⁰ Taberî, *Târîh*, IV, 386; İbnu'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 54; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 149.

²⁸¹ Taberî, *Târîh*, IV, 385; İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 429; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 358; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 150.

²⁸² Belâzurî, *Ensâb*, V, 47-48; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 168.

²⁸³ İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 136.

²⁸⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 66; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 137.

kılıçlarını alarak onun evine gitmelerini istediler²⁸⁵. Ancak Hz. Osman, Hz. Hasan ve Hüseyin ile, Abdullah b. Ömer ve İbn Ca'fer gibi kimselerin kendisini korumak istemelerine yanaşmadı. Hz. Osman müslümanlar arasında ayrılık husule gelmesinden ve müslümanların birbirlerine kılıç kullanmalarından sakınarak, ülfet ve kardeşliğe zararı dokunacağını düşünerek korunmasını istemiyordu²⁸⁶. Bu sırada İsyancılar isteklerinin bazılarının gerçekleşebileceğine inanıyor²⁸⁷ ve Hz. Osman'dan hilafetten vazgeçmesini veya Mervân'ı kendilerine vermesini istiyorlardı²⁸⁸.

Bir rivayete göre Hz. Ali dolaylı yollardan Hz. Osman'a yardım ediyordu. Fakat halifenin kendisinden bizzat yardım etmesi isteği üzerine oğlu Hüseyin'i Halifeye gönderdi. Hz. Osman ona niye geldiğini sorunca, Hz. Hüseyin biat borcunu ödemek için geldiğini söyledi. Hz. Osman bu defa "Ey kardeşimin oğlu! İnsanları benden uzaklaştırmaya gücün yetecek mi?" diye sorunca, Hz. Hüseyin hayır cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Osman "İstediyini yapmakta serbestsin, fakat babana söyle bana gelsin." dedi. Hz. Hüseyin bunları babasına anlatınca Hz. Ali Hz. Osman'ı korumak için bizzat harekete geçti, ancak oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye tarafından engellendi. Başka bir rivayete göreyse, Hz. Ali, ailesinden bazı kişilerce engellenince, başındaki siyah sarığı çıkarıp, Hz. Osman'ın yardım çağrısını iletmek üzere kendisine gelmiş olan elçiye fırlattı. Aslında yardım etmek istediğini ve engellendiğini Halifeye ilemesi için ona "Gördüklerini Osman'a haber ver." dedi. Daha sonra Medine sokaklarına doğru ilerlerken, öldürülebileceğini düşünerek olsa gerek, Hz. Osman'ın kanından dolayı masum olduğunu belirten ifadelerle Allah'a yakarmıştı. Bir rivayette "Allahım! Osman'ın kanından dolayı en suçsuz kişi benim." dediği nakledilmektedir²⁸⁹.

²⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 71; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 41,42; Belâzurî, *Ensâb*, V, 69.

²⁸⁶ Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 353; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 525-526; Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, s. 119.

²⁸⁷ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 290; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 352; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 139, 141, 146; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 176; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 141-142.

²⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 42; Belâzurî, *Ensâb*, V, 68; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 289.

²⁸⁹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 94; krş: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 68-69.

Hız. Osman'ı korumak isteyenlerden biri de Abdullah b. Selâm'dı. Fakat asilerin onu "Yahudî çocuğu!" diyerek azarlayıp, ona sert davranışlarda bulununca geri dönmek zorunda kaldı²⁹⁰. Yine Abdullah b. Âmir b. Rebîa ve Suleyt b. Ebî Suleyt de kılıçlarını kuşanarak Halifeyi korumak istemiş fakat Hız. Osman kendisi için savaşmamalarını istemiş, "Kılıçlarınızı kınına sokun. Evlerinize gidin. Beni savunmak isteyenlere de bundan vazgeçmelerini söyleyin" diyerek, bu amaçla yola çıkanları da geri çevirmelerini söylemişti²⁹¹.

2.6.5. Hız. Osman'ın Yardım Çağruları

Hız. Osman Muâviye'ye mektup göndererek yardım istemiş²⁹². Muâviye'nin gönderdiği ordu Vâdi'l-Kurâ'ya geldiğinde halifenin öldürüldüğünü duyunca geri dönmüştü. Aynı şekilde Basra valisi Abdullah b. Âmir'den de yardım istemiş, Mücâşe b. Mes'ûd komutasında gönderilen askerler Rebeze'ye geldiklerinde Hız. Osman öldürülmüştü²⁹³. Bazı araştırmacılara göre Muâviye Hız. Osman'ın yerine halife olmak istiyordu. Bu nedenle Hız. Osman'ın yardım çağrısını almasına rağmen ona yardım göndermeyi kasten geciktirerek, halifelikten indirilmesini beklemişti²⁹⁴.

İbn Kuteybe'de anlatıldığına göre, Hız. Osman'a karşı suçlamalar artınca Hız. Ali isyancıların kendisine sürekli baskı yapmasından sıkılarak, Halifeden Medine'den ayrılarak gözden uzak bir yere gitmek için izin istedi. Hız. Osman da ona izin verdi. Fakat Hız. Ali'nin Medine'den uzak kalmasını fırsat olarak değerlendiren Talha ve Zübeyr halkın kendilerine bağlanacağı ve onlara hakim olacakları hayaline kapılarak, Hız. Osman'a yardım etmediler ve onu zor durumda bıraktılar. Bunun neticesinde de halife Hız. Ali'ye bir mektup göndererek durumun iyi olmadığını ve kötülüğün had safhaya ulaştığını bildirerek yardım istemişti. Mektupta Hız. Osman Hız. Ali'ye şöyle diyordu: "Sel doruğa ulaşmış; iş haddini aşmıştır. Halkın hakkımızdaki hareketi ilerlemiştir.

²⁹⁰ Taberî, *Târîh*, IV, 391.

²⁹¹ İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 146.

²⁹² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 38; Belâzurî, *Ensâb*, V, 71.

²⁹³ Taberî, *Târîh*, IV, 368; İbn Haldûn, *Târîh*, II, 148.

²⁹⁴ Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, s. 119; Aycan, Muâviye b. Ebî Süfyân, s. 121-122.

Kanımdan başka onları tatmin edecek bir şey görünmüyor. Üstelik, kendine faydası olmayan beni suçluyor. Senin karşında kimse övünemez; seni yermek üzere kimse karşına çıkamaz. 'Seni çakal parçalayacağına arslan yesin' derler. Sen gel daha iyi. Eğer yenilirsem sen ye daha iyi; değilse parçalanmadan imdâdına yetiş!"²⁹⁵.

Görüldüğü kadarıyla, daha önceleri kendisini defalarca uyarmasına rağmen Hz. Ali'nin sözlerini dikkate almayan ve hatta kendisini rahat bırakmasını söyleyip, işini bildiğini iddia eden Hz. Osman, bu sefer tehlikenin boyutunu gerçekten fark etmiş ve Hz. Ali'den acilen yardım istemişti. Fakat işi geçirmek üzereydi.

2.6.6. Hz. Osman'ın Hz. Ali'yi Suçlaması

İbn Kuteybe'de geçen bir rivayete göre, Hz. Osman, yine karışıklıklarla ilgili olarak Muâviye ile bir görüşme yapmış ve aralarında şu diyalog geçmişti. Muâviye Hz. Osman'a: "...İzin ver onların boynunu vurayım." dedi. Hz. Osman ona kimin diye sorunca o da "Ali, Talha ve Zübeyr'in" cevabını verdi. Hz. Osman şaşırarak: "Sebepsiz yere, suçları olmadan Rasûlullâh'ın ashabını mı öldüreyim?" diye sorunca Muâviye "Sen onları öldürmezsen onlar seni öldürecek." Karşılığını verdi. Hz. Osman da kızarak "Ben ümmetinin kanını dökerek Rasûlullâh'a muhalefet eden ilk kişi olmak istemiyorum."²⁹⁶ dedi. Muhtemelen Hz. Osman, Hz. Ali hakkında ilk başlarda olumsuz bir kanaate sahip değilken çevresindekilerin telkiniyle onu suçlayacak duruma gelmişti²⁹⁷.

Hz. Osman, Abdullah b. Hâris aracılığıyla Hz. Ali'ye "Eğer yiyileceksem, beni sen ye, bu daha hayırlıdır!" haberini göndermişti²⁹⁸. Aynı şekilde bu isyan hareketini kastederek "Bunların tümü Ali, Talha ve Zübeyr'in işidir." demiştir²⁹⁹.

²⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 37; *Uyûn*, I, 34; Belâzurî, *Ensâb*, V, 77-78; İbn Abdîrabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 310.

²⁹⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 34.

²⁹⁷ Akbulut, *İslâm'da İlk Devir Siyâsî Olaylarının...*, s. 75.

²⁹⁸ Belazuri, *Ensâb*, V, 91.

²⁹⁹ Belazuri, *Ensâb*, V, 46.

2.6.7. Hz. Osman'ın Öldürülmesi

Muhasara artık kaldırılamaz boyuta ulaşmış ve isyancılar etraftaki evlerden Hz. Osman'ın evine girmişti. Hz. Osman'ı öldürmek üzere eve girenlerin içinde Muhammed b. Ebî Bekir³⁰⁰ de vardı. Hz. Osman bu sırada Kur'ân³⁰¹ okuyordu. Halifeye na'sel diye hakaret edince Hz. Osman da ona "Ben na'sel değilim, Allâh'ın kulu ve mü'minlerin emiriyim." diye karşılık verdi. Hz. Osman, hilafeti bırakması isteğine olumsuz karşılık verince bir grup isyancı tarafından öldürüldü³⁰².

Hz. Osman âsiler tarafından kırk günden fazla muhasara edildikten sonra 28 Zilhicce 35 Cuma günü (Mayıs 656) akşamı öldürüldü³⁰³. Hz. Osman öldüğünde seksenbeş yaşlarındaydı³⁰⁴. Halifenin naaşı iki üç gün yerde kaldı. Çünkü isyancılar naaşın defnine izin vermiyorlardı. Hatta kokmaya başlamıştı ki, Hakîm b. Hizâm ve Cebîr b. Mut'im Hz. Ali'ye gelerek defin için yardımını istediler. Hz. Ali de oğlu Hasan'ı Mısırlı isyancılara göndererek cenazenin defnine müsaade etmelerini istedi. Onlar da Hz. Ali'ye olan meyillerinden dolayı bunu kabul ettiler. Ensar'dan bir grup cenaze namazının kılınmasını

³⁰⁰ Muhammed b. Ebî Bekir Hz. Osman'ın eşi Nâile tarafından halifeyi öldürmekle suçlanınca Hz. Ali tarafından, halife seçilmesinden sonra sorgulanmış, o da buna teşebbüs ettiğini fakat Hz. Osman'ın babasının adını anmasıyla onu öldürmekten vazgeçtiğini söylemiştir. Belâzurî, *Ensâb*, V, 69, 70-71; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 354.

³⁰¹ Halife öldürülünce üzerinden akan kanların Kur'ân'daki Bakara Suresi 137. (*Onlara Karşı Allah sana yeter.*) ayetin bulunduğu sayfaya düştüğü kaynaklarda rivayet edilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 74; Belazuri, *Ensâb*, V, 93, 98; Hayyât, *Târîh*, s. 175; Taberî, *Târîh*, IV, 384; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 142;

³⁰² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 73; Belazuri, *Ensâb*, V, 97; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 44 "Baban seni görse benim için ağlardı." ifadesi ile birlikte.; aynı ifade İbn A'sem'de de vardır. Bkz: *el-Fütûh*, I, 426; Taberî, *Tarih*, IV, 393; İbn Abdірabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, IV, 292; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, 132; Kaynaklar Hz. Osman'ı kimin öldürdüğü konusunda farklı isimler üzerinde durmaktadır. İbnü'z-Zübeyr ve Mervân'ın iddiasına göre onu öldüren siyahî biri idi. Bazı kaynaklar adının Sevdân b. Hamrân olduğunu söyler. İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 141-142. Diğer isimler için bkz. Belâzurî, *Ensâb*, V, 69 vd.; Taberî, *Târîh*, IV, 391-393; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 355.

³⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 31, 77; Belâzurî, *Ensâb*, V, 85, 91; Taberî, *Târîh*, IV, 385; İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 429; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 355; Taberânî, *Mu'cem*, I, 77; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, V, 55. Kaynaklarda Hz. Osman'ın öldürüldüğü günle ilgili çok farklı tarihler verilmektedir. Bunların bir kısmını İbn A'sem nakletmektedir. Bkz: İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 430.

³⁰⁴ Belazuri, *Ensâb*, V, 99; krş: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 77; Taberânî, *Mu'cem*, I, 78.

engellemek istediye de Hz. Ali buna izin vermedi ve namazı Hakîm b. Hizâm, bazı rivayetlere göreseye Cebîr b. Mut'im kıldırdı. Cenaze namazına az sayıda kişi katıldı. Hz. Osman'ın naaşı Huşkevkeb denen yerde defnedildi³⁰⁵.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Medine beş gün halifesiz kaldı³⁰⁶.

2.6.8. Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın Öldürülmesine Tepkisi

Hz. Osman'ın öldürülmesi Medineliler arasında çok fazla bir tepki doğurmadı. Böyle bir neticenin ihtimali zaten vardı. Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberini duyan Hz. Ali ve diğer bazı sahabiler hızla onun evine geldiler. Hz. Ali, Hz. Osman'ın üzerine kapanarak ağladı ve "*Siz buradayken mü'minlerin emîri nasıl öldürüldü?*" diyerek oğullarını azarladı. Hatta Hz. Hasan'ı tokatladığı ve Hz. Hüseyin'in göğsünü yumrukladığı, ve yine Hz. Osman'ı korumak üzere orada bulunan Talha'nın oğlu Muhammed'e küfredip, Zübeyr'in oğlu Abdullah'ı da lanetlediği rivayet edilmektedir³⁰⁷.

Akbulut'a göre, Hz. Ali Hz. Osman'ın öldürülmesine karşıydı. Fakat o, halifenin azledilmesi taraftarıydı. Çünkü artık onun halifelik yapamayacağına, İslâm toplumunu yönetemeyeceğine kanaat getirmişti. Bu düşüncesini açıkça söyleyemiyordu. Zira ondan sonra en kuvvetli halife adayı olduğundan bu halk tarafından hoş karşılanmayabilirdi³⁰⁸. Ayrıca araştırmacı, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra hassasiyet göstermesine rağmen cenazesine katılmayışını, halifenin öldürülmesine tepkisinin göstermelik olduğu şeklinde değerlendirmektedir³⁰⁹. Fakat Akbulut burada yukarıda aktardığımız, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın cenazesine katıldığını belirten rivayetleri atlamış görünmektedir.

³⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, III, 78-79; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyase*, I, 46; Belazuri, *Ensâb*, V, 85, 86, 91; Taberî, *Tarih*, IV, 412-413; İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 430.

³⁰⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetu ve Vak'atu'l-Cemel*, s. 91-92.

³⁰⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyase*, I, 45; Belazuri, *Ensâb*, V, 70; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, IV, 291; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 354, Zehebî II, 138-139; Akkad, *Abkariyye*, s. 57.

³⁰⁸ Akbulut, *İslâm'da İlk Devir Siyâsî Olaylarının...*, s. 76.

³⁰⁹ Akbulut, *Sahâbe Devri Siyâsî Hadiselerinin...*, s. 190-191.

2.7. HZ. OSMAN'IN ÖLDÜRÜLMESİNDE HZ. ALİ'NİN ROLÜ İDDİALARI

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra dikkati çeken bir nokta insanlardaki ani fikir değişikliğidir. Öldürülmesinden önce Medine'de neredeyse herkes Hz. Osman'ın katlinin vacip olduğuna inanma durumuna gelmişken, öldürülmesinden sonra da pişmanlıkla onun masum olarak öldürüldüğü düşüncesi yayılmakta ve suçlular aranmaktadır³¹⁰. Bu da insan topluluklarının düşüncelerinin çok kısa zamanlarda değişiklik gösterdiğinin işaretidir³¹¹. Bu esnada Hz. Osman'ın öldürülmesiyle suçlananlar arasında Hz. Ali'nin de ismi geçmektedir. Mesela rivayet edildiğine göre, muhasara esnasında Hz. Ali'nin uyarılarını takdir eden Hz. Osman'ın eşi Nâile, halifenin öldürülmesinden sonra Muâviye'ye yazdığı bir mektupta, eşinin öldürülmesi için katillere emir verenlerin Hz. Ali, Muhammed b. Ebî Bekir ve Ammâr b. Yâsir olduğunu iddia etmektedir³¹².

Belâzurî'de geçen bir rivayete göreyse, Hz. Osman'ın muhasarası sırasında hacca giden Hz. Âişe, Mekke'den Medine'ye dönerken yolda Hz. Osman'ın öldürüldüğü ve Hz. Ali'ye biat edildiği haberini alınca, tekrar geri dönerek Kureyşlilere Hz. Osman'ı Hz. Ali'nin öldürdüğünü söylemiş ve onun aleyhinde konuşmuştu³¹³. Yine Hz. Osman öldürüldüğü sırada hacda olduğu rivayet edilen Abdullah b. Abbas'ın Hz. Ali'ye, "*Sen buradayken bu işin olmasından dolayı insanlar seni ahiret gününde sorumlu tutacaklar*" diyerek, istese de istemese de onun kanından dolayı suçlanacağı mesajını veriyordu³¹⁴. Benzer şekilde, Hz. Osman'ın isyancılar tarafından su almasının engellenmesi sırasında Üsâme b. Zeyd b. Hârise Hz. Ali'ye, Hz. Osman'a yardım etmesi gerektiğini, eğer bunu yapmaz da kendisi Medine'deyken Hz. Osman öldürülürse, insanların onu Halifenin öldürülmesinden dolayı sorumlu tutacaklarını ve bu konuda hiç de adil davranmayacaklarını söyleyerek

³¹⁰ İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 148 vd.

³¹¹ Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, s. 135.

³¹² Belâzurî, *Ensâb*, V, 99.

³¹³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 91.

³¹⁴ Belâzurî, *Ensâb*, V, 95.

uyarmıştı. İbn Abbas da Üsâme'ye böyle bir şeyin Hz. Ali için düşünülemeyeceğini söyleyerek itiraz etti³¹⁵. Ancak kaynaklardaki rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla her şeye rağmen Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesinden dolayı suçlanmıştı.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali, kendisine karşı harekete geçen Talha ve Zübeyr'e gönderdiği bir mektupta şöyle demiştir: *“Osman'ı benim öldürdüğümü sandınız. Medinelilerden ne bana uyanlar var ne de size. Aramızda onlar hükmetsinler görelim, onun öldürülmesinde benim mi daha fazla dahlim vardır, yoksa sizin mi?...”*³¹⁶

Bazı müelliflere göre Hz. Ali, Talha ve Zübeyr Hz. Osman'a yardım ediyor görünmekle birlikte genellikle olaylardan uzak durmayı tercih etmişlerdi. Bu nedenle az da olsa Hz. Osman'ın öldürülmesinde sorumlulukları vardır³¹⁷. Welhausen'a göre ise, Hz. Osman'ın öldürüldüğü gün, Hz. Ali'den isyancılar üzerindeki nüfuzunu kullanarak onlara engel olmasını istendiği halde, Mısırlılara engel olmak için gereğini yapmadığından dolayı, Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sorumludur³¹⁸.

Yine bazı müelliflere göre Hz. Ali Hz. Osman'ın kanından sorumlu değildir. Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesiyle suçlanması son derece haksız bir ithamdır. Eğer böyle yapılacaksa Medine'de Hz. Peygamber'in ashabından Hz. Osman'ın öldürülmesiyle suçlanmayan hiçbir kimse kalmayacaktır³¹⁹. Üstelik Hz. Ali, Hz. Osman öldürüldüğü sıralarda, onun öldürülmesinden dolayı hiç kimse tarafından suçlanmamıştı³²⁰. Haydarizâde de Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesinde sorumluluğu olmadığını düşünmektedir. Ona göre *“Hz. Ali gibi, maddî ve manevî birçok faziletleri kendisinde toplayan, iman ve ibadet noktasında alnını lekeleyecek hiçbir cürüm ve cinayeti olmayan bir sahabinin, halifelik makamına tamah ederek Hz. Osman'ı öldürttüğü ithamında*

³¹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, V, 77.

³¹⁶ Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, IV, 535.

³¹⁷ Brockelmann, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, s. 114; İbn Haldûn, *Mukaddime* I, 547; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 117-118.

³¹⁸ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 117.

³¹⁹ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, IV, 298-305; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 165.

³²⁰ Belâzurî, *Ensâb*, V, 100; Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 42.

bulunmak, affı pek mümkün olmayan büyük günahlardandır."³²¹ Doğrusu, Hz. Ali, fitne hadisesinin seyri esnasında dini, siyasi ve içtimai mevkiinden dolayı alternatif aday olarak gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Hz. Osman'ın öldürülmesinden en fazla istifadesi olacak kişi olarak görülmektedir. Ancak halifenin öldürülmesi ile sonuçlanan olaylar zincirine müdahalesi kendisine bir yarar sağlamayacağı gibi aksine halifelik şansını daha da azaltabilirdi. Fakat her ne olursa olsun Hz. Ali'nin hilafeti fikrinin olayların hiçbir safhasında muharrik unsur olduğu görülmemektedir³²².

İbn Haldûn; Abdullah b. Ömer, Üsâme b. Zeyd, Kudâme b. Mazun, Ebû Saîd el-Hudrî, Abdullah b. Sellâm, Ka'b b. Mâlik, Nu'mân b. Beşîr ve Hassân b. Sabit gibi bazı sahabilerin, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra daha yeni Hz. Ali halife seçilmeden, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını istediklerini nakletmektedir. Bunlar, Hz. Ali'nin elinde imkan olduğu halde halifeye yardım etmeyerek sorumlu olduğunu düşünmektedirler. Fakat İbn Haldûn bu konuda "*Bu sahabilerin Hz. Ali'nin Hz. Osman'a düşmanlık göstererek yardım etmediği vehmine kapılmalarından Allah'a sığınırım.*" diyerek Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın öldürülmesini engelleyememesinde kastî bir davranışının olmadığı kanaatini belirtmektedir³²³. Zira Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın muhasarası sırasında ona elinden gelen yardımı yaptığını³²⁴, Fitnenin ortadan kaldırılması için çaba sarf ettiğini, daha önce naklettiğimiz birçok rivayetten açıkça anlamak mümkündür.

Kaynaklarda Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın öldürülmesi hakkında kendisine yöneltilen suçlamalardan büyük üzüntü duyarak Allah'a suçsuzluğunu yakardığı, "*Vallahi onu ne ben öldürdüm ne de öldürülmesini emrettim, fakat suçlandım*"³²⁵ diyerek suçlu olmadığını ifade ettiği, ayrıca, yine onun öldürülmesinden dolayı ağladığı³²⁶ hakkındaki rivayetler onun bu konuda itham edilmesini haksız çıkaracak rivayetlerdir.

³²¹ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 100.

³²² Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri*, s. 34; krş: Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 118.

³²³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 542-543.

³²⁴ Huart, *İslâm Ansiklopedisi*, I, 307.

³²⁵ Belâzurî, *Ensâb*, V, 101; krş: a.e., V, 94-95.

³²⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 103.

2.8. SAHABENİN VE MEDİNELİLERİN OLAYLAR SIRASINDAKİ TUTUMU

Câhız'a göre Hz. Osman öldürüldüğünde Medine'de eli silah tutan yirmibin sahabe vardı³²⁷. Bu nedenle bazı müelliflerce, Hz. Osman'ın öldürülmesine seyirci kalındığı ve az sayıdaki isyancı gruplara silahlı müdahale yapılmayarak olayların büyümesinde dolaylı da olsa rolü olduğu düşünülerek, sahabe ve Medineliler de suçlanmaktadır.

Medinelilerin tutumlarını anlamak için ise daha geriye gitmek gerekir. Daha Hz. Osman yönetime ilk geçtiğinde Medine'de müslümanlar iki gruba ayrılmışlardı. Birincisi Hz. Osman'ın idareyi almasına razı olmayan ve onun bu işi beceremeyeceği kanaatinde olanlardı. İkinci grup ise Hz. Osman'ı takdir ettikleri için değil, onun gelmesinin getireceği yararları düşündükleri için ona taraftar olanlardı³²⁸. Kısacası daha ilk başta Medine'de Hz. Osman'a muhalif kabul edilebilecek bir topluluk vardı. Bunu bütün Medineliler'e şumüllendirmek elbette haksızlık olur. Fakat daha sonra gelişen olaylar ve Hz. Osman'ın icraatları Medineliler arasında da hoşnutsuzluk meydana getirmişti³²⁹. Hatta bir defasında onu ayıpladıkları ve taşladıkları rivayet edilir³³⁰.

Bir kısım Medineli, özellikle Halife hakkında eyaletlerden gelen şikayetlerin artmasıyla birlikte, yönetim aleyhine kışkırtmalarda bulunmaya ve çeşitli dedikodular çıkarmaya başladı. Bunların Hz. Osman'a muhalif olmalarının en önemli sebebi belki de Emevî ailesinin Hz. Osman'ın halife olmasıyla birlikte sahip olduğu mevkii ve makamı kıskanmalarıydı³³¹. Muhalefetleri giderek artınca sonunda halife bunlardan bir kısmını Medine'den

³²⁷ Câhız, *Osmâniyye*, s. 10-11; İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 143; krş: Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 23.

³²⁸ Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, s. 58.

³²⁹ Medinelilerin umumi tavırları konusunda bkz. Welhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 117 vd.

³³⁰ Brockelmann, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, s. 114.

³³¹ İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 90-91; Welhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 112.

uzaklaştırıp, bir kısmını da zorunlu olarak savaşlara göndererek aleyhinde faaliyetlerde bulunmalarını önlemek istedi³³².

Hz. Osman'ın öldürülmesinde doğrudan olmamakla birlikte, isyancılar üzerinde belli bir nüfuzu olan Hz. Ali'nin etrafında toplanmayarak gerekli desteği vermemelerinden ötürü, dolaylı da olsa Medine'nin ileri gelenlerinin bazı sahabilerin de sorumluluğu vardı³³³. İbn Abdirabbih'e göre isyancılar Medine'ye geldiklerinde Ensardan ve Muhacirlerden bir grubu da yanlarına alarak Hz. Osman'ı kuřatmışlardı³³⁴. Fakat İbn Arabî'ye göre ise sahabeden hiçbir kimse Hz. Osman'ın ne aleyhine çalışmış ne de onu müdafaa etmişti. Onlar Hz. Osman'ı kendi görüşünde serbest bırakarak, muhasara sırasında olaylara müdahale etmemişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi zaten Hz. Osman, kendisinin savunulmasını istememişti. Ancak son zamanlarında yardım istemiş o zaman da iş işten geçmişti. Bu nedenle müellife göre Hz. Ali'yi olaylardan dolayı sorumlu tutmak haksızlık olur³³⁵. Fakat her şeye rağmen Medine'de Hz. Osman taraftarı olarak bilinen ve olaylar sırasında onun lehine tavır takınan Zeyd b. Sâbit, Ebû Useyd es-Saîdî, Ka'b b. Mâlik ve Hassân b. Sâbit gibi kimselerin bulunduğunu nakledilmektedir³³⁶.

Hz. Osman devrinin sonlarına doğru fitne ve çatışmalar oldukça alevlenmişti. Bu karmaşık durum sırasında sahabeden bazıları ise fitne olayları içerisinde yer almaktan kaçınmış, sessiz kalmayı tercih etmişlerdi. Tutumlarını Hz. Ali dönemi siyasi olaylarında da sürdüren bu sahabiler Muâviye ile yapılan savaşlarla ilgili görüş bildirmekten de kaçınmışlardı. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Bekre, Abdullah b. Ömer ve İmrân b. el-Huseyn bu sahabilerdendi. Onların bu tavrı, Hz. Ebû Bekir'den rivayet edilen şu hadise bağlanmaktadır. Bir keresinde Hz. Peygamber "*Biliniz ki ileride fitneler olacak. Bu sırada, oturan yürüyenden; yürüyen de koşandan daha hayırlıdır...buyurmuştu. Bir adam, "Ey Allah'ın Elçisi! Böyle bir durum başa geldiğinde devesi, koyunu, toprağı olmayan ne*

³³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 183; İbn Kesîr; *el-Bidâye*, VII, 165 vd; İşş, *ed-Devletu'l-Ümeviyye*, s. 70 vd.

³³³ Mevdûdî, *Hilâfet ve Saltanat*, s. 495-496.

³³⁴ İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferid*, IV, 286.

³³⁵ İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 143.

³³⁶ İbn Haldûn, *Târîh*, III, 143; Ferrûh, *Târîhu Sad'ri'l-İslâm*, s. 118.

yapsın?” diye sordu. Hz. Peygamber de: “Kılıcını alır, taşla köreltir ve kurtulabilirse kurtulur.” buyurdu³³⁷.

Wellhausen'ın Sahabeye ve Medinelilere eleştirileri daha ağırdır. Ona göre Hz. Osman'a karşı muhalefetin hakiki reisleri bulunmak istenirse bunlar bizzat Medine'de aranmalıydı. Hz. Peygamber'in en eski ve en yakın arkadaşları ile mü'minlerin annesi Hz. Âişe bunların önde gelenleriydi. Medineliler birkaç yüz kişilik isyancı ile başa çıkamayarak ya da bunu yapmak istemeyerek fitne olayının facia ile sonuçlanmasından dolayı suçludur. Hz. Âişe, Amr b. Âs, Hz. Ali, Talha ve Zübeyr gibi meşhur sahabiler de olaylar sırasında fitne ateşini körüklemişler fakat hadiseler çığırından çıkınca söndürmek için bir çaba sarf etmeyerek ortalıklarda gözükmemişlerdir. Ancak suç tek tek kime ne kadar isabet ederse etsin, kabahatin bütünü Medinelilere ve Sahabe aristokrasisine aitti³³⁸.

Hizmetli de Hz. Osman'ın öldürülmesinde, sahabenin ve Medinelilerin sorumluluğu olduğu kanaatindedir. Ona göre: “ *Allâh'ın Kitâb'ı, Peygamber'in sünneti üzere ittifakla Hz. Osman'a biat etmiş olan Ashap ve Medineli müslümanlar, Rasûlullah'ın şehri Medine'yi kana bulayan olaya, yani itaat etmek ve nefisleri gibi müdafaa etmek üzere ahd ü misakta buldukları, biat ettikleri imamlarının anarşistlerce günlerce muhasara edilmesine, aç-susuz bırakılmasına, Mescid'e gelmesinin engellenmesine ve nihayet feci biçimde öldürülmesine evlerine çekilerek seyirci kaldıktan, hatta şu iş bir an önce başkaları tarafından bitirilsin de şu adamdan kurtulalım dercesine bekledikten sonra, katl hadisesinin ardından tıpkı Tevvâbûn gibi üzölmüşler, pişmanlık duymuşlar, Osman'ın intikamını almak davasında bulunmuşlardır. Talha, Zübeyr, Âişe, Muâviye, Amr b. el-Âs, Sa'd b. Ebî Vakkâs bunların başında gelmektedir. Kanatimizce Ashabın, Osman'a kırgınlıkları veya şahsi bazı meseleleri sebebiyle olaylar karşısında seyirci kalması, halifeye yardım etmemesi ve onu kendi haline terketmesi isyancıların işini fevkalade*

³³⁷ Müslim, *es-Sahîh, Fiten*, IV, 2212-2213; Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkhî Mezhepler Târîhi*, s. 129-130.

³³⁸ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târîhine Giriş*, s. 112, 117-118; krş: Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 21 -23.

*kolaylaştırmıştı. Bu bakımdan onların da katli hadisesinde maddeten olmasa da manevî yönden büyük sorumlulukları ve payları olsa gerekir*³³⁹.

2.9. FİTNE OLAYI SIRASINDA Hz. ÂİŞE

Fitne olayları sırasında, tutumu müslümanlar üzerinde etkili olabilecek en önde gelen kişilerden biri de mü'minlerin annesi Hz. Âişe'dir. Hz. Osman'a karşı muhalefetin önderlerinden sayılması nedeniyle konuyu kısa da olsa bir başlık altında incelemeyi uygun gördük. Kaynaklarda onun olaylar sırasındaki tutumuyla ilgili çokça rivayet vardır. Şimdi bunları naklederek Hz. Âişe'nin tavrını anlamaya çalışacağız.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Hz. Âişe, Medine'de Hz. Osman'a karşı muhalefetin önde gelenleri arasındaydı ve onun yönetimini sert bir şekilde eleştiriyordu³⁴⁰. Şiddetle onun aleyhinde faaliyette bulunuyordu³⁴¹. Ammâr b. Yâsir dövüldüğü zaman Hz. Osman'a çok kızmış, Rasûlullâh'ın saçlarından bir parçayı, elbisesini ve ayakkabısını insanlara göstererek "*Bunlar henüz eskimeden Nebi'nin size bıraktığı sünnete riayet etmedi*" demişti³⁴². Ancak Hz. Âişe'nin böyle davranmasını tek bir olaya bağlayarak açıklamak yeterli değildir. Sanırız Hz. Âişe'nin bu tutumunda, Hz. Osman yönetimince yapılan çeşitli haksızlıklardan haberdar olması ve Hz. Osman'ın kendisine şikayet edilmesi de etkili olmuştur³⁴³. Fakat Hz. Âişe gibi dinî kavramadaki zekası ve yeteneği bilinen, sağlığında Hz. Peygamber'in en yakınında bulunması sebebiyle Kur'ân ve Sünneti en iyi bilenlerden olan bir kimsenin, ümmetin halifesini öldürmeleri için halkı isyana davet edeceği bizce pek mantıklı görülmemektedir.

Yine iddialara göre, Fitne olayları sırasında Hz. Osman'ın hal' edilmesi ihtimaline karşılık Hz. Âişe, kardeşliği Muhammed'in halife olabileceğini düşünüyor ve istiyordu. Bu nedenle Hz. Osman'a yardım etmede kayıtsız

³³⁹ Hizmetli, "*Târîhi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi*", XXVII, s. 175.

³⁴⁰ Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, I, 503; Kafafî, "*Kalhatî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu*", XVIII, s. 181; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 112.

³⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 47.

³⁴² Belâzurî, *Ensâb*, V, 48-49; İbn Abdirabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, II, 267, 272; Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, s. 119.

³⁴³ İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 142.

kalmış hatta aleyhinde insanları kışkırtmıştı³⁴⁴. Hatta onun etrafa mektuplar yazarak insanları Hz. Osman yönetimine karşı isyana davet ettiği şeklinde rivayetlerle birlikte, bu mektupları onun yazmadığı, başkalarının onun adını kullanarak bu tür faaliyetlerde bulunduğunu iddia edenler de vardır³⁴⁵. Kanaatimizce bu ikinci görüş daha doğrudur. Zira o sıralarda Hz. Ali'nin ağzından da mektuplar yazılmış ve insanlar isyana çağırılmıştı.

Bir başka rivayete göreyse, muhasara sırasında Hz. Osman halifeliği bırakmasını isteyenlere, Hz. Âişe'nin naklettiği rivayet edilen "*Allâh'ın giydirdiği bu gömleği çıkarma.*"³⁴⁶ hadisini okuyarak halifeliği bırakmayacağını söylüyordu. Hz. Osman'ın öldürülmesinden seneler sonra Nu'mân b. Beşîr, Hz. Âişe'ye, Hz. Peygamber'in bu hadisine rağmen neden Hz. Osman'a muhalefet edip onun halifelikten indirilmesi için gayret ettiğini sormuş, o da bu hadisi unuttuğunu söylemişti³⁴⁷. Kanaatimiz odur ki, Hz. Âişe'nin zekası, Hadis ilmindeki yeri ve önemini³⁴⁸ düşündüğümüzde bu rivayetin doğruluğunu kabul etmek mümkün değildir.

Bazı Müsteşriklere göreyse, Hz. Âişe Hz. Osman hakkında istediği gibi tahrikte bulunmuş, fakat hadiseler çığırından çıkınca, görünüşte hacca gitmek, gerçekte ise muhtemelen, doğacak neticenin mesuliyetinden kendisini kurtarmak ve vaziyete göre tavır takınmak üzere hac yapacağını öne sürerek Mekke'ye gitmeye karar vermişti³⁴⁹.

Hz. Osman'ın kuşatma altında olduğu bir sırada Hz. Âişe'nin Mekke'ye gitmek istemesi üzerine Mervân b. el-Hakem, Zeyd b. Sâbit ve Abdurrahmân b. Attâb Hz. Âişe'ye gelerek "*Ey Ümmülmü'minîn! Keşke kalsaydın. Halifenin muhasara altında olduğunu görüyorsun. Senin mü'minlerin yanındaki mevkiin sayesinde Allah ondan bu belayı def edebilir.*" diyerek isyancılarla konuşmasını ve Hz. Osman'a yardım etmesini istediler. Hz. Âişe bunu kabul etmeyerek

³⁴⁴ Ferrûh, *Târîhu Sadri'l-İslâm*, s. 119; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 42.

³⁴⁵ İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 142.

³⁴⁶ İbn Mâce, *es-Sünen, Kitâbu'l-Fezâil*, I, 41.

³⁴⁷ Günal, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyâset*, s. 33.

³⁴⁸ Âşık, *Hz. Âişe'nin Hadisçiliği*, s. 24 vd.; Bolelli, *Kadınların Hadis İlimindeki Yeri*, s. 40-43.

³⁴⁹ Brockelmann, *Târîhu's-Şuûbi'l-İslâmiyye*, s. 114; Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 121.

kararında ısrar edince Mervân bir şiirle Hz. Âişe'nin bu tutumunu eleştirdi. Bunun üzerine Hz. Âişe Mervân'a "*Ey bana şiirle temsil getiren kişi! Bu iş seni ilgilendirir. Senin ve arkadaşının (Hz. Osman'ı kastederek) ayağınızda değirmen taşı denizde olmanızı istiyorum.*"³⁵⁰ dedi ve onları dinlemeden Mekke'ye gitti.

Hz. Âişe Mekke'deyken Hz. Osman'ın ölümü ve Hz. Ali'ye biat haberini alınca kanaat değiştirmiş ve Hz. Osman'ın sebepsiz yere öldürüldüğünü söylemişti³⁵¹. Bir başka rivayete göre ona Hz. Osman'ın öldürüldüğünü Ubeyd adlı birisi söylemiş ve bunun üzerine "*Allah onu uzaklaştırsın; bu kendi eliyle kendisine hazırladığı bir sonuç.*" demişti. Hz. Ali'nin halife olduğunu öğrenince de "*Keşke gökler yere inseydi de bunu duymasaydım. Osman'ı zulümle öldürdüler; vallâhi onun kanını isteyeceğim.*" dedi. Bu sözü duyunca şaşırان Ubeyd ona "*Osman'a na'sel diyen sen değil miydin?*" diye sorunca Hz. Âişe "*Evet ama o tövbe etti, gümüş gibi arındı; onu zulümle öldürdüler.*" diye cevap verdi. Hz. Âişe'nin değişen tutumundan rahatsız olan Ubeyd ona "*Bu iş senden başladı, seninle bu hale geldi. Yel de senden esti, yağmur da senden yağdı.*" dedi ve "*İmâmın öldürülmesini bize sen emrettin; onu öldürürken sana uyduk; onu öldüren bize bunu emredendir.*" mealinde bir şiir okuyarak onu suçladı³⁵².

Görüldüğü gibi Hz. Âişe müelliflerce, Fitne olayları sırasında Medine'de müslümanları halifeyi öldürmek için isyana teşvik eden, bunun için etrafa mektuplar yazan, müslümanların halifesi hakkında yakışsız sözler sarf eden, sonra da olayların sorumluluğundan kendini kurtarmak için geçmişini unutan bir elebaşı olarak sunulmaktadır. Sanırız müellifleri böyle düşünmeye iten en önemli sebep klâsik kaynaklarda bu neviden rivayetlerin yer alması ve Hz. Âişe'nin gerçekten de Hz. Osman'a karşı bir muhalefetinin bulunmasıdır. Ancak bu rivayetler Hz. Âişe'nin Hz. Osman'a karşı tavrını tam olarak anlamaya kâfi değildir. Çünkü ilgili haberlerin oldukça problemlı kısımları mevcuttur.

Kanaatimize göre Hz. Âişe, yaptığı bazı yanlış icraatlardan dolayı Hz. Osman'a karşı bir hoşnutsuzluk duyuyordu. Fakat bu, muhtemelen Hz. Ali ve diğer bazı sahabilerin, Hz. Osman'ın yönetimine gösterdikleri memnuniyetsizlikten pek farklı değildi. Farklı olan ise bu muhalif tavrın

³⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 36-37.

³⁵¹ Taberî, *Târîh*, IV, 462.

³⁵² İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80.

Mü'minlerin Annesi sıfatına sahip olan Hz. Âişe tarafından gösterilmesiydi. Bu da sanırız, Hz. Âişe'nin Hz. Osman'a karşı tavrı konusunda aşırı yorumlara gidilmesine yol açmıştır.

2.10. FİTNE OLAYININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Hz. Osman'ın öldürülmesiyle birlikte İslâm Tarihinde ardı arkası kesilmeyen pek çok olaylar, karışıklıklar, çatışma ve savaşlar, fırkalara bölünmeler devri de başlamıştır³⁵³. Hilafetin mukaddesliği bitmiş, artık uğrunda mücadele verilmesi gereken bir kudret mevkii olmuştu ki bu mücadelenin ayaklarını da eyaletler oluşturacaktır³⁵⁴.

Fitne olayının en trajedik yönünün Hz. Osman'ın katledilmesi olduğu açıktır. Hz. Osman'ın böyle bir sona maruz kalmayı hak edip etmediği konusuna ise araştırmacılar farklı yaklaşmaktadır. Hizmetli'ye göre "Hz. Osman kendisine karşı isyan edilmesine ve öldürülmesine sebep olacak herhangi önemli bir harekette bulunmamıştır. Nitekim o kendisine yöneltilen suçlamalara teker teker cevap vermiş; bazı hareketlerinden dolayı tevbe de etmiştir. O, hilmi, saf tabiatı, merhameti, yumuşak idareciliğinin yanı sıra, Bedevî Arapların aşırılıklarının ve İbn Sebe' gibi bazı tahrikçilerin tahriklerinin ve fitnesinin kurbanı olarak öldürülmüştür."³⁵⁵ Yine Haydarîzâde'ye göre "Hz. Osman, akrabalarını valiliklere tayini, Hz. Peygamber tarafından görevinden alınan Hakem'i Medine'ye getirmesi, Ebû Zerr'in Rebeze'ye sürülmesi, Ammâr b. Yâsir'in dövülmesi, hazineden akrabalarına para vermesi gibi aslında hep izahı mümkün olan bazı olaylarla suçlanmaktaysa da, bunların hiçbirisi Hz. Osman gibi büyük bir halifenin kanını, Rasûlullâh'ın harem-i şerifinde helâl kılacak bir mahiyette değildir."³⁵⁶ İbn Arabî'ye göre ise alınan bütün tedbirlere rağmen Hz.

³⁵³ Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", s. 175-176; krş: Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 24 vd.

³⁵⁴ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 25.

³⁵⁵ Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", s. 175

³⁵⁶ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, s. 98.

Osman'ın öldürülmesi Allâh'ın ezeldeki yazgısının yerine gelmesinden başka bir şey değildir³⁵⁷.

Hiz. Osman'ın öldürülmesinden önce, Mısır, Kûfe, Basra gibi illerdeki isyancı grupların hareketleri ile başlayan Fitne hadisesinin kendiliğinden ve bir anda ortaya çıkmadığı, aksine peşi sıra birbirini takip eden yanlışlar, muhtelif anlaşmazlıklar çerçevesinde meydana geldiği ve Hiz. Osman'ın öldürülmesi ile sona ermeyip Hiz. Ali döneminde de artarak devam ettiği görülmektedir³⁵⁸. Çünkü Ümeyyeoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki tarihi çekişme³⁵⁹ Hiz. Osman'la Hiz. Ali'nin halife adaylıkları ile tekrar gündeme gelmiş, Hiz. Osman'ın öldürülmesiyle de iki kabile arasındaki mücadelenin baş aktörleri bu sefer Hiz. Ali ile Muâviye olmuştur. Bu hususu belki de en iyi şekilde Muâviye'nin şu sözleri açıklamaktadır: *"Ali b. Ebî Tâlib'e karşı mücadelede dört özelliğe sahiptim. O açık sözlü ve sırrını gizlemeyen biriydi. Bense sırrını ifşa etmeyen biriyim. O çok kötü ve isyankâr bir orduya sahipti. Bense itaatkâr bir orduya sahiptim. Onu Cemel Vakası liderleri ile baş başa bıraktım ve şöyle dedim: Onu mağlup ederlerse bana karşı daha az problem olurlar, şayet aksi olursa bunu ona karşı koz olarak kullanırım. Ayrıca ben Kureyş'ten yana ondan daha büyük avantajlara sahiptim"*³⁶⁰.

2.11. Hiz. OSMAN'A YÖNELTİLEN SUÇLAMALAR

Mezhep tarafgirliğinin tahrif ettikleri istisna edilecek olursa, İslam kaynakları meseleyi genel olarak, Hiz. Osman'ın muhalifleri tarafından ileri sürülen itirazları kaydetmek ve bunların mazur görülebilir yanlışlar olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir³⁶¹. Buna göre kaynaklara bakıldığında Hiz. Osman'ın

³⁵⁷ İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 146.

³⁵⁸ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 39. Mesela, Sıffin savaşında Hiz. Ali ordusunda yardımcı kuvvet olarak bulunan Kûfe ve Basra kurrâları arasında Hiz. Osman'ın öldürülmesi hadisesindeki konumları itibariyle önemli görüş ayrılıkları vardı ve bu ordu içinde huzursuzluklara yol açmıştı. Bkz. Seyf b. Ömer, *el-Fitnetu ve Vak'atu'l-Cemel*, s. 158.

³⁵⁹ Daha fazla bilgi için bkz: Makrizî, *en-Nizâ ve't-Tehâsum*; Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*.

³⁶⁰ Câhız, *Osmâniyye*, s. 195; *Mehâsin ve Ezdâd*, s.39; Makrizî, *en-Nizâ ve't-Tehâsum*, s. 27 vd.; Bakır, *Hiz. Ali Dönemi*, s. 37-38.

³⁶¹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Gelişmesi*, s. 35.

birçok icraatının tenkit edildiği görülmektedir. Tenkit edilen icraatlarının konumuzla ilgili olan en önemlileri olarak valiliklere ve yöneticiliklere akrabalarını tayin etmesi, sahabeye muamelesi, yakınlarına mali yardımlarda bulunması, Kur'ân nüshalarının yakılması gibi hususları sayabiliriz³⁶².

2.11.1. Asilerin Tenkitleri

İbn Kesîr'de geçtiğine göre asiler Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın bazı arazileri koruluk haline getirdiğini, seferdeki iki rekâtı dörde çıkarttığını, büyük sahabileri bırakıp gençleri vali tayin ettiğini, Ümeyyeoğulları'na diğer insanlara göre daha fazla ihsanda bulunduğu, ashaba kötü muamele ettiği, Mervân'a Afrika'dan gelen ganimetten özel hisse verdiği konularında şikayette bulundular. Hz. Ali bunların sebeplerini birer birer izah etmişti. Yine Hz. Osman bu tenkitleri bizzat Mescid'de cevaplandırmıştır. Hz. Osman koruluğu kendisi için değil, Hz. Ömer gibi Beytulmâl'in develeri için edindiğini, bu arazilerde sadece devletin develerinin otladığını, Mushafları kiraatta ihtilafı önlemek için yaktırdığını³⁶³, nitekim tek nüshadan çoğaltıldığını, Mekke'de seferi namazı kılmayışının oradan evlendiği için olduğunu ve yine genç kimseleri dirayetinden dolayı vali yaptığını, aynı şekilde Rasûlullâh'ın da Üsâme'yi ordu komutanı yaptığı misalini vererek izah etmişti. Kendi kabilesi olan Ümeyyeoğulları'nı tercihini ise "*Rasûlullah Kureyşlileri diğer kabilelere tercih ederdi.*" diyerek açıklamıştı³⁶⁴.

2.11.2. Kur'ân Nüshalarını Yaktırması

Hz. Osman döneminde yapılan fetihler neticesinde sınırlar genişlemiş; yeni topluluklar İslâm toplumuna dahil olmuştu. Bu sebeple çeşitli bölgelerde Kur'ân'ın tilâvetiyle ilgili problemler ortaya çıkmıştı. Hemen her bölge müslümanları kendi kıraatlerinin doğruluğuna inanıyorlar ve bu durum

³⁶² İbn Arabî, *el-Avâsım*, s. 66 vd; Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Tarihi*, s. 89.

³⁶³ Belâzurî, *Ensâb*, V, 62.

³⁶⁴ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 162-163; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 170-171; ayrıca bkz: Zehebî, *Târîh*, II, 129.

müslümanlar arasında ihtilafa sebep oluyordu. Hz. Osman da bu konuya çözüm olarak, Kur'ân'ın bir nüsha esas alınarak çoğaltılmasını ve muhtelif bölgelere gönderilmesini düşünmüştü. Çıkabilecek bir ihtilafı önlemek için de esas alınan nüsha dışındakileri yaktırmıştı³⁶⁵.

Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir zamanında bir araya getirilen Kur'ân nüshasının çoğaltılması ve bu nüsha dışındakilerin yakılarak imha edilmesi hususunda Hz. Osman'ı desteklemişti. O bu konuda muhaliflerin sorularını cevaplandırırken şöyle diyordu: *"Ey İnsanlar! Osman hakkında 'aşırı gitti' ve 'mushafları yaktırttı' demek hususunda Allah'tan korkunuz. Allah'a yemin olsun ki, o sadece ashabın Kur'an'dan olmadığına ittifak ettiği şeyleri yok etti. Ben de insanların tek bir Mushaf üzerinde birleşmesi görüşüdeyim. Bundan sonra sizden bu konuda ihtilaf edenler, ayrılık bakımından insanların en şerhileridir...Allah'a yemin olsun ki onun yerinde ben olsaydım aynı şeyi yapardım"*³⁶⁶.

2.11.3. Yöneticiliklere Akrabalarını Tayin Etmesi

Hz. Osman hilafete gelince hemen valilikler ve yöneticiliklere yakın akrabalarını ve Ümeyye ailesinden olanları tayin etmeye başlamıştı. Mesela dayısının oğlu Abdullâh b. Âmir'i Kâbil'e, sonra Sicistan'a, daha sonra da Basra emirliğine getirdi. Yakınlarından Eş'as b. Kays'ı Azerbaycan, kardeşi Kays'ı da Rey emirliklerine tayin etti³⁶⁷.

Hz. Osman yeğeni Mervân'ı Medine'de kâtibi yaparak istediği gibi hareket etmesine izin veriyordu. Hemen bütün valiliklere de akrabalarını tayin ederek diğer Şura üyelerinin kendisine olan güvenini azaltmaktaydı³⁶⁸. Çelebi'ye göre yeni valilerin yeterlilikleri tartışılmamalıdır. Bu Hz. Osman'ın da kendisini savunurken ileri sürdüğü bir husustur. Fakat önceki dönemde valilerin Hz. Ömer'e karşı duydukları korku ve çekingenliği Hz. Osman'a karşı hissetmeyişleri, yani Hz. Osman'ın yumuşak huyluluğu nedeniyle yöneticiler

³⁶⁵ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 42, 86.

³⁶⁶ İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 63.

³⁶⁷ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 93.

³⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 26; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 19.

üzerinde yeterince otorite kuramaması³⁶⁹, valilerin de başına buyruk hareket etmesi Hz. Osman'ı zor durumda bırakan valiler ve yöneticiler meselesini ortaya çıkarmıştır³⁷⁰.

Hız. Osman valiliklere akrabalarını tayin edip, halkla valiler arasında sorunlar yaşanmaya başlanmasıyla Hız. Ali, Talha ve Zübeyr, kendisine gelerek: "Ömer sana Ümeyyeoğulları'nı insanların üzerine musallat etmemeni tembih etmemiş miydi?" diyerek bu icraatından duydukları memnuniyetsizliği dile getirdiler. Fakat rivayete göre Hız. Osman bu ikaza bir cevap veremeyerek susmuştur³⁷¹. Hız. Ali İbn Sa'd'ın naklettiğine göre valiler konusunda tenkitlerini sürdürmüştü. Kûfe valisi Sa'd b. Âs bir ara Medine'ye gelmiş, Muhacirlerin ve Ensar'ın ileri gelenlerine ve Hız. Ali'ye bazı hediyeler getirmişti. Hız. Ali bunları kabul etti, fakat aynı zamanda Ümeyyeoğullarından idareciler hakkında sert bir ifadeyle şunları söyledi: "Ümeyyeoğulları beni Muhammed'in mirasına üstün tutuyorlar. Şayet hilafete geçecek olursam, kasabın işkemenin pisliğini silkelediği gibi onları görevlerinden silkeleyeceğim."³⁷² Haydarîzâde'nin belirttiğine göre Hız. Ali de hilafetteyken bazı yakınlarını çeşitli görevlere getirmiştir. Mesela Abdülmelik b. Abbâs'ı Basra'ya, Abdullah b. Abbâs'ı Yemen'e, Abbâs'ın çocukları Hun'em ve Mu'îd'i Mekke ve Medine'ye, kız kardeşinin oğlu Ca'd b. Nemîre'yi Horasan'a, Hız. Ebû Bekir'in üvey oğlu Abdurrahmân'ı Mısır'a tayin etmiştir³⁷³. Dolayısıyla bu tespit ister istemez acaba Hız. Ali Hız. Osman'ı akrabalarını tayin etmesi hususunda eleştirirken niçin kendisi akrabalarını hilafeti döneminde görevlere getirmiştir? Sorusunu akla getirmektedir. Fakat konunun netliğe kavuşması için daha detaylı bir araştırmaya ihtiyaç olduğu ve bu cevabın bu kısıtlı çalışma çerçevesinde verilemeyeceği kabul edilmelidir.

Fığlalı'ya göre ise, Hız. Osman'ın akrabalarına karşı gösterdiği yakınlık şu husustan ileri geliyordu. Birincisi onun ailesine olan ve yaratılışından kaynaklanan düşkünlüğüydü. İkincisi ise geçmişte Haşimoğulları'na göre daha kuvvetli, kudretli, zengin olan Ümeyyeoğulları'nın Hız. Peygamber zamanında

³⁶⁹ Della Vida, *İslâm Ansiklopedisi*, IX, 438-439.

³⁷⁰ Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, s. 60.

³⁷¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 30.

³⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 32.

³⁷³ Haydarîzâde, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Tarihi*, s. 60.

kaybettikleri eski nüfuzlarını elde etmek için Hz. Osman'ın bu yönünü kullanmak istemeleriydi ki muhtemelen Hz. Osman bu hususu fark edememişti³⁷⁴.

2.11.4. Ashaba Muamelesi

Hz. Osman ashabına iyi muamele etmediği konusundaki tenkitlere de, *“Ben de bir insanım; severim ve kızarım. Kim bende hakkı olduğunu söylüyorsa veya kim kendisine zulmedilmiş olduğunu düşünüyorsa, işte ben buradayım isterse hakkını alır; isterse bağışlar.”* şeklinde cevap veriyordu.

Aslında Hz. Ömer bütün ashabın davranışlarını murakabe ediyor, sahabe serbest olarak dolaşamıyordu. Kendisine ve halka karşı olanlara da son derece sert davranıyordu. İnsanlardan ona kızan pek çok kimse vardı. Halbuki Hz. Ömer de bazı yenilikler yapmıştı. Bu konuda oğlu Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: *“İnsanlar yaptığı bazı şeyler sebebiyle Osman'ı kötülüyorlar. Bunları Ömer yapsaydı ona ses çıkarmazlardı.”*³⁷⁵ Nitekim Hz. Osman da asiler ve Medinelilerle konuşmasında, seleflerinin yolunda yürüdüğünü, onlardan farklı bir şey yapmadığını söylemiştir³⁷⁶.

2.11.5. Yakınlarına Mali Yardımda bulunması

Hz. Osman'ın tenkit edildiği konulardan biri de yakınlarına yaptığı mali yardımları³⁷⁷.

Hz. Osman'ın Sa'd b. Âs'a yüz bin dirhem bağışlamasına halk karşı çıkmış ve bunun haksızlık olduğunu iddia etmişlerdi. Hz. Ali, Zübeyr, Talha, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahmân b. Avf Hz. Osman'la konuşarak bu icraatından dolayı kendisini eleştirmişlerdi. Hz. Osman onlara Sa'd'ın kendisine

³⁷⁴ Fiğlalı, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, s. 43.

³⁷⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 31; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII, 141.

³⁷⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 67; Taberî, *Târîh*, IV, 339; İbn Ebî Bekr, *et-Temhîd*, s. 188; krş: İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 31-32.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 64; Belâzurî, *Ensâb*, V, 25.

akrabalığından dolayı bağıшта bulunduğunu söyledi. Onlar da Ebû Bekir ve Ömer'in böyle bir şey yapıp yapmadığını sordular. O da, onların bu hususta akrabalığı kabul etmediklerini fakat kendisinin bunu uygun gördüğünü söyledi. Onlar da, bizce onların görüşü senin görüşünden daha makbuldür diyerek Hz. Osman'ı bu hususlarda daha dikkatli olması için uyardılar³⁷⁸.

2.11.6. Değerlendirmeler

Hız. Osman, vilayetlerde, idarede ve hükümette birliğı tesis etmek amacıyla muhtemelen, akrabalarının başkalarına göre kendisine daha bağılı bir yönetim göstereceğini düşünerek yakınlarını göreve getirmek istemişti. Fakat akrabalarının iktidar hırsları, onun bu iyi niyetli yaklaşımına galip gelerek halk üzerinde olumsuz bir tesir uyandırmıştı³⁷⁹. Fakat Hız. Osman'ın icraatları, ne kadar faydalı olsa da, eğer bir şekilde mevcut sistemi değiştirmeye yönelik olduğunda hep itirazlarla karşılaşılıyordu³⁸⁰.

Diğer taraftan ise Hız. Osman'a yöneltilen suçlamaların hemen tamamının icraatla ilgili hususlar olduğü görülmektedir³⁸¹. Bu sebeple bazı müelliflere göre yapılan tenkitlerin arka planında siyâsî gayeler ve gizli maksatlar vardır ki en önemlisi halifenin azl edilmesidir³⁸².

Hız. Osman'ın kendisine yapılan tenkitler konusunda; eğer kendisinin yaptıklarını Hız. Ömer yapsa kimsenin ses çıkarmadan kabul edeceğini söylemektedir³⁸³. Ayrıca Hız. Ömer Hız. Osman'dan çok daha sert bir idare uyguluyordu. Fakat Hız. Osman otorite sahibi değildi ve belki de bütün olayların bu derecede büyümesinde en önemli noktalardan birisi budur³⁸⁴.

³⁷⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 28; krş: İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 64.

³⁷⁹ Brockelmann, *Tarihu's-Şuûbi'l-İslâmiyye*, s. 111; Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğıuşu ve Görüşleri*, s. 37; *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, s. 43.

³⁸⁰ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Târihine Giriş*, s. 110.

³⁸¹ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetu ve Vak'atu'l-Cemel*, s. 93-94; Onat, *Emeviler Devri Şif Hareketleri*, s. 34.

³⁸² Sırma, *Örnek Halifeler Dönemi*, s. 119-120.

³⁸³ Taberî, *Târîh*, IV, 251.

³⁸⁴ Wellhausen, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 110; *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 21.

Hizmetli'ye göreyse, Hz. Osman hakkında yapılan ithamların hiçbiri müslümanların imamının öldürülmesinin yeterli bir sebebi değildir. Aynı şekilde isyancıların eleştirilerine bakıldığında yine bunların hiçbiri insanları isyana davet edecek kadar yeterli gerekçeler değildir. Asilerin Hz. Osman'dan istedikleri şeyler de hemen her devlet başkanından talep edilebilecek beklentiler, suçlamalar da her idareciye yapılabilecek türdendir. Bu sebeplerden dolayı öldürme fiilini makul gösterecek hiçbir şey kabul edilemez³⁸⁵.

2.12. Hz. OSMAN DEVRİ OLAYLARININ MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA TESİRLERİ

Hz. Osman'ın öldürülmesi, İslâm tarihinde pek çok olayların, karışıklıkların, çatışma ve savaşların çıktığı, ümmetin fırkalara bölünmeye başladığı yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Hz. Osman döneminde gerek fitneci gruplarca ortaya atılan görüşler gerekse dönemin mevcut siyasi-içtimai durumu incelendiğinde bazı fırkaların doğuşunun Hz. Osman dönemine kadar geriye gittiği görülmektedir³⁸⁶.

Ammâr b. Yâsir'in Hz. Osman hakkında "*Osman'ı öldürdüğümüz gün o kafirdi.*"³⁸⁷ sözü amel-iman ilişkisi açısından bir kimsenin mümin olup olamayacağı meselesinin ortaya çıkmasına sebep olmuş olabilir. Bu yorumu eğer bir sahabi yapıyorsa meselenin inanç boyutu daha da önem kazanmaktadır.

Muhasara sırasında Hz. Osman evinde kılıçlarını çekerek isyancılarla dövüşmek isteyen bir grup sahabiyi vazgeçirmeye çalıştığı sırada, Hz. Osman'ın evine, Benî Hazm'dan Zeyd b. Levzân el-Ensârî'nin evi tarafından bir taş atıldı. Dışarıdakiler, taşı sana biz değil, Allah attı dediler. Hz. Osman da

³⁸⁵ Hizmetli, "*Târihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi*", s. 166.

³⁸⁶ İşş, *ed-Devletu'l-Ümeviyye*, s. 70 vd.; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, s. 21; *İslâm'ın En Eski Târihine Giriş*, s. 111 vd.; Hizmetli, "*Târihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi*", s. 175-176.

³⁸⁷ Tâhâ Hüseyin, *el-Fitnetu'l-Kübra*, I, 171.

buna Allah atmış olsaydı isabet ettirirdi şeklinde karşılık verdi³⁸⁸. Buradan anlaşılıyor ki daha o zamanlarda siyasi ya da dini ne sebeple olursa olsun, Kadercilik yavaş yavaş müslüman toplumunda özellikle bazı olaylarda bir kılıf bulma eylemi olarak düşünölmeye başlamıştı. Ancak bu anlayış daha sonraları fırkaların oluşumuyla birlikte dini temellerini sağlamlaştırarak müslümanların belirli bir kesiminin inanç yapısındaki yerini alacaktır. Daha sonra Hz. Osman'ın feci şekilde katledilmesiyle, yine müslümanların aklına gelen "Osman'ın katilleri hakkındaki hüküm nedir?", Hz. Osman'ın küfre girdiği iddialarına bağlı olarak, "İmanın ölçüsü ve sınırı nedir?"³⁸⁹ gibi sorular, "Halifeye isyan edilip edilemeyeceği" gibi konular tartışılmaya başlandı. Böylece bu konularda ortaya atılan fikirler etrafında giderek büyüyen tartışmalar meydana geldi ve bunlar Mezheplerin ortaya çıktığı dönemlere kadar devam etti³⁹⁰.

³⁸⁸ Belâzurî, *Ensâb*, V, 79.

³⁸⁹ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, s. 115-117.

³⁹⁰ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Gelişmesi*, s. 33. Daha fazla bilgi için bkz: Hizmetli, "İçtimâî Hadiselerin İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *A.Ü.İ.F. Dergisi*, XXVI, Ankara 1983.

SONUÇ

İnsanlık tarihi incelendiğinde gelmiş geçmiş pek çok şahsiyetin, gerek karizmatik kişilikleri, gerekse fikir ve eylemleriyle tarihe yön verdikleri görülmektedir. İslâm tarihine baktığımızda da böyle birçok şahsiyetle karşılaşmak mümkündür ki bizce bunların en önde gelenlerinden biri Hz. Ali'dir. Bizi onun hakkında böyle bir kanaate varmaya götüren başlıca sebep, İslâm'la şereflendiği küçük yaşlardan, öldürülmesine kadar geçen sürede İslâm tarihi açısından çok önemli olayların içinde yer alması ve karizmatik kişiliğinin müslümanlar üzerindeki etkisidir.

Muhakkak ki, Hz. Ali bu noktaya kısa bir zamanda gelmiş değildir İslâm'a girmede diğer müslümanlara göre kıdemi, Hz. Peygamber'in damadı oluşu ve savaşlarda İslâm adına gösterdiği kahramanlıklar onun müslümanlar üzerindeki itibarını arttırmıştır. Bu nedenle de, özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra, onu imam olarak görmek isteyen toplulukların yoğun propagandasıyla kendisini hep siyasî karışıklıkların içinde bulmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatıyla müslümanlar, onun yerine kimin ümmetin başına geçeceği meselesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Literatürde imamet meselesi diye adlandırılan problem, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesiyle halledilmiş gözükmekteyse de aslında ileride üzerinde çokça tartışılacak ve beraberinde yeni sorunlar getirecektir.

Kaynaklarda geçen rivayetlerden çok açık olarak anlaşılmaktadır ki, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e karşı büyük bir sevgi ve saygısı vardı. Onu halifeliğe de lâayık görmekteydi.

Fakat aynı zamanda Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine karşı dikkati çeken itirazları da vardır. Sanıyoruz ki, Hz. Ali'nin başlangıçta Hz. Ebû Bekir'e halifelik konusunda yaptığı itiraz onun şahsı ile ilgili değildir. Başka rivayetler bu konuyu zaten açığa kavuşturmuştur. Onun söz konusu itirazı kendisinin de halifeliğe lâayık olduğunu düşünmesinden ve belki de bu işi Hz. Ebû Bekir'den daha iyi yapabileceğine inanmasındandır. Kanaatimizce, Hz.

Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e itirazındaki amacını, seçilmiş halifeye başkaldırarak onu hilâfetten indirmek ve yerine geçmek olarak düşünmemek gerekir. Eğer böyle olsaydı kendisini destekleyenlerle beraber silahlı bir mücadeleye girişmesi beklenirdi. Çünkü artık Hz. Ebû Bekir halifedir ve onu bu işten uzaklaştırmanın tek yolu da bu gözükmemektedir. Oysa ki Hz. Ali'nin bu anlamda bir girişimi yoktur. Onun destek arayışlarını ve itirazlarını, kendisinin halifeliğe ne kadar lâayık olduğunu ispat ederek, bu konuda arkasındaki desteği sonraki halife seçimine kadar taşıma düşüncesinin bir girişimi olarak değerlendirmek daha doğru olabilir.

Hz. Ömer dönemine geldiğimizdeyse Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in halife seçilmesine siyasî bir tepkisi görülmemektedir. Sanırız bunun nedeni Hz. Ali'nin; otoriter kişiliği, adaleti ve devlet tecrübesiyle Hz. Ömer'i halifeliğe lâayık görmüş olmasındandır. Ayrıca, Hz. Ali'nin Hz. Ömer'in halifeliği sırasında onunla olan ilişkilerine bakılırsa, ona bazılarının iddia ettiği gibi zoraki olarak değil, gönül rızasıyla biat ettiği kanaati hasıl olmaktadır.

Hz. Osman devrinde ise, kaynaklarda Hz. Ali'nin Hz. Osman'a muhalefeti görülmektedir. Fakat bunun niçin ve nasıl bir muhalefet olduğunun dikkatle ele alınması gerekir. Araştırmamız neticesinde gördük ki Hz. Ali'nin Hz. Osman'a muhalefeti, ona başkaldırarak yapmış olduğu biatı bozmak değildi. Onun muhalefetinin diğer bazı sahabilerinkinden farklı bir yanı yoktu. O da tıpkı önde gelen diğer sahabiler gibi, yaptığı bazı icraatlarından dolayı Hz. Osman'ı tenkit etmişti. Aslında belki de Hz. Osman'ı tenkide hakkı olan en önde gelenlerdendir. Çünkü Şura'da Hz. Osman'a biat eden diğer üyeler de onu, yanlış olduğunu düşündükleri icraatlarında eleştirmişlerdi. Dolayısıyla Hz. Ali'nin de Şura üyesi olması itibarıyla görüş bildirmeye, gerekirse tenkide hakkı vardı.

Hz. Ali Fitne olayı boyunca da halifeye hep yardımlarda bulunmuş, onun yanında olduğunu hissettirmiştir. Eğer Hz. Osman'ın halifelikten azl edilmesini ve yerine halife olmayı düşünseydi bunun için elinden geleni yapması gerekirdi. Oysaki o, halifeliği elde etmek için bulunmaz bir fırsat olan Fitne olayı sırasında, isyancıların kendisine ısrarla halifelik teklif etmelerine karşın onları hep geri çevirmiştir. Bu durumda Hz. Ali'nin Hz. Osman'a tenkitlerinin ardında başka maksatlar aramak gereksizdir. Aynı şekilde Beni

Hâşim'in de hilafeti ele geçirmek için ciddi bir muhalefet oluşturmaya yönelik yoğun bir propagandaya giriştiğini söylemek de kanaatimizce oldukça zordur.

Bazı iddiaların aksine Hz. Ali Fitne'yi önlemek için elinden geleni yapmıştır. Fakat onun çabaları ne halifenin tutumunu değiştirebilmiş ve ne de ona karşı muhalefetin azalmasına vesile olmuştur. Hz. Osman uyarılara aldırmadan kendi siyasetini takip etmiş sonunda da feci şekilde öldürülmüştür. Hz. Ali'yi halifenin öldürülmesini engellemek için yaptığı bütün yardımlara rağmen yine de Hz. Osman'ın öldürülmesinde parmağı olduğunu iddia etmekse insafsızlıktır.

Yine, Hz. Ali'nin ve Hâşimoğullarının halifeye yardım konusunda samimi olmadığını söylemeye imkan yoktur. Çünkü Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın kendisinin korunmasını istememesine rağmen, onu korumaları için oğullarını göndermesi, muhasara esnasında susuz bırakıldığında ona su yollaması, asilerin defalarca kendisine halifelik teklif etmelerine rağmen onları reddetmesi, onlarla görüşüp isyandan vazgeçirmeye çalışması vb. bu konudaki samimiyetinin en önemli delilleridir.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hz. Ali kendini halifeliğe lâyık görmekte ve halife olmayı istemekteydi. Fakat o, bu isteğini gerçekleştirmek için hiçbir zaman aşırı bir çaba sarf etmemiş, ümmeti ihtilafa düşürebilecek davranışlardan kaçınmıştır. Anladığımız kadarıyla o, ümmetin kendisini zaten bu işe lâyık göreceğini ve halifeliği kendisine vereceğini umuyordu. Muhtemelen halifeliği elde etmede biraz geri durmasının arkasında bu düşünce vardı. Ancak yine o, hiçbir zaman Hz. Osman'dan sonra halife olmayı umarak tenkitte bulunmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

KUR'ÂN-I KERÎM

ABDUH, Muhammed, *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, I-IV, Beyrut trz.

AHMED EMÎN, *Fecru'l-İslâm*, Kâhire 1955.

AKBULUT, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1992.

AKBULUT, *İslâm'da İlk Devir Siyasi Olaylarının Tahlihi ve Kaderciliği Oluşturması*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 1984.

AKKAD, Abbas Mahmud, *Abkariyyetu'l-İmâm*, Mısır 1952.

ASELÎ, Bessâm, *Muâviye b. Ebî Süfyân*, 6. baskı, Beyrut 1986.

ÂŞİK, Nevzat, *Hz. Âişe'nin Hadisçiliği*, İzmir 1987.

ATAY, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şîa*, Ankara 1983.

AYCAN, İrfan-İbrahim Sarıçam, *Emevîler*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

AYCAN, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, Ankara 1990.

BAKIR, Abdulhâlık, *Halifeliğine Kadar Hz. Ali*, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 1985.

BAKIR, *Hz. Ali Dönemi*, Mehter Yayınları, Ankara 1991.

BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, V, yay. S.D.F. Goitein, Jerusalem 1936.

BELÂZURÎ, *Fütûhu'l-Buldân*, Mısır 1932.

BOLELLÎ, Nusrettin, *Kadınların Hadis İlimindeki Yeri*, İstanbul 1998.

- BROCKELMANN**, Carl, *Târîhu's-Şu'ûbi'l-İslâmiyye*, Arapça'ya terc. Nebîh Emin Fâris-Münir Baalbekî, Beyrut 1988.
- CÂBİRÎ**, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul 1997.
- CAHEN**, Claude *İslâmiyet, Doğuştan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar*, çev. Esat Nermi Erendor, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- CÂHİZ**, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/ 868), *el-Osmâniyye*, Mısır 1955.
- CÂHİZ**, *Mehâsin ve'l- Ezdâd*, thk. Muhammed Süveyd, Beyrut 1991.
- CÂMÎÎ**, Muhammed Mescidi, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'da Siyasi Düşüncenin Temelleri*, çev. Malik Eşter, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- CEVDET PAŞA**, Ahmed (1822-1895), *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, I, İstanbul 1966.
- ÇAĞATAY**, Neşet-İbrahim Âgâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Târîhi*, A.Ü.İ.F Yayınları, Ankara 1976.
- ÇAĞRICI**, Mustafa, "Fitne" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1996.
- ÇELEBÎ**, Ahmet, *Örnek Halifeler Dönemi*, çev. Hasan Fehmi Ulus, Seriyeye Kitapları, İstanbul 1997.
- DELLA VİDA**, G. Levi, "Osman b. Affân" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, IX, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1965-1986.
- DIYÂRBEKRÎ**, Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan (990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, II, Beyrut 1866.
- DOĞUŞTAN** *Günümüze Büyük İslâm Târîhi*, II, İstanbul 1986.
- DURÎ**, A. Aziz, *İlk Dönem İslâm Târîhi –bir önsöz-*, çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- EBU'L-FEREC**, Ali b. el-Huseyn el-İsbehânî (976/1568), *Kitâbu'l-Eğânî*, V, Kâhire 1963.
- EBU'N-NASR**, Ömer, *Ömer b. el-Hattâb*, Beyrut 1935.
- EBÛ UBEYD**, Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî (224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Muhammed Halîl Harrâs, 3. baskı, Kâhire 1981.

EBÛ YUSUF, Ya'kûb b. İbrâhîm (182/798), *Kitâbu'l-Harâc*, Kâhire 1397/1977

EBÛ ZEHRA, Muhammed, *İslam'da Siyâsî İtikâdî ve Fikhî Mezhepler Târîhi*, terc. Sıbğatullah Kaya, Şura Yayınları, İstanbul 1993.

EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl (324/936), *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'H-tilâfu'l-Musallîn*, thk. Hellmut Ritter, Wiesbaden 1963.

EZDÎ, Muhammed İbn Abdillâh (231/845), *Târîhu Fütûhi's-Şâm*, thk. Abdulmun'im Abdullah Âmir, Kâhire 1970.

FERRÛH, Ömer, *Târîhu Sadri'l-İslâm ve'd-Devleti'l-Ümeviyye*, 6. baskı, Beyrut 1983.

FESEVÎ, Ebû Yusuf Yâ'kûb b. Süfyân (277/890), *Kitâbu'l-Ma'rifeti ve't-Târîh*, II, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Bağdat 1974-1976.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslâm Mezhepleri*, Selçuk Yayınları, 7. baskı, İstanbul 1995.

FIĞLALI, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1983.

FIĞLALI, *İmâm Ali (Ali İbn Ebî Tâlib)*, TDV Yayınları, Ankara 1996.

FIĞLALI, "The Problem of 'Abd-Allah Ibn Saba", A.Ü. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, V, s. 379-390, Ankara 1982.

FIĞLALI, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, Selçuk Yayınları, 4. baskı, İstanbul 1996.

FIĞLALI, "Ali" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1989.

GÖLPINARLI, Abdülbâkî, *Hz. Ali Mü'minlerin Emîri*, Der Yayınları, İstanbul 1990.

GÖLPINARLI, *Târîh Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, Der Yayınları, İstanbul 1979.

GÖLPINARLI, *Nehcu'l-Belâğa*, Der Yayınları, İstanbul 1990.

GÖLPINARLI, *Oniki İmam*, Der Yayınları, İstanbul 1979.

GÜNAL, Mustafa, *Hz. Ali Dönemi ve İç Siyaset*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

HATİBOĞLU, "İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXIII, s. 121-213, Ankara 1978.

HAYDARİZÂDE, İbrahim, *İslâm Mezhepleri ve Tarikatleri Târîhi*, sad. Rekin Ertem, Medrese Yayınevi, İstanbul 1981.

HAYYÂT, Halife b. (240/854), *Târîhu Halife b. Hayyât*, I, thk. Süheyl Zekkâr, y.y. 1967.

HEYKEL, Muhammed Hüseyin, *Osmân b. Affân beyne'l-Hilâfeti ve'l-Mülk*, 6. baskı, Kâhire 1986.

HİMYERÎ, Ebû Saïd (573/1177), *Hûru'l-'Ayn*, thk. Kemal Mustafa, Mısır 1948.

HİTTÎ, Philip Khuri (1399/1978), yay. Edward Corci-Cebrâil Süleyman Cebbur, *Târîhu'l-Arab*, II, 3. baskı, y.y. 1961.

HİZMETLİ, Sabri, "Târîhi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXVII, s. 149-176, A.Ü. Basımevi, Ankara 1985.

HİZMETLİ, *İslam Târîhi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1991.

HİZMETLİ, "İçtimaî Hadiselerin İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna Tesirleri Üzerine Bir Deneme", A.Ü.İ.F. Dergisi, XXVI, Ankara 1983.

HUART, Cl., "Ali b. Abi Tâlib" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, I, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1965.

IŞŞ, Yusuf, *ed-Devletu'l-Ümeviyye ve'l-Ehâdîs elletî Sebekathâ ve Mehedet lehâ İbtidâen min Fitneti Osmân*, 2. baskı, Dimeşk 1985.

İBN ABDİRABBİH, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed (327/939), *Kitâbu'l-İkdi'l-Ferîd*, şrh. Ahmed Emîn, IV, VI, Kâhire 1948.

İBN ARABÎ, Ebû Bekr (543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, thk. Muhibuddîn Hatib, Kâhire 1405/1984.

İBN A'SEM, Ebû Muhammed Ahmed (314/926), *el-Fütûh*, I, Beyrut 1986.

İBN EBÎ BEKR, Muhammed b. Yahya (741/1340), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makte'lî's-Şehîd Osmân*, thk. Mahmud Yusuf Zâyd, Doha 1985.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Askalânî (852/1448), *el-İsabe fî Temyîzi's-Sahâbe*, II, III, Mısır 1939.

İBN HACER, *Tehzîbu't-Tehzîb*, V, VII, Beyrut 1968.

İBN HALDÛN, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadrâmî (808/1406), *Mukaddime*, I, çev. Zakir Kadirî Ugan, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1997.

İBN HALDÛN, *Kitâbu'l-Iber ve Dîvânî'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab (Târîh)*, II, III, Beyrut 1971.

İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed (241/855), *el-Müsned*, I, Beyrut 1969.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdulmelik (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, IV, Beyrut trz.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ 'îmâduddîn İsmâîl b. Ömer (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI, VII, Beyrut 1981.

İBN KESÎR, *el-Muhtasar fî Ahbârî'l-Beşer*, I, Mısır trz.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Husâm ed-Dîneverî (276/899), *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, thk. Tâhâ Muhammed, Mısır 1967.

İBN KUTEYBE, *Uyûnu'l-Ahbâr*, I, Kâhire 1963.

İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (207/822), *es-Sünen*, I, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Mısır 1952.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukrim (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, XI, Beyrut 1374/1955.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, II, III, V, Beyrut 1380/1960.

İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Amr en-Nemîrî (262/875), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvera*, IV, thk. Muhammed Şeltût, Beyrut 1990.

İBNU'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî (630/1232), *el-Kamil fî't-Târîh*, II, III, Beyrut 1965-1966.

İBNU'L-ESÎR, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, II, III, V, y.y. 1285/1868.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed (597/1200), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûki ve'l-Ümem*, V, Beyrut 1992.

KAPAR, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

- KÂŞİF**, Seyyide İsmâîl, *İslâm Târihinin Kaynakları ve Araştırma Metodları*, çev. Mehmet Şeker, Rıza Savaş, Ramazan Şimşek, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 1997.
- KILAVUZ**, Ahmet Saim, *İman Küfür Sınırı-Tekfir Meselesi*, Marifet Yayınları, 5. baskı, İstanbul 1996.
- KUTLU**, Sönmez, "Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslâmiyât Dergisi*, c. III, sayı III, s. 99-120, Ankara 2000.
- KUTLUAY**, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965.
- KÜTÜKOĞLU**, Mübahat S., *Târih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, 6. baskı, İstanbul 1998.
- LE BON**, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul 1997.
- MAKRİZÎ**, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir (845/1442), *en-Nizâ ve't-Tehâsum fîmâ beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim*, thk. Huseyn Mu'nis, Kâhire 1988.
- MES'ÜDÎ**, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, II, thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, 3. baskı, Mısır 1958.
- MEVDÛDÎ**, Ebu'l-A'la, *Hilâfet ve Saltanat*, terc. Ali Genceli, 2. baskı, İstanbul 1980.
- MİNKARÎ**, Nasr b. Muzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, 2. baskı, Kâhire 1382/1962.
- MÛSÂ**, Muhammed Yusuf, *Nizâmu'l-Hukm fi'l-İslâm*, thk. Hüseyin Yusuf Musa, Beyrut 1988.
- MÛSLİM**, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc (261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, III, IV, thk. M. Fuâd Abdulbâkî, 2. baskı, Beyrut 1972.
- NEVBAHTÎ**, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ (310/922), *Kitâbu Fırakış-Şîa*, tsh. Hellmut Ritter, İstanbul 1931.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyâ Muhiddin b. Şeref (676/1277), *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lügât*, I, Beyrut trz.
- NEVİN MUSTAFA**, Abdulhâlik, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, çev. Vecdi Akyüz, İz Yayıncılık, İstanbul 1990.

- ONAT, Hasan, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- RAHBÎ, Abdulazîz b. Muhammed (1183/1769), *Fıkhü'l-Mülûk ve Miftâhu'r-Ritâc el-Mursad alâ Hizâneti Kitâbi'l-Harâc*, I, thk. Ahmed Ubeyd el-Kelbîsî, Bağdat 1973.
- REYYÎS, Muhammed Ziyâuddîn, *Nazariyyâtu's-Siyâsiyyeti'l-İslâmiyye*, Kâhire 1979.
- SÂLİM, Abdulazîz, *Târîhu's-Siyâsî ve'l-Hıdârî li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Beyrut trz.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hiz. Ebû Bekir*, TDV Yayınları, Ankara 2000.
- SARIÇAM, *Emevî-Hâşimî İlişkileri İslâm Öncesinden Abbâsîlere Kadar*, TDV Yayınları, Ankara 1997.
- SARIÇAM, "Klâsik Dönem İslâm Tarihinde Din İstismârı", *İslâmiyât Dergisi*, c. III, sayı III, s. 139-146, Ankara 2000.
- SEYF B. ÖMER, el-Esedî (200/815), *el-Fitnetu ve Va'katu'l-Cemel*, thk. Ahmed Ratib Armûş, 6. baskı, Beyrut 1986.
- SIRMA, İhsan Süreyya, *İslâmî Tebliğin Örnek Halifeler Dönemi*, Beyan Yayınları, 13. baskı, İstanbul 1997.
- SUYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhiddin Abdulhamid, 3. baskı, Kâhire 1964.
- TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 2. baskı, Kâhire 1983.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdullâh b. Muhammed (294/906), *Riyâdu'n-Nadîra fî Menâkibi'l-Aşera*, II, Beyrut 1996.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, III, IV, Beyrut trz.
- TÂHÂ HÛSEYİN, *el-Fitnetu'l-Kübrâ*, I, Dâru'l-Meârif, Mısır 1951.
- TAMMÂVÎ, Süleymân Muhammed, *Ömer b. el-Hattâb ve Usûlu's-Siyâseti ve'l-İdâratî'l-Hadîseti*, Mısır 1976.
- TANTÂVÎ, Ali-Naci, *Ahbâru Ömer ve Ahbâru Abdullâh b. Ömer*, 8. baskı, Beyrut 1983.

TANTÂVÎ, Ali, *Ebû Bekri's-Siddîk*, Cidde 1986.

ÜNAL, A. Bülent, *İlk Devir İslâm Düşüncesinde Hakimiyet Kavramı ve Tezahürleri*, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Doktora tezi, İzmir 1997.

VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, II, thk. Marsden Jones, Londra 1966.

WATT, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Birleşik Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul 1998.

WELLHAUSEN, Julius, *Arap Devleti ve Sukûtu*, çev. Fikret Işıltan, A.Ü. Basımevi, Ankara 1963.

WELLHAUSEN, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, Ankara Matbaası, İstanbul 1960.

WELLHAUSEN, *İslam'ın İlk Devrinde Dinî Siyasî Muhalefet Partileri*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989.

YAHYÂ B. ÂDEM, el-Kureşî (203/818), *Kitâbu'l-Harâc*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kâhire 1347/1928.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebû Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (294/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II, Necef 1379/1960.

ZAHİR, İhsan İlähî, *Şia'nın Kur'ân İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, terc. Sabri Hizmetli, Hasan Onat, Ankara 1984.

ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (747/1346), *Târîhu'l-İslâm ve't-Tabakâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, II, Kâhire 1368/1948.